

HÉT HÁRS

Evangélikus folyóirat teológiáról, kultúráról, közösségről
XIII. évfolyam 3–4. szám

2014. reformáció-karácsony

SZERZŐINK

Baranyi Ferenc	költő, író, műfordító
B. Gáspár Judit	pszichoanalitikus
Bitó László	író, fiziológus
Cseri László	fotográfus, újságíró
Donáth László	evangélikus lelkész
Fekete Vali	újságíró
Felicides Ildikó	fotográfus
Kézdy Pál, ifj.	erdőmérnök, természetvédő
Kézdy Péter	evangélikus lelkész
Kincses Károly	fotómuzeológus
Kun Árpád	író, költő
Lőrincz Borbála	egyetemi hallgató
Mező Tímea	gyermekápoló
Murányi Gábor	újságíró
Nagy T. Katalin	művészettörténész
Oláh Éva	gyermekgyógyász, humángenetikus
Pamer Nóra (1924–2011)	régész, építészettörténész
Pángyánszky Ágnes	evangélikus lelkész
Radnóti Miklós (1909–1944)	költő, műfordító
Szabó B. András	evangélikus lelkész
Tárnoki Ádám Domonkos	orvos
Tárnoki Dávid László	orvos
Paul Tillich (1886–1965)	evangélikus teológus
Valachi Anna	irodalomtörténész

Donáth László

„Engem, engem is áldj meg, apám!”

Vörösnek lenni

Mindig megörülök, bár üstököm bronz színe már rég oda, ha valódi, született vörös hajú emberrel találkozom. Ritkák vagyunk, mint a fehér holló. Lányaimtól tudom, ők nyilván biológiából tanulták, hogy mivel a vörös haj recesszíven öröklődik, a gyermek mindkét szülőjében meg kell lennie a színt meghatározó génnek. Szüleink barnák voltak, bátyám is, öcsém is barna hajjal született. Csak én nem. Vidám természetű anyám biblikus fantáziáját kezdettől foglalkoztatta dús hajam, s kivált a színe. Kisfiúként megtanultam, ki volt Absolon, Sámson, s hogy ki Ézsau. Mikor arra is fény derült, hogy Júdás is vörös volt, bezárult a kör. Nem elég, hogy nem mehetek napra, s már az óvodában pulykatojásnak, később partizánnak becéztek, de hogy történelmen túli, az ősgonoszra mutató értelme is lehet e színnek, fél évszázad múltán is eleven emlék.

Kezdetől fogva szeretem Ézsaut. Jákób az én ősatyám is, sőt hitem hőse ő, de igazán ikerbátyja története rendít meg. Kései gyermekek voltak, apjuk elmúlt negyven, amikor feleségül vette Ribkát, aki anyósához hasonlóan nem tudott szülni. Izsák már „hatvanesztendő volt, amikor ezek születtek” (1Móz 25,26). Különös, de mindegyik ősanyánk megszenvedett már azért is, hogy teherbe essék. Gyermeiket akartak, és sorsot teremtettek. Ribká viselősségéről egyetlen mondat tudósít: a méhében egymással viaskodó ikergyermekek fájdalomossá tették várandósságát – „ha így van, minek is élek?” (1Móz 25,22) Az isteni válasz alapnormájává lesz a judaizmusnak és a zsidókeresz-

ténységnek is: „vörab jaabod cáir – de a nagyobbik szolgál a kisebbnek!” (1Móz 25,23) Ez így nemcsak pontatlan, de morálissá, erkölcsi követelménnyé akarja tenni azt, ami a lét szükségszerűsége, s egyetemes komolyan vétele nem valami polgári vagy vallás-erkölcsi megállapodástól függ. Ismét Martin Buberrel tartok: „Ältrer muß Jüngerem dienen”. Mindig „az idősebb szolgál az ifjabbnak”. Még ha, mint az ikerszülésnél, jelképes is a korbéli különbség.

Ézsau megdicsőítése

Sokáig csak egyház- és teológiatörténészek foglalkoztak az illegálisban élő őskeresztények eszmetörténetével, különféle közösségeik tanításaival. Valószínűleg ma sem érdekelne minket a 1500-2000 évvel ezelőtti dogmák és tanítók egymással folytatott küzdelme, ha a 20. század háborúi, s főképp az európai zsidóság kiirtása nem tette volna a történelmi kereszténységet minden felekezetében tevételesen bűnössé, pogány tömeggyilkosok kollaboránsává. Hol kezdődött a tanítók és prédikátorok elaljasodása? Vajon a Markiont rehabilitálni próbáló Adolf von Harnack, majd a németországi evangélikusok többségét „Deutsche Christen”-né züllesztő püspökök és lelkészek vérré és bűnné váló igehirdetése mi-ből szökkent szárba Luther, Goethe, Bach és Kant hazájában?

Tatár György filozófiatörténész egyik – a közelmúltban kötetben is megjelent – esszéjében¹ e kérdésre is válaszol, amikor Tertullianus egyházatyának a harmadik század legelején írt *Contra Iudaeos* című művét vizsgálja. „A *Contra Iudaeos*-ban Tertullianus egy olyan vitában foglal állást, amely a pogá-

¹ Identitás és allegória. In: Tatár György: A „másik oldal”. Kabbalista esszék. Pozsony–Budapest, Kalligram, 2014. 35–44. Az írás eredetileg az Élet és Irodalom 2014. október 5-i számában jelent meg.

nyoknak a Törvényhez és az isteni kegyelemhez való viszonyát firtatta, és amelynek prozelita szereplője nyilván azt az álláspontot képviselte, hogy az Izrael Istenéhez vezető út az Izrael népébe történő betérésen át vezet. Ezt cáfolandó, a latin egyházatyja a Jákób–Ézsau testvérpár példájához nyúl vissza, hogy Isten népalapító tettének *ket-tősségét* bizonyítsa. Felidézi Rebeka megdöbbenését, aki észelve a méhében dülő viaskodást, az Úrhoz fordul felvilágosításért (1Móz 25,23). A héber szövegben Rebeka meglehetősen talányos választ kap kérdésre Istentől: »Két nép (*gójim*) van a testedben, és két csapat (*leumim*) válik méhedtől külön, csapat csapaton erőt vesz, idősz szolgál ifjút.«

Tertullianus először is leszögezi, hogy az Ábrahámnak szóló isteni ígéret szerint az ő magjában áldatik meg a föld minden nemzetsége (I,2–3). Majd ide kapcsolja, hogy a fenti jelenetben Isten ígérete szerint két nemzet lát napvilágot Rebeka méhéből: »a zsidóké, vagyis Izraelé, és a pogányoké, vagyis a miénk«. A kegyelmet tehát, állapítja meg, »nem a név alapján ítélte oda, hanem a születés sorrendje szerint, úgyhogy az, aki hamarabb látott napvilágot«, vagyis az idősebb, »a kisebbnek, vagyis a fiatalabbnak legyen alávetve« (I,5). Az érvelés alig észlelhető alapköve, hogy az isteni válasz nem nevezi nevén az ikreket, hanem jövőbeli szereposztásukat egyedül a születési sorrendre bízta.

Tudjuk, hogy Tertullianus elsőrendű jogász volt, és nagyon nem szeretnénk, mondjuk, egy örökösödési perben a vele ellentétes oldalon állni. A következőkben ugyanis kifejti, hogy a zsidó nép – mindenki számára nyilvánvalóan – időben az első, a keresztények népe pedig koránál fogva fiatalabb, hiszen csak nemrégiben nyerte el az isteni kegyelem ismeretét. Mindebből kétség nélkül következik számára, hogy az elsőként született és régebbi, azaz a zsidó nép kell,

hogy szolgálja a fiatalabbat, azaz a keresztényt, s hogy az utóbbi tehát felülmúlja az előbbi. Gondolatmenetében nem kisebb lépésre vállalkozik, mint arra, hogy az új, a keresztény népet helyettesítse be Jákób leszármazottjainak a helyébe, míg a zsidó nép így Ézsau leszármazottjává válik. Tertullianus számára ebben az allegorikus kisajátító mozdulatban teljesen érdektelen, hogy a felnőtt Jákób fogja majd – az anygallal való harcban – elnyerni az Izrael nevet, s hogy ezért az ő utódai alkotják majd Izrael Házát, ahogyan egyébként ő maga is nevezi őket. Az allegóriák olyan monádok, melyek nem látnak ki önmagukból, és egymással nem lépnek kapcsolatba: két allegória között a semmi tere honol. Nem látják és nem hallják egymást, így ellentmondásba sem kerülhetnek egymással. Mivel az egyházatyja a Szentírás minden részletét az új kinyilatkoztatás fényében olvassa, a jelentés kívülről közeledik a szövegtesthez, hogy »átszellemitse« azt. Az allegória – szó szerint – testet ölt a szövegben, a csupaszon didergő szellem ruhaként ölti magára a betűt.”

Vadember és jogászok

Nem tudjuk, miért is szerette jobban az öreg Izsák Ézsaut, aki felcseperedvén ment a maga útján. Erős és bátor férfi lehetett. Érzéki ember, aki elveszi, ami kell neki, öl és ölel. Ketten voltak egyek, s mégis mindig csak a másik kapta meg azt, amire fiúgyermek az anyjától vágyik. Ézsau szabad volt és boldogtalan, ment, amerre a lába vitte, ahol vadat sejtett. Hogy ne lett volna hálás a hettita lányoknak, akiknek csak önmagáért kellett: az erejéért, engesztelhetetlen szívéért, a vörösségéért.

Nem szerette az anyja. Nem azért, mert vörös volt és szőrös, nem is a foglalkozása miatt. Valamiféle anyagi intésről sincs szó. Ribká egyszerűen nem őt szerette. A másikat, az öccsét, Jákóbot szerette. Akivel pedig

Ézsau inkább volt egy, mint bármelyikük valamelyikkel szüleik kettősből. Akár őt is szerethette volna. De Ribká – mint Malakiás próféta szerint az Örökkévaló – úgy döntött: „Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem” (Mal 1,2–3). Mit akar ez jelenteni? Ábrahámnak Izmael éppúgy fia volt, mint Izsák. Ábrahámnak szólt az ígéret, és nem Sárának. Mégis, mikor Sára ráripakodik, elúzi Hágárt gyermekével együtt. Izsák Ézsaut kiválasztó döntését Ribká

semmibe veszi. Ez az asszony eldöntötte, melyik fia örököl. Nem többet, mindent. Jámbor lelkű olvasóm mondhatja: meg van írva, hiszen már anyjuk méhében, a szülők kiválasztó és megkülönböztető érzelmi és pedagógiai cselekményei nélkül is viaskodtak egymással. Jákób nem anyja tanácsára várt, mit tegyen, mikor fivére éhesen hazatérve enni kért tőle. Alanyi jogon üzletelt. Nem ételt adott, hanem jogot szerzett. Mi múltott ezen a tál lencsén? Semmi. De azok ketten, az anyja és kedvenc ikre megértették, „ennyire semmibe vette Ézsau az elsőszülöttségi jogot” (1Móz 25,34). Nem az a baj, hogy – éhét csitítandó – öccsétől ételt kért, hanem az, hogy azzal üzletelt, ami nem tulajdona, hanem sorsa volt. Vagyont, sikert, nőt és hatalmat szerezni megtanult, de azt nem becsülte, amit létében és létével kapott. Ő lett az első, ő lett az erősebb, nem azért, mert kiérdemelte. Ikek voltak, egyenlők és névtelenek, az győzött, akiben a tiszta ész fölébe nőtt a szituációs érdeknek és az ösztönök kielégítésének. Mert nem az az Isten embere, aki bármily képessége, tehetsége, hatalma révén teszi nyilvánvalóvá, hogy több a másiknál, hanem az, akiben ott

van a létra, aki, ha kell, hajnalig sem ereszti a másikat, azt, aki sorsává tette az idegenséget, a „sarokfogást”, az áldásért való mindennapi birkózást.

Akié az áldás, azé a test

Pál apostol legfontosabb levelében, melyet a római zsidókeresztény gyülekezetnek írt, felidézi Malakiás szavát, mintha vigasztalni akarná övéit: lehet, zsidó testvéreik nagy többsége rá sem hederít a názáreti Jézus tanítására, életére és halálára, de ne keseregjenek, hiszen „nem a testi származás szerinti utódok Isten gyermekei, hanem az ígéret gyermekei számítanak az ő utódainak” (Róm 9,8). S Ribká esetét említi, „aki egytől fogant, a mi atyánktól, Izsáktól. Még ugyanis meg sem születtek gyermekei, és nem tettek semmi jót vagy rosszat, de hogy az Istennek kiválasztáson alapuló elhatározása érvényesüljön, ne a cselekedetek alapján, hanem az elhívó akarata szerint, megmondattott Rebekának, hogy »a nagyobbik szolgálni fog a kisebbiknek«, úgy ahogyan meg van írva: »Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem.«” (Róm 9,10–13)

Sem az isteni, sem az anyai szuverenitáson alapuló kiválasztáshoz nem fér kétség. Bár Jákób is a testi származás szerinti utód, és míg az ikrek anyjuk méhében birkóztak, még mindketten az Ábrahámnak és Izsáknak mondott ígéret örökösének tekintendők. Egyaránt örökösök, de nem egyaránt kiválasztottak. A kiválasztást az anyai ravaszság és a mindent kockára tevő vakmerőség manifesztálja. Semmibe sem került volna annak, aki a meddő Sárát és a meddő Ribkát meglanyhult erejű férfiak által tette e férfiaknak adott ígérete beteljesítőjévé, hogy a nagy vajúdságból előbb az ígéretes majdani Jákób jöjjön e világra. Akkor nem kellett volna lencsézni, hazudni, csalni, visszaélve az agg Izsák világtalanságával. Vajon eszébe jutott-e Jákóbnak ez az apját tudatosan semmibe vevő méltatlan cselekedet, mikor már nagy betegen megáldja legtehetségesebb fia, József fiai? De nem úgy, ahogy a törvény szerint kellett volna: „Izráel kinyújtotta a jobb kezét és Efraim fejére tette, pedig ő volt a kisebbik. A bal kezét meg Manassé fejére tette, keresztbe téve a kezét, pedig Manassé volt az elsőszülött. [...] József ezt mondta apjának: Nem úgy, apám, mert ez az elsőszülött, az ő fejére tedd a jobb kezedet! Apja azonban elutasította, és azt mondta: Tudom, fiam, tudom. Ő is néppé lesz, ő is nagy lesz, de a kisebb testvér nagyobb lesz nála, és utódaiból népek tömege lesz.” (1Móz 48,14.18–19)

József anyja, Ráhel sem tudott megtermékenyülni. Aztán másodjára, amikor József öccsét, Benjámint szülte, behalt a kínba. Őérte szolgált kétszer hét évet Jákób, s viselte el apósa pökhendi kizsákmányolását, a kancsal és csúnyácska Lea reá sóvárgását, az egyre szaporodó fiak rivalizálását. Hozzá hasonlóan Ráhel is becsapta apját, Lábánt. S mi végre? Szerelme, Jákób, a Betlehembe vezető út mellett temette el.

Sem áldás, sem bocsánat

Érteni vélem az egykori történetíró szándékát, ahogy az Izsák és Ribká ikreiről szóló regében okát akarja adni a böné Jiszroél és böné Észáv – Izrael és Edom – mindig újra fellángoló háborúskodásának. Tudom, a rideg létű esszénus, Keresztelő János edomita rókának nevezte Heródest, aki bár bitorolja Dávid trónját, útja a semmibe vész. S így lett. Mégis, ha eszembe villan a közel ötven éve megismert József Attila-vers – Tudod, hogy nincs bocsánat – nem a Jabbók révénél hajnalig az Örökkévalóval tusakodó s végezetül talpon maradó örök csalót, Jákóbot látom, hanem ikertestvérét, a vörös Ézsaut, kétségbeesve:

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.

Légy, ami lennél: férfi.

A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.

Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg.

S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.

Vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bizna benned.

Eperjesi Ágnes lánya születése után Újszülöttek címmel fotogram-sorozatot készített. A fotogram fényérzékeny anyagon fényképezőgép és negatív közbeiktatása nélkül, fény és vegyszerek segítségével létrehozott világos árnykép. Az ún. fénylenyomat technikája a 20-as évek avantgárdjában, különösen Moholy-Nagy László művészetében vált kedveltté.

„A munka közvetlen kiindulópontja az a vágy volt, hogy az újszülött méretéről legyen valami hiteles bizonyítékom. A kórházban tűnt fel, mennyire valószerűtlenül kis méret az újszülötté, hogy ilyet még sosem láttam, mert mire korábban csecsemőközelbe jutottam az ismerőseimet látogatva, valahogy már nem voltak igazi újszülöttek. Ezért csináltam fotogramot az éppen újszülött lányomról, hogy a napok alatt megváltozó méretéről maradjon 1:1-es nyom. [...] Az ikrek hiteles lenyomatát, bizonyítékát adják annak, mennyivel kisebb egy iker újszülött, mint azok, akik egyedül használják a teret a fejlődésükhöz.” – írja Eperjesi Ágnes.

Radnóti Miklós: Emlékvrs

Fekete ikreket szült a barifelhő,
lengedező hó póllyált a két gyereken
és most sikkantja őket a tél a jegen,
mert prolifelhő volt az a barifelhő!

Esőt nem szült, csak gyereket szült a jámbor,
havat se szült, csak gyereket mifenének
s reggeltől estig csavarog most az ének
és a téli zajból jó messzi kilángol.

Locsolták a két legénykét ó hitekekkel,
de feketék voltak, mert anyjuk árnyon élt
és körülfújta őket a bojtos sötét,
amint siklottak lobogó kezeikkel.

Felhő szülte őket, utánuk vér esett,
pirosat írtak s a vérbe megfürödtek,
piros szél fújdogált s ők ropogva nőttek
és seregek nőttek ím, a hátuk megett!

AJÁNLÁS

Ó, elvtársak! a prolifelhő seregünk
anyja ma s vezérlő ura a két iker,
sose hagyjon el minket a harci siker
és taposott sárként dagadjon seregünk!

Paul Tillich

Küzdelem tér és idő között*

A kultúra teológiája című, 1959-ben kiadott könyvének előszavában Paul Tillich elmondja, hogy bár felnőtt élete nagy részét rendszeres teológusként élte le, a legnagyobb érdeklődéssel mégis mindig a teológia és a kultúra kapcsolatának kérdései felé fordult. Érdeklődésének megfelelően a könyv első részében tisztázza és bemutatja alapfogalmait, amelyeket a vallási dimenzió szemlélete köré épít fel. A vallási dimenzió, a német idealizmus schellingi vonulatát követő Tillich szerint, az ember kulturális tevékenységében mindenütt tetten érhető, ezért még a szekularizált társadalmak tagjai számára is jelentős értelmező szerepet játszik. Kiiktatására, elkerülésére tett lépésekre pedig nincs szükség, mivel semmi sem esik távolabb tőle a kulturális kreativitás egyházi kontrolljának szándékánál. Ezek közt az alapfogalmak közt találkozunk az alábbi gondolatmenettel. A szerző a tér és idő elválaszthatatlan, mégis megkülönböztethető és szembenálló kapcsolatát itt úgy mutatja be, mint az emberi élet mélyen megalapozott kereteit, amelyek lényegi vonásaira egyedül a teológiai értelmezés segítségével találhatunk rá. E lényegi vonások mutatják meg a „modern nacionalizmus” igazi arcát is, amelyből valóságos kiutat csak a tisztán megőrzött prófétai lelkület jelenthet.

(Béres Tamás)

A teret és az időt küzdő erőkként kell kezelni, élő lényekként, saját hatalommal bíró szubjektumokként. Ez persze csak egy megfogalmazás, de olyan, amelyet vélemé-

nyem szerint igazol a tény: az idő és a tér adja a lét fő szerkezetét, melyhez minden létező, az egész véges birodalom igazodni kényszerül. A létezés azt jelenti: végesnek lenni, azaz térben és időben lenni. Ez világunkban mindenre igaz. Az idő és a tér az univerzális létezés erői, beleértve az emberi létet, az emberi testet és szellemet. Idő és tér összetartoznak: csak tér által mérhetjük az időt, és idő által a teret. A mozgásnak, az élet egyetemes jellemzőjének is szüksége van időre és térre. A szellemnek, mely látzólag az időhöz kötődik, csupán megtestesülésre van szüksége, hogy létre jöjjön, s következkéséppen térre van szüksége.

De míg idő és tér ilyen megkerülhetetlen módon kapcsolódik egymáshoz, feszültség is van köztük, amelyet a létezés legalapvetőbb feszültségének tekinthetünk. Az emberi szellemben ez a feszültség tudatossá válik, és történelmi erőhöz jut. Az emberi lelket és az emberi történelmet nagymértékben meghatározza a tér és idő küzdelme.

Ez rendkívül érdekes, de túl messzire vezetne, ha hosszan tárgyalnánk tér és idő küzdelmét magában a természetben: az idő és tér feletti teljes kontrollt a matematikai fizika területén, ahol a számítások céljaira az idő a tér negyedik dimenziójaként használható, és ahol a fizikai folyamatot meg lehet fordítani úgy, hogy az idő elveszítse legalapvetőbb tulajdonságát, mégpedig hogy iránya van. Az irány nélküli idő a tér teljes kontrollja alatt álló idő. Ezért tehát az idő első győzelme, hogy az élet folyamata a születéstől a halálig tart, hogy növekedés és romlás olyan irányt alakítanak ki, amelyet nem lehet megfordítani. Az élet birodalmában az idők nem válhatnak újra fiatalá. Ennek ellenére a tér elsőbbsége megmarad. Az életfolyamat nem fordítható vissza, de megismételhető. Minden egyéni élet ismétli az élet és halál, a növekedés és romlás törvényét. Az idő iránya a folyamatos ismétlés körkörös mozgása által elveszti hatalmát. A kört, a tér uralmának

* Az írás megjelent a szerző *Theology of Culture* (A kultúra teológiája) című kötetében. Szerkesztette Robert C. Kimball. London–Oxford–New York, Oxford University Press, 1959.

e legkifejezőbb szimbólumát, az élet birodalmában nem győzik le.

Az emberben lehetséges az idő végső győzelme. Az ember képes halálán túlmutatót cselekedni. Képes történelmet írni, még családok és nemzetek tragikus halálán is képes túlemelkedni, s így áttörni az ismétlés körét, hogy eljusson valami újhoz. Mivel képes erre, megjeleníti az idő lehetséges győzelmét, amely azonban nem mindig valóságos. Ami megtörténik a természetben tudat alatt, az megtörténik az emberben és a történelemben tudatosan: ugyanaz a küzdelem és ugyanaz a győzelem.

Tér és nacionalizmus

A pogányságot úgy lehet definiálni, mint egy különleges tér végső értékre és méltóságra emelését. A pogányságnak olyan istene van, amely egyetlen helyhez kötődik más helyek mellett és ellenében. Ezért a pogányság szükségszerűen többistenhívő. A többistenhit nem azt jelenti, hogy a csoport sok istenben hisz, ahogy az egyistenhit sem a csupán egyetlen Istenben való hitet jelenti. A különbség nem számbeli, hanem minőségi. Csak akkor van igazi egyistenhit, ha az egy Isten a kizárólagos Isten, akit magán kívül semmi sem befolyásol és korlátoz. S csak ekkor török meg a tér hatalma.

A tér hatalma óriási, s mindig aktív mind a teremtésben, mind a pusztításban. Ez adja minden embercsoport vágyának alapját, hogy legyen saját helye, egy hely, amely valóságot, jelenlétet, életerőt biztosít neki, amely eteti őt, testét és lelkét. Ez az oka a terület és a termőföld imádatának, nem általában a termőföldé, hanem

egy különleges termőföldé, és nem a területé, hanem az isteni erőké, amelyek ahhoz a különleges földdarabhoz kötődnek. De számtalan termőföld és számtalan földdarab van, s mindegyik teremtő erővel bír bizonyos embercsoportok számára, következésképp isteni tiszteletet követel ettől a csoporttól. Az isteni tisztelet végső tiszteletet jelent, feltétel nélküli imádatot, mert isteni természetéből adódik a végső, korlátlan hatalom. De minden tér korlátozott, s így létrejön a konfliktus az emberi csoportok, sőt maga az emberiség korlátozott tere és a korlátlan igénye között, amely a tér megszenteléséből következik. Egy ország istene egy másik ország istenével küzd, hiszen minden térhez kötődő isten, birodalmi szemléletű, már csak isteni karakteréből adódóan is. Ezért a kölcsönös pusztítás törvénye a tér hatalmának elkerülhetetlen végzete.

A tér többet jelent egy darab földnél. Minden benne van, amire jellemző az „egymásmellettség”. A térhez kötődő fogalmak közé tartozik a vér és a faj, a klán, a törzs és a család. Tudjuk, milyen erősek azok az istenek, akik végső méltósággal és értékkel ruháznak fel egy bizonyos fajt vagy vérkö-

zösséget. Mindegyikben dominál az „egymásmellettség”. Az emberi kultúra ezekben a realitásokban gyökerezik, és nem meglepő, hogy mindig tudatos és tudat alatti imádatban részesültek azoktól, akik hozzájuk tartoznak, következésképp mindig egyetemes jelentőséget követeltek maguknak.

A modern nacionalizmus a valódi forma, amelyben a tér uralkodik az idő felett, amelyben a többistenhit mindennapi realitás. Senki nem tagadhatja a nemzeti közösség lehengerlő kreativitását. Senki nem akarná megfosztani magát attól a fizikai és lelki tértől, amelyet nemzete jelent. Senki nem cselekedhetne és nem is cselekedett így szenvedés és veszteség nélkül. Másrészt viszont nemzedékünk újra és újra megtapasztalta a térközpontú hatalmak kölcsönös pusztítását. Az „egymásmellettség” mindenképp „egmáselleniséggé” válik abban a pillanatban, amikor egy különleges tér isteni tisztelethez jut. És ez történik világszerte minden nacionalizmus esetében, nemcsak azokban az országokban, amelyek vallási szimbólumok és kultuszok visszahozatalával próbálják erősíteni nacionalista, pogány hitvallásukat.

Tér, tragédia és miszticizmus

A tér uralma alá rendelt emberi létezés tragikus. A görög tragédia és filozófia is tudatában volt ennek. Tudták, hogy az olimposzi istenek a tér istenei, egymás mellettiek, egymással küzdők. Még Zeusz is csak egyenlők között lehetett az első, így az emberrel és más istenekkel együtt a születés és pusztulás tragikus törvényének vettetett alá. A görög tragédia és filozófia és művészet birkózott térbeli létezésünk tragikus törvényével. A születés és pusztulás, a nagyszerűség és önpusztítás körén túli mozdíthatatlan létet kerestek, valami tragédián túlit.

De a görög szellemben és létezésben elsőprő ereje volt a tér hatalmának. A gö-

rög filozófia a gömbben vagy a körben, a tér legtökéletesebb ábrázolásában találta meg a mozdíthatatlan lét végső szimbólumát. Ha klasszikus szobrokra vagy Szicília és Paestum ódon templomaira nézünk, rögtön érezzük, be vannak zárva saját körükbe. Nincs dinamikus áramlatuk, hogy kikerüljenek belőle. A térben vannak, megtöltve azt isteni erővel, a terükhöz kötöttek, kifejezve annak tragikus korlátozottságát. A görög érvelés sosem volt képes ezen a korlátozottságon túlhaladni. Még Arisztotelész logikája is térbeli logika, képtelen kifejezni az idő dinamikus áramlását. A görög gondolkodásban nincs történelemfilozófia, ahol pedig szóba kerül a történelem, csupán a teljes kozmosz születés és halál közti hosszú, körkörös mozgásának részleteként értelmezik, melyben az egyik világ váltja a másikat. Ebben a kozmológiai tragédiában az időt lenyeli a tér.

Érthető, hogy a görög szellem végül úgy próbált kitörni a születés és pusztulás tragikus köréből, hogy kimenekült a valóságból. Érthető, hogy a görög filozófia utolsó feladata a miszticizmus volt, kipróbálva az ázsiai vallások és kultúrák útját. Fel kell tehát tennünk a kérdést: mi a helyzet az idővel és térrel a miszticizmusban? A válasz az, hogy a miszticizmus nem jelent valódi menekülő utat a tér uralmából. Kioltja a teret és az időt, de ezáltal fenntartja az alapvető feltételezést, hogy az idő nem képes valami teljesen újat alkotni, hogy az idő a születés és halál körének van alávetve, és hogy semmiféle új teremtmény nem keletkezhet. Ezért a megváltás időn túl van, mindig független az idő minden szakaszától. A mindenkori időleges jelen feletti örök jelen.

A miszticizmus a tér uralmának legfinomabb formája. A történelem tagadásának legfinomabb formája, ám a történelem értelmének tagadásában az idő értelmét tagadja. A miszticizmus a tér idő feletti hatalmának spirituális formája, így elmondhatjuk, hogy

a miszticizmus, a nagy misztikusok értelmében, a többistenhit legfenségesebb formája. Az Örök Egy, az Atman-Brahman, a Tiszta Semmi, a Nirvána – vagy bármi legyen is a neve ennek a névtelennek – szakadékában eltűnik minden egyéni isten és mindegyikük tere. De csak eltűnnek, így vissza is térhetnek. Az időben és történelemben nem győzhetnek le. És a vallás története megmutatja, hogy a késő ókorban, ahogy a későbbi buddhizmusban és hinduizmusban is, visszatért a többistenhit, legalábbis annak egy erősen meggyengült formája. Az egyéni isteneket nem vették igazán komolyan. Ez a tér és a tér tagadása közti szárnyalás volt, de nem az idő megerősítése. A természetfeletti, ahogy a természet is, aláveti az időt a térnek.

Idő és a prófétai üzenet

A tér és idő történelmi küzdelmében a prófétai üzenet jelenti a fordulópontot. Az ember természetből és természet ellen való születésével összhangban van a prófétizmus születése a pogányságból és a pogányság ellen.

Ezt a születést Ábrahám elhívásának története szimbolizálja. A parancs, hogy Ábrahám hagyja el szülőföldjét és atyja házát, azt jelenti, hogy hagyja el a termőföld és a vér, a család, a törzs és a nemzet isteneit, tehát a tér isteneit, a pogányság és a többistenhit isteneit, azokat az isteneket, akik egymás mellett állnak, még ha akad is köztük egy legerősebb. Az igaz Isten, aki Ábrahámmal beszélt, nem azonosítható egy családi vagy városi istennel. Abban a pillanatban, amikor az ilyesfajta azonosításnak akár csak a veszélye megjelenik, Istennek el kell magát választania híveitől. Ennek az elválásnak a képviselője a próféta. Nem tagadja meg az atyák istenét, de tiltakozik az ellen, hogy a föld és vér, a törzs és nemzet papjai viszszaélnek ezzel az Istennel. Bejelenti Isten különválását az ő nemzetétől. Ezt nyilván-

valóvá teszik azok a nagy próféták, akik bejelentik, hogy Isten teljesen visszautasítja a nemzetet, ha vallása megmarad pogány kultusznak, pogány etikával és politikával.

A fenyegetés, melyet először Ámosz szavaiban hallunk, a vallástörténet fordulópontja. Minden más vallásban hallatlan, hogy egy nemzet istene képes lehet elpusztítani ezt a nemzetet anélkül, hogy önmagát is elpusztítaná. Az istenek minden más vallásban együtt halnak a néppel, amely imádja őket. A prófétizmusban Isten dicsősége nem csökken, hanem fokozódik a nemzet és Isten közti hasadék által. Ez és egyedül ez jelenti a többistenhit végét. A tér istenei elleni küzdelmet azok a próféták folytatták, akik országszerte elpusztították az idegen oltárokat, így elvágták a pogány újjáéledés gyökereit, és Jeruzsálemre összpontosították a kultuszt. És amikor Jeruzsálem elesett, az idő istenének hatalma elég erős volt, hogy túlélje e minden katasztrófák legnagyobbikát, s hogy a világ Istenévé váljon, aki előtt a nemzetek akár a tenger homokja. Ez a dicsőség a pogányság minden formájában elképzelhetetlen lett volna, és az elválás elvének tudható be, mely az Ábrahámnak adott parancsban jelent meg.

Az Újszövetség korszakának üzenete, hogy az Istent nem templomban és nem hegyen, hanem lélekben és igazságban kell imádni, szintén a prófétai üzenetet teljesíti be. Amikor ezt az üzenetet eltorzította az időtlen gnoszticizmus és miszticizmus, a keresztény egyház – egyik legfontosabb küzdelmében – az Ószövetség nevében képes volt legyőzni a kísértést, hogy időtlen egyének csoportjává váljon, akik nem a fizikai vagy lelki térhez, hanem a miszticizmus spirituális, időtlen teréhez kötődnek. És amikor a kereszténységet elkezdtek látható egyház lelki tereként azonosítani, s még inkább kiszolgáltatták a fizikai térnek – a római papnak –, a protestáns ellenállás megújította a tér isteneinek prófétai tagadá-

sát. És mikor ma a szekularizált protestantizmus olyan vákuumot hozott létre, melybe minden országban behatolnak a föld és vér, faj és nemzet régi pogány istenei, még mindig vannak hangok, melyek hirdetik, hogy Ábrahám parancsa nem merült feledésbe.

Az idő istene a történelem istene. Ez elsősorban azt jelenti, hogy ő az Isten, aki a történelemben a végső cél elérését szolgálja. A történelemnek iránya van, benne és általa létrejön valami új. Ezt a célt sokféleképpen lehet leírni: egyetemes kegyelmi állapot, az imperialista nemzetekben megtestesülő démoni hatalmak feletti győzelem, Isten országának eljövetele a történelemben és a történelmen túl, a világ mai formájának átalakulása, és így tovább. Sok szimbólum van, némelyik inkább immanens, mint a régi prófétizmusban és a modern protestantizmusban, mások inkább transzcendensek, ahogy az apokaliptikusokban és a hagyományos kereszténységben – de mindegyik esetben az idő irányít, létrehoz valami újat, Pál szavaival: „egy új teremtményt”. A tér tragikus köre legyőzetik. A történelemben jelen van egy határozott kezdet és egy határozott vég.

A prófétizmusban a történelem egyetemes történelem. A prófétizmus tagadja a tér korlátozottságát, a nemzetek közti határokat. Ábrahámiban minden nemzet áldott lesz, minden nemzet a Sion hegyén fogja imádni az Istent, a választott nép szenvedése megváltó erővé lesz minden nemzet számára. Pünkösöd csodája tülemelkedik a nyelvek közti törésvonalakon. Krisztusban a kozmosz, az univerzum megváltatik és egyesül. A missziók egyetemes célja, hogy osztatlan emberi tudatot hozzanak létre. A történelemben az idő beteljesedik, a történelem pedig Isten egyetemes országában, az igazság és béke országában teljesedik be.

Ez elvezet a tér és idő közti küzdelem végső pontjához. A prófétai egyistenhit az igazság egyistenhite. A tér istenei szükségszerűen elpusztítják az igazságot. Egy térbeli isten korlátlan követelése elkerülhetetlenül összeütközik a többi térbeli isten korlátlan követelésével. Az egyik csoport hatalomvágya nem szolgálthat igazságot a másik csoport hatalomvágyának. Ez érvényes a nemzeteken belüli hatalmi csoportokra éppúgy, mint magukra a nemzetekre. A többistenhit, a tér vallása szükségszerűen igazságtalan. Egy térbeli isten korlátlan követelése megsemmisíti az igazság eszméjében mindig ott rejlő egyetemességet. Ez és egyedül ez az értelme a prófétai egyistenhitnek. Isten egy Isten, mert az igazság is egy.

A választott nemzet elleni prófétai fenyegetés, hogy igazságtalanságuk miatt elutasítja őket az Isten, a tér istenei feletti valódi győzelem. Deutero-Ézsaiás történelemértelmezése, mely szerint az Isten azért hív-

ja az idegen nemzeteket, hogy megbüntesse saját nemzetét annak igazságtalanságai miatt, egyetemes istenné emeli Istent. Tragédia és igazságtalanság a tér isteneihez tartoznak, történelmi beteljesülés és igazság az Istenhez, aki időben és idő által cselekszik, szeretetében egyesítve univerzumának elválasztott terét.

Idő és judaizmus

A zsidó nemzet az idő nemzete abban az értelemben, amelyben egyetlen másik nemzet sem. Az idő és tér közötti, korokon átnyúló állandó küzdelmet jeleníti meg. Képes létezni, bár területét újra meg újra elveszíti, a nagy próféták ideje óta egészen napjainkig. Sorsa tragikus, ha minden más nemzethez hasonlóan a tér nemzeteként értelmezzük. Ám az idő nemzeteként túl van a tragédián. Túl van a tragédián, mert túl van az élet és halál körén. Az idő népe a zsinagógában és a templomban nem tudja elkerülni az üldöztetést, mert természeténél fogva megtagadja a tér hatalomvágyban, imperializmusban, igazságtalanságban, démoni lelkesedésben és tragikus önpusztításban megnyilvánuló isteneinek követeléseit. A tér istenei, akik minden emberi lélekben, minden fajban és nemzetben erősek, félnek az idő, a történelem és az igazság Istenétől, félnek prófétáitól és követőitől, és megpróbálják gyengévé és otthontalanná tenni őket. De épp ezáltal, akaratuk ellenére segítenek ezek az istenek beteljesíteni a történelem célját és az idő értelmét.

A kereszténység azért vált el a judaizmustól, mert az idő beteljesülésében a judaizmus döntést hozott a tér mellett, mégpedig nemzeti törvénye mellett, mely soha nem válhat minden nemzet törvényévé. Isten gyülekezete, név szerint az egyház, mely mindenféle nemzetekből tevődik össze, mindenfajta vallásos nacionalizmus és törzsi lét végét jelenti, még azokét is, melyek a

prófétai hagyomány nyelvén szólnak. Másrészt viszont az egyházat folyamatosan fenyegeti a veszély, hogy nemzeti egyházként azonosítja magát, vagy nem száll szembe az igazságtalansággal, a hatalomvágygal, a nemzeti és faji arroganciával. Az egyházat mindig fenyegeti, hogy elveszti prófétai szellemét. Ezért a zsinagóga hagyományaiban foglalt prófétai szellemre szükség van egészen addig, amíg az idő istenei hatalmon vannak, tehát a történelem végezetéig, ahogy Pál – a judaizmus történelmi végzetének első keresztény értelmezője – a Rómaiakhoz írott levél 9–11. fejezetében felteletezi.

Ma egyesülnie kellene a zsinagógának és a templomnak az idő istenéért a tér istenei ellenében vívott harcban, hisz oly korban élünk, amelyben akkora erővel mutatkozott meg a tér isteneinek hatalma a lelkek és a nemzetek fölött, mint még soha, mióta a kereszténység legyőzte a pogányságot. Ha ez megtörténnék, ha üldöztetésük és mártíromságuk ellenére egyesülnének mindazok, akik a történelem Uráért, az ő igazságosságáért és igazáért küzdenek, láthatóvá válna a tér és idő közötti küzdelem végső győztese, az idő és az egy Isten, aki a történelem Ura.

(Fordította Lőrincz Borbála)

Radnóti Miklós December

Délben ezüst telihold
a nap és csak sejlik az égen.
Köd száll, lomha madár.
Éjjel a hó esik és
angyal suhog át a sötétben.
Nesztelenül közelít,
mély havon át a halál

Oláh Éva

Ikrek

Az ikrek csupán kisebbséget képviselnek, de embertársaink nem kis hányada azzal büszkélkedhet, hogy nem egyedül jött a világra. Persze nem teljesen azonos korúak: még az egyetétjű ikrek is számon tartják, hogy ki az idősebb, aki – mondjuk – negyedórával korábban született. Amúgy az ikerszülés gyakoriságával kapcsolatban számos statisztika ismert. Annyi bizonyos, hogy ez időben, koronként és földrajzi tájanként is erős hullámzást mutat. Nálunk például 2009-ben minden 28. megszületett gyerekek volt ikerpárja. (Ez a szám az asszisztált reprodukciós eljárások eredményeképpen tovább nőtt és nőhet). Mindez a számolás nehézségére is rávilágít: az ikerszülések ugyanis többnyire két, de néha három, ritkább esetekben pedig még több testvérrel járnak. Az ikrek, különösen az egyetétjűek között kialakuló erős kötődés, szoros lelki kapcsolat, a csaknem azonos genetikai állományból is következő hasonló észjárás, közös intuíciók léte pedig több mint szembetűnő.

Az ikrek már az ókorban is felkeltették a kutatók figyelmét. Az egyik első modern kutató, aki már a 19. században ikervizsgálatokat végzett, Francis Galton volt. Ő azonban még nem különböztette meg az egyetétjű és a kétetétjű ikreket. A 20. század második felében sokszor visszaéltek az ikerkutatásokkal, az eredményeket éles viták kísérték.

Az ikerkutatások egyszerű, ám elegáns logikája az egyetétjű és a kétetétjű ikrek eltérő genetikai rokonságfokából ered. Az egyetétjű (monozigóta, MZ) ikrek génjeinek 100 százaléka azonos, míg a kétetétjű (dizigóta, DZ) ikrek átlagosan csak génjeik 50 százalékán osztoznak éppúgy, mint a nem

iker testvérek. A kétetétjű ikrek tehát genetikailag nem hasonlítanak jobban egymásra, mint más testvérek. Egyetétjű ikrek születnek, ha a megtermékenyített petesejt a fogantatást követő két hétben oszródik. Ez nagyjából 250 szülésből egyszer következik be. Kétetétjű ikrek esetében az anya szervezetében egyidejűleg két petesejt „érik meg”, amit két külön spermium termékenyít meg. Az egyetétjű ikrek mindig azonos neműek, míg a kétetétjűek lehetnek azonos vagy különböző neműek is. Ritkábban szokatlan monozigóta- és dizigóta-variánsok is létrejöhetnek. A klasszikus ikerkutatások összehasonlítják a monozigóta és dizigóta ikreket valamely konkrét vonás – pl. magasság vagy testsúly – vonatkozásában annak megítélése céljából, vajon az adott tulajdonság mennyiben genetikai adottság, és mennyiben környezeti hatások következménye. Az egyetétjűek közötti, a kétetétjűeknél mértéknél nagyobb hasonlóság azt tükrözi, hogy a kérdéses vonás részleges genetikai kontroll alatt áll. Egyes kutatások külön nevelt egyetétjű és kétetétjű ikreket hasonlítanak össze különböző vonások szerint. A kapcsolódó örökbefogadás-kutatások egy háztartásban nevelkedett, de genetikailag teljesen különböző személyek vonásait vetik össze. A kutatók kiindulópontja szerint a külön nevelt monozigóta ikrek esetében a gének telje-

sen azonosak, míg a családi környezet teljesen különböző, az örökbefogadás-kutatások esetében viszont pont fordítva: eltérő genetikai adottság mellett a környezeti hatások azonosak. Az egyik legismertebb longitudinális ikerkutatás a Minnesota ikervizsgálat (Minnesota Twin Family Study), mely 1900 ikerpárt vont be a vizsgálatba. Ma már az ikerkutatások korszerű genetikai módszerekkel (ún. teljesgenom-megközelítési vizsgálatokkal, vagy teljesgenom-szekvenálással) történnek.

Genetikai hatás, közös és egyedi környezeti hatás

Az ikervizsgálatok eredményei, azaz bizonyos korrelációs adatok (egyező vagy eltérő tulajdonságok) alapján a kutatók következtetni tudnak arra, hogy egy adott vonás – pl. testsúly, IQ – adott populáción belüli változatossága milyen mértékben tulajdonítható az öröklés, illetve a környezet hatásának. A környezet hatását két alcsoportra osztják: közös (shared) és egyedi (non-shared) környezeti hatásra. *Közös környezeti hatásnak* tekintjük mindazon környezeti tényezőket, amelyek a családtagok, illetve az adott családban nevelkedő testvérek számára azonosak vagy hasonlóak. Ilyen pl. a szülők anyagi helyzete, a szülők közötti konfliktusok vagy a szülők nevelési stílusa. Ezzel szemben *egyedi környezeti hatásnak* tekintjük mindazon tényezőket hatásait, amelyek az azonos háztartásban nevelkedő testvérek között különbségeket okoznak, pl. valamelyik testvér betegsége, a testvérek (eltérő) baráti köre stb.

A modern ikervizsgálatok legfontosabb eredménye az, hogy a legtöbb személyiségvonás népességen belüli változatossága legalább részben genetikai eredetű, illetve hogy a környezeti hatáson belül jóval nagyobb az egyedi környezeti hatás, mint a közös környezeti hatás.

Az alapvető személyiségjegyeket a pszichológusok öt fő személyiségjegyet vizsgáló ún. Big Five kérdőívvel mérik. Mindegyik személyiségjegy esetében a változatosságnak legalább a 40 százalékát közvetlen genetikai faktorok magyarázzák, további mintegy 25 százalékát az egyedi környezeti hatások, és csak mintegy 10 százalékot a közös környezet (különösen a család). A fennmaradó közel 25 százalék egyszerűen mérési hiba, illetve bizonytalansági tényező.

Az egyetétű ikrek nem teljes hasonlósága

Az egyetétű ikrek annyira hasonlítanak egymáshoz, amennyire két ember csak hasonlíthat. Van, aki egyenesen emberi klónoknak nevezi őket. Hasonló a külsejük, hasonló a hangjuk, gyakran meglepően hasonló az életvitelük is: nem ritkán azonos a munkájuk, hobbijuk, érdeklődésük, sőt még a fóbáiuk is. Klónoknak azonban egyáltalán nem mondhatóak, ahogy ezt bármelyik érintett szülő alátámaszthatja.

Az egyetétű ikrek magzati fejlődése a két gyermek esetében gyakran differenciáltabb,

mint gondolnánk. A legújabb négydimenziós ultrahangos technológia, tudományosan megalapozott és hiteles vizuális effektek, valamint különleges HD-minőségű mikroszkópos felvételek segítségével filmek készültek, amelyek rámutattak arra, hogy az egypetéjű ikrek genetikai állománya sem egyezik meg 100 százalékban egymással. Néha az is lehetséges, hogy az azonos génkészlettel rendelkező egypetéjű ikreket rendkívül különböző külsővel, személyiségjegyekkel stb. áldotta meg a természet. A National Geographic Channel *Élet az anyaméhben* filmje például a legmodernebb négydimenziós ultrahangos képalkotó eljárás segítségével mutatja meg, hogy mily meglepően különböző lehet az egypetéjű ikrek fejlődéstörténete – már az anyaméhben belül!

Az ok lehet például rendellenes sejtosztódás. A filmben tanúi lehetünk a pillanatnak, amikor egy magányos sejt hirtelen osztódni kezd, s blasztocisztává* alakul. Ez az a pont, amikor a természet reprodukciós folyamatába „hiba” csúszik, és a blasztociszta spontán módon kettéhasad. Az is előfordulhat, hogy valami (pl. vérellátási zavar, külső ártalom) megzavarhatja az egyik ikertag méhen belüli fejlődését.

Ha két ember egyetlen megtermékenyült petesejtből születik, nem meglepő, hogy felnövekedve hasonló lesz a külső megjelenésük. Génjeink azonban a fizikai tulajdonságainkon kívül befolyásolhatják egyebek mellett egész személyiségünket, sőt szexuális preferenciáinkat is.

Arra a kérdésre, hogy génjeink mennyire befolyásolják életpályánkat, egy kutatócsoport egypetéjű ikrek születésükkor való szétválasztásával és párhuzamos nyomon követésével igyekezett választ találni. A filmben megismerkedhetünk két leány ikerestvérrel, akik életük első negyven évében

semmiféle kapcsolatban nem álltak egymással. Még az őket felnevelő családok is gyökeresen különböztek egymástól: az egyikben kutatók, a másikban kertészek voltak a szülők. Életpályájuk azonban mindenképpen megdöbbentő hasonlóságot mutat: mindketten 14 éves korukban hagyták abba tanulmányaikat; mindketten húszas éveik elején mentek férjhez; mindkettejüknek azonos korukban volt vetélése; mindketten irracionálisan félnek a vértől; és még az általuk viselt ruhák is szinte azonosak voltak, amikor negyvenévesen először találkoztak.

Ugyanakkor a meglepő hasonlóság ellenkezőjére is van példa: léteznek egypetéjű ikrek, kik azonos génkészletük ellenére kifejezetten eltérő külsővel rendelkeznek. Amikor Jake és Tom 2006-ban megszületett, Jake közel három kilót, Tom viszont mindössze ötven dekát nyomott. Az eltérést az orvosok eleinte a méhen belüli tápanyag- és vérellátási problémákkal magyarázták, később azonban kiderült, hogy más tényező áll a dolog mögött. De vajon mi?

Az *Élet az anyaméhben* film tanúsága szerint az egypetéjű ikrek közötti különbségeket okozhatja a gének funkciójának, kifejeződésének (expressziójának) megváltozása: egyes gének váratlan aktiválódása, mások inaktiválódása, ami különböző külső vagy belső hatásokra következhet be. E változásokat együttesen *epigenetikai* történések néven foglaljuk össze, mivel a gének funkcióváltozása az örökölt genetikai kód megváltozása nélkül következhet be. Az epigenetika segíthet olyan kérdések megválaszolásában, mint például hogy egy ikerpár egyik tagját miért betegíti meg egy kór, ha a másikat nem, és rávilágít a tényre, hogy hiába azonos két ember DNS-készlete, e gének tényleges működése még különbözhet egymástól. Az epigenetika a szexualitásra is hatással lehet, így megmagyarázhatja, hogy miként lehet egy ikerpár egyik tagja született hetero-, a másik pedig született homoszexuális.

* A blasztociszta az ún. hólyagszóra állapotban levő embrió. (A szerk.)

A film tehát élénk tárja mindazon parányi különbségeket, melyek 245 napos méhen belüli életük során az egypetéjű ikrek fejlődését befolyásolják. Eltérés a tápanyag- vagy a hormonellátásban, „igazságtalanság” a rendelkezésre álló hely méretében, hajszálnyi különbségek az epigenetikai profilban... Mindezen apró eltérések összeadódva, kombinálódva immár jelentős különbségekhez vezethetnek. Felnövekedve aztán különböző élethelyzeteket élnek meg, különböző tapasztalatokat szereznek az ikrek, így a közöttük fennálló különbségek tovább növekednek.

Mindezek hasonlóságok és eltérések tanulmányozása hozzásegítik a tudósokat az örökléssel, személyiséggel, fejlődéssel és a betegségekkel kapcsolatos ismereteink gyarapításához, és hozzájárulnak saját egyediségünk és megismételhetetlenségünk titkáinak még mélyebb megértéséhez.

Radnóti Miklós

Téli napsütés

Az olvadt hó beroskad
és szertesündörög,
kondérok gőzölgnek,
mint bíbor sülttökök.

A jégcsap egyre nyúlik,
a csöppje már nehéz,
egy-egy kis tócsa pattan
s szelíden égrenéz.

S ott fönny az égi polcon
hátrább csuszott a hó,
kevésszédű lettem
s ritkán vitakozó.

Ebédre várok-é, vagy
talán meg is halok?
lélekként szálldosom majd
horzsolván éjt s napot?

Árnyékom rámtekint, míg
borong a téli nap.
Kincstári sapka rajtam,
a nap fején kalap.

Tárnoki Ádám Domonkos
Tárnoki Dávid László

Miben segíthetnek az ikrek?

Napjainkban egyre többet találkozunk ikrekkel, illetve hallunk ikervizsgálatokról a médiában. Vajon mi az ikrek különlegessége?

Magyarországon átlagosan minden közel 75. terhesség során születik egy ikerpár, ami a világviszonylatban az átlagos ikerszületések körébe tartozik. Jelenleg az országunkban kb. 120 ezer iker él. Az egypetéjű ikrek születése a ritkább, az összes ikerterhesség egyharmada, ami azt jelenti, hogy nagyjából 250 szülésből egyszer következik be. Az egypetéjű ikrek mindig azonos neműek, míg a kétpetéjűek lehetnek azonos vagy különböző neműek is.

Nézzük először, a tudományban hogyan segíthetnek az ikrek. Amikor megbetegszik egyik rokonunk, ismerősünk, gyakran elgondolkodunk azon, mi miatt alakult ki a betegsége. Vajon az életmódja, a környezeti hatások vagy a családi vonalon meghatározott örökletesség okozta azt? Egy- és kétpetéjű ikrek vizsgálata segítségével választhatunk ezekre a kérdésekre.

Magyarországon az 1970-80-as években Métneki Júliának és Czeizel Endrének köszönhetően folytak az első komolyabb ikervizsgálatok. Az akkortájt működő budapesti ikerregiszter nemcsak kutatásokra hívta össze az ikerpárokat, hanem ikerklubokat, közös kirándulásokat is szerveztek. 2007-ben Métneki Júlia és Littvay Levente segítségével közösen újjászerveztük a Magyar Ikerregisztert, mely jelenleg Középkelet-Európa egyetlen ikerregisztere. Ennek is köszönhető, hogy 2014 novemberében megrendeztük Budapesten a világ ikerkutatóinak kongresszusát (Twins 2014).

Az ún. klasszikus ikervizsgálati módszer segítségével egy- és kétpetéjű ikerpárokat vetünk alá különböző vizsgálatoknak, és eredményeiket összehasonlítjuk. Amennyiben az egypetéjűek (akiknek a genetikai állománya közel 100 százalékban azonos, mivel egy megtermékenyített petesejt osztódásából származnak) eredményei jobban hasonlítanak, mint a kétpetéjűeké (akiknek genetikai állománya 50 százalékban azonos, vagyis ők egyszerre született testvérek), akkor kimondható, hogy a vizsgált tulajdonság háttérében a genetika áll. Ha a kétpetéjűek eredményei állnak közelebb egymáshoz, akkor nagyrészt az életmód tehető felelőssé a betegség kialakulásáért. A pontos számításokhoz különböző bonyolult ikerstatisztikai modellek szükségesek. Amennyiben egy betegség háttérében nagy szerepet játszik a genetika, azoknak a családoknak gyermekeinél, akiknek szülei szenvednek egy adott betegségben, és a magas örökletesség miatt nagy eséllyel adjak át utódjaiknak az erre való hajlamot, fel kell hívnunk a figyelmet a korai szűrésre. Amennyiben pedig egy betegség háttérében a környezeti tényezők játsszák a döntő szerepet, az jó hírt jelent, mivel „rajtuk múlhat” a betegség kialakulása, így azt életmódunkkal akár teljes mértékben meg tudjuk előzni.

A hazai kutatások eredményei közül megemlítendő, hogy az ún. nemalkoholos zsírmáj – vagyis a májunk nem alkohol okozta elzsírosodása, amely a magyar felnőtt korú lakosság mintegy 15-20 százalékában előfordul – vizsgálata során kiderült, hogy az nem örökletes, hanem teljesen a környezeti tényezőktől függ, így ezen betegséget helyes étkezéssel, testmozgással, az optimális testsúly elérésével, illetve a vércukor- és koleszterinszint beállításával meg tudjuk előzni. A pajzsmirigy ultrahangos vizsgálatából megtudtuk, hogy annak méretét döntően szintén a környezeti ténye-

zők határozzák meg. Ez azért fontos, mert azok a személyek, akiknek kisebb a pajzsmirigyre, hajlamosabbak pajzsmirigyrák kialakulására. Ezt tehát életmóddal befolyásolni tudjuk. További kutatások eredményei kimutatták, hogy az erek rugalmasságának a háttérében 40-50 százalékban játszik szerepet a genetika. Az erek rugalmasságának csökkenése, merevedése számos szív- és érrendszeri betegséggel van összefüggésben. Az ikervizsgálat eredménye tehát rámutatott arra, hogy mivel mérsékelten örökletes tulajdonságról van szó, a jövőben érdemes lehet a magas rizikójú, rugalmatlan érendszerű személyeket kiszűrni, hogy megelőzhető legyen például ennek alapján a szívinfarktus. A nyaki ütőerek falán kialakuló, az eret beszűkítő érlemeszesedéses plakkok és a rajtuk kialakuló vérrög szélütésre hajlamosít, e jelenségek erősen örökletesek, tehát ha egy szülőnél ilyen alakul ki, nagy az esélye annak, hogy az utódban is megjele-

nik, ezért fokozottan kell figyelni a megelőzésre. Az utóbbi eredmény tehát sajnos rossz hírt jelent, ugyanis e betegség kialakulását nagyjából nem befolyásolhatjuk, csak 20-30 százalékban tudjuk elkerülni a betegséget megfelelő életmóddal. A testösszetétel – mint például a testzsírszázalékunk – erőteljesen örökletes jellegű, közel 80 százalékban szüleinktől örököljük azt. Mivel a kóros testösszetétel számos betegséggel áll összefüggésben, e családokban is fontos a megelőzés.

A Semmelweis Egyetem Városmajori Szív- és Érgyógyászati Klinikáján zajló szív-érrendszeri ikervizsgálat keretén belül 105 ikerpár vizsgálatára került sor. Az előzetes eredmények azt mutatják, hogy a szívinfarktust okozó koszorúsér-meszesedés kialakulása is örökletes, ami szintén felhívja a figyelmet a korai szűrővizsgálatokra és a megelőzésre, különös tekintettel a nagy rizikójú családokra. Jelenleg a Semmelweis Egyetem tüdőklinikáján alvászvizsgálatot szervezünk, ennek során az alvászavarokat vizsgáljuk. A vállalkozó kedvű ikerpárok koponya- és gerinc-MR-vizsgálaton is átesnek, s megnézhetik, mennyire hasonló az agyuk.

A legújabb ikervizsgálatok a különböző krónikus betegségben szenvedő egypetéjű ikrek vizsgálatát célozzák meg. Itt tehát a kutatók olyan egypetéjű ikerpárokat vizsgálnak, akik a közel azonos genetikai háttér ellenére egy vagy több tulajdonságban, például a testsúlyban vagy valamely betegségben különböznek. Ezen vizsgálati módszer segítségével arra derülhet fény, hogy milyen életmódbeli tényezők (pl. stressz, dohányzás, alkoholfogyasztás) mely betegségért felelős gént tudják aktiválni, vagy épp ellenkezőleg, kikapcsolni. A környezeti faktorok ugyanis hatással vannak a DNS-re, géneket aktiválva, illetve inaktíválva megváltoztathatják a betegség kialakulását, akár fel is gyorsíthatják azt, azaz tőlük függ, hogy egy

tulajdonság (pl. egy betegség) megjelenik-e vagy sem. Ez azt jelenti, hogy akár a fent említett erőteljesen örökklődő betegségek (pl. nyaki vagy szívkoszorúér-meszesedés) kialakulását is késleltetni lehetne, ha helyes életmódot folytatunk. Az ún. epigenetikai ikervizsgálatok segítségével kideríthető, hogy melyik életmódbeli tényező hogyan és melyik génszakaszt tudja „ki- és bekapcsolni”, ami hozzájárulhat bizonyos betegségek kialakulásához. Az életmódnak nagy hatása van a génjeinkre. Nemrégiben egy dán ikervizsgálat kimutatta, hogy egy ikerpár azon tagjának, aki éjszaka dolgozik, más génei aktívak, mint a nappal dolgozó testvérének, ami betegségek kialakulására hajlamosíthat. Az eredményeket figyelembe véve a jövő az egyénre szabott terápiáé lehet: valaki már kiskorában megtudhatja, mely betegségre hajlamos, és annak kialakulását korai megelőzéssel, odafigyeléssel akár el is odázhatja. Ennek feltárásában tehát nagy szerepe van az ikervizsgálatoknak. A finn ikerregiszter munkacsoportjával történt együttműködés keretében a magyar, olasz és amerikai ikerpárok adataiból kiderült, hogy a magasabb testtömegindexszel rendelkező egyének magasabbak a vérnyomásértékei, mint kisebb testsúlyú testvérének, s ezért részben közös gének is felelősek.

Az ikerségről számos érdekes tény látható napvilágot. Például egy olasz vizsgálat során kimutatták, hogy az ikrek már a méhen belül érintkeznek egymással, simogatják egymást, vagyis kapcsolatuk már a születés előtt kezdődik. Másrészt az ikrek között már az anyaméhben kialakul egyfajta dominanciaharc. Az egyikük több vért szív el az anyától, ami akár a másik magzat elsorvadását is okozhatja. Sokan nem tudják, hogy valójában minden 8-9. terhesség ikerterhességnek indul, csak az egyik magzat elhal, általában valamilyen génhiba miatt (a jelenséget eltűnőiker-szindrómának nevezik). Akinek volt egy ikertestvére, aki mé-

hen belül elhalt, akár egész életében érezheti a másik hiányát. Egy kutatás szerint az ilyen emberek hajlamosabbak a depresszióra. Azok az – általában egyetétjű – ikertestvérek, akik nagyon közel állnak egymáshoz, s akiknél a családi környezet is ezt ösztönzi, gyakran alakítanak ki közös titkos „ikernyelvet”, amelyet csak ők ketten értenek. Sokszor egymás gondolatát is „radarszerűen” érzékelik. Szintén hasonlóan szoros kötelékben élő ikreknél fordul elő a „párhuzamos teljesítményelérés”, ami azt jelenti, hogy az ikerpár két tagja egymást ösztönzi a jövőbeni célok elérésében, a teljesítmény fokozásában. Néha ez visszásan is alakulhat: a dominánsabb iker (általában az elsőszülött, illetve a magasabb testsúllyal rendelkező) gátolhatja ikertestvére fejlődését, aki „alulmarad”.

A hasonló dominanciaviszonyok hiányát mutatja az egyszerűen született, de külön nevelkedett (szétválasztott) ikerpárok esete, Oskar Stohr és Jack Yufe története. Az ikerpár a hitleri Németországban született, egyiküket náci anyja nevelte, míg másikuk édesapjukkal Izraelbe menekült. Évtizedekkel később találtak egymásra, és eltérő neveltetésük ellenére sok szokásuk hasonló volt. Már első találkozásukkor megdöbbenek a repülőn: mindketten ugyanolyan keretű szemüveget és ugyanolyan bajuszt viseltek. Mindketten szerették a fűszeres ételeket, az édes likőröket, a vajas pirítóst és a kávé, s feleségükkel erőszakosan viselkedtek. Nemcsak a végéhasználat után, de előtte is kezet mostak. Szerettek sportolni, nem voltak jók matekból. Magyarország egyetlen közismert szétválasztott ikerpárja, Ella és Zsuzsa, 48 év után találkoztak egymással, ugyanis a születésük után árvaházba kerültek, ahonnan különböző családok fogadták őket örökbe. Évtizedekkel később a veszprémi piacon köszönt rá egyikükre valaki: „Szia, Zsuzsi, nem ismered meg?”. Ő

Ella volt, így tudta meg, hogy van egy ikertestvére. Ennek már tíz éve, azt mondják, soha többé nem engedik el egymás kezét. Az ő szokásaik is rendkívül hasonlóak.

Egy érdekes külföldi vizsgálat kimutatta, hogy ikreket világra hozó anyák tovább élnek, és általában véve is több gyerekük születik, náluk két terhesség között kevesebb idő telik el, és utolsó gyermeküket is idősebb korban szülik. Ma már az is ismert, hogy mi hajlamosít (kétpetétjű) ikrek születésére, sőt az is, hogy azok a nők, akik – többek között – az átlagnál legalább két és fél centivel magasabbak, több tejterméket fogyasztanak, folsavat szednek, testsúlyuk több az átlagosnál, mesterséges megtermékenyítésben részesültek, már voltak korábban terhesek, és idősebbek (30 év felettiek), több esetben szülnék ikreket. Az ikrekkel kapcsolatosan számos további érdekesség és az ikerszülőknek szóló nevelési javaslatok találhatóak Métneki Júlia „Ikrek könyve II.” című művében, amelyet jó szívvel ajánlunk az érdeklődőknek.

Radnóti Miklós Alkonyat a téli hegyen

A nap leszökött a fehér havon a hegyről a lenti tóba és az fellángolt véres sugarától, mely vörösre festette az alkonyi szürke eget, melyet arra távol hófelhők tettek halott nehézzé; újra havazni készül és itt fönt a hegyi kocsmából vasárnapi tánczaj harsan ki a fehérségbe, melyet oly sulyossá varázsol egy tóba beparázsló alkonyulat... havas minden, még a kora árnyak is nyomtalanul fehérbe járnak és itt fönt újra havazni készül.

Lőrincz Borbála

Egy lélek két testben

Etnográfiai szemelvények az ikerségről

Az ikrek születése világszerte különleges eseménynek számít. Más emlősök-höz képest az embernél viszonylag ritka az ikerszülés, különösen az egypetéjű ikrek száma alacsony. Sok kultúrában nemcsak saját családjuk, hanem az egész közösség számára jelentős alkalom az ikrek érkezése. A csecsemők korosztályára az emberi társadalmakban különösen nagy figyelmet fordítanak teljes kiszolgáltatottságuk és veszélyeztetettségük miatt. Egyszerre két gyermek születése könnyen felborítja a rendszert, speciális helyzetet teremt. Hogy babonás félelemmel vagy szerencsehozóknak kijáró örömmel fogadják-e az ikreket, időben és térben változatos mintát mutat.

A történelem előtti időkből fennmaradt sírok kutatásakor is külön figyelem illeti az esetleges ikersírokat, amelyek segíthetnek megérteni az ikreknek e korai társadalmakban betöltött szerepét. A Thaiföldön, Bangkok közelében fekvő Khok Phanom Di területen feltárt, a Kr. e. 2000 körüli időkből származó sírok között is akad, amelyet feltehetően ikreknek ástak. Az itt talált 154 holttest több mint fele 15 évesnél fiatalabb gyermek volt, 70 százalékuk újszülött. A csontok elhelyezkedése és biológiai hasonlósága alapján legalább két esetben feltételezhető, hogy az egymás mellé temetett párok a szülés közben vagy közvetlenül utána meghalt ikrek voltak. Valószínűleg nem szándékosan pusztították el az ikerpárokat, inkább alulfejlettségük, illetve az általános csecsemőhalandóság okozhatta halálukat. Érdekes módon az egyedül eltemetett cse-

csemőkkel ellentétben az ikerpárokat mindig összekuporodott testhelyzetben, egymással szembe fordítva hantolták el őket (Halcrow et al. 2012).

A Kr. e. 7. század és 3. század közepe között fennálló vaskori Hunsrück-Eifel kultúra nyomaira a németországi Ochtendung közelében bukkantak. Itt is előkerültek két hasonló jellegzetességekkel bíró újszülött csontjai, akik valószínűleg ikrek voltak. Gondatlanul, a településen belüli gödör-

be temették el őket, egyiküket arccal lefelé találták meg. Flohr (2014) beszámolójában azonban két másik esetet is megemlít. Az ausztriai Krems-Wachtbergben talált késő kőkorszaki csecsemő ikerpár testét gondosan elrendezték, okkerfestékkel és díszekkel dekorálták, sírjukat pedig a különös tisztelet jeleként mamutlapockákkal fedték. A spanyol Olérdola közelében a Kr. e. 4. században eltemetett ikreket egymás fölé, ugyanabba a sírba helyezték, de nyughelyük

másban nem különbözött az ott eltemetett többi csecsemőétől. Bár az ikrekről szerzett információk hiányosak és meglehetősen bizonytalanok, e régészeti kutatások annyit mindenképp igazolnak, hogy koronként és kultúránként igen változatos elbánásban részesültek a gyakran már születésük után meghalt ikergyerekek.

2001-ben az *Ethnology* című folyóirat különszámot közölt az ikerségről az afrikai kultúrákban. Ebből most három cikk alapján ismertetem a nyugat-afrikai igbo, mawri és joruba csoportoknak az ikrekhez való viszonyát.

Bastian (2001) a késő huszadik század egyik iróniájának nevezi, hogy az a texasi asszony, aki 1998-ban a világon elsőként hozott világra nyolc élve született kisbabát, a nigériai igbo közösségből származott. Az igbók ugyanis arról híresek az etnográfiai irodalomban, hogy egészen a gyarmatosítást közvetlenül megelőző időkig utálatosnak tartották az ikerszülést, sőt aktívan meg is gyilkolták a többedmagukkal együtt születetteket. A 19–20. század fordulóján aztán a gyakorlatot igen széles körben tárgyalták az ide látogató idegenek, s az ikergyilkosság felszámolása évtizedekre a Délkelet-Nigériában tevékenykedő európai és afrikai keresztény misszionáriusok, különösen a nők fő célkitűzésévé vált. Nemcsak az ikrek testét akarták megmenteni a „démoni babonától”, hanem a gyerekek és családjuk lelkét is. Alig volt olyan téma, amelyről hevesebb vita folyt volna a misszionáriusok és a hagyományos vallások követői között, mint az ikerség: vajon az ikrek Is-

ten ajándékai vagy a természeti istenek haragjának jelei, akiket el kell pusztítani, mielőtt a közösség többi tagjára is rossz hatással lesznek? Ugyanakkor a keresztények beszámolóit csak a radikális igbók véleményéről szóltak, a mérsékeltbb többségéről nem. Azok ide-oda sodródtak a két véglet között egészen a 20. század eleji erőszakos gyarmatosításig. Sok anya ikreivel a misszionáriusokhoz menekült, mások viszont inkább titokban megszabadultak egyik gyermekük-től, semmint vállalniuk kelljen a szegyet és mindkét gyerek elvesztését. A 20. század eleje óta már találkozunk ugyan ikrekkel az igbo társadalomban, legtöbben azonban még mindig távol tartják magukat ettől a „rendetlen”, renden kívüli csoporttól.

Masquelier (2001) tanulmánya a hausza nyelvet beszélő nigéri mawri közösségről szól, ahol az ikreket különleges képességekkel bíró, nagyhatalmú és veszélyes lényeknek tekintették, akik emberibbek, egyszerűbbek, mint a többiek. A hagyományos vallás szerint az ikrek születése egyszerre jelent szerencsét a magas gyermekhalandóságtól sújtott közösségben és

zavart a társadalmi rendben, e kettősség által igen bonyolult helyzetet eredményezve. A családra kétszer annyi terhet ró az ikergyermek gondozása, ezért anyagilag gyakran a közösség többi tagja is segít nekik. Az ikrek nevelésére külön szabályok is vonatkoznak: nem lehet semmi különbség a velük való bánásmódban, mert nagyon könnyen féltékenyvé válnak, s a hátrányt szenvedő megbosszulja a kivételezést, akár testvére halálát

is okozhatja. Úgy tartják, az ikercsecsemők különösen érzékenyek mások róluk alkotott véleményére, ezért közelükben senki nem tehet megjegyzést a köztük való esetleges testi-lelki különbségekre. Ha az anya a féltékenység jeleit vélni fölfedezni egyik gyermekén, feltétlenül meg kell őt győznie, hogy erre semmi oka – persze anélkül, hogy közben a másik testvért megbántaná. Az ikreknek vannak boszorkányokhoz és szellemekhez hasonlatos tulajdonságaik is: képesek észrevétlenül házakba lopózni és betegségeket okozni, de gyógyítani is, éjszaka pedig előszeretettel repülnek. Az ikreket felnövekedve is különleges elbánás illeti meg: legjobb őket egyszerre kiházásítani,

illetve rituális elszakadási procedúrán kell átesniük, különben nem lesznek gyermekek. Az iszlám terjedése nyomán azonban egyre inkább visszaszorulnak a természeti vallások a mawri közösségben, és velük együtt az ikrek megítélésének hagyományos formái is veszítenek népszerűségükből. A 70-es évek végén alapított szunnita Izala mozgalom megint új értelmezést adott az ikerségnek: szerintük az ikerszülések növekvő száma a közösség erkölcsi romlásának jele, hiszen az ikrek születése anyjuk bűnös voltára utal. A kutató következtetése szerint a mawri társadalomban az ikrekhez való viszony változó folyamat, amely a közösségről, családról és anyaságról való nézetek alakulását tükrözi.

Renne (2001) a nyugat-nigériai Ekiti szövetségi államban élő jorubák körében vizsgálta az ikrek szerepét. A térségben különösen gyakori az ikerszületés, ám a hozzájuk való viszony koronként sokat változott. A jorubák legkorábbi ismert reakciója az ikrek „anomáliájára” a biológiai tény társadalmi tagadása volt: gyakran megszabadultak legalább az egyik újszülöttről, feláldozva vagy sorsára hagyva őt a természetben. Bizonyos vidékeken egészen a 20. század elejéig elfogadott volt az ikergyilkosság, Ekiti legnagyobb részén azonban az ikrek megölésének gyakorlatát már korábban a különös tisztelet váltotta fel. Az itteni jorubák kegyhelyeket építettek az ikreknek, ahol áldozatokat mutattak be. Ha egyik vagy mindkét iker meghalt, faragott szobrokkal emlékeztek rá(juk), amelyeket szintén a házi oltárhoz állítottak. Amit megadtak az élőknek, az a halott szobrának is kijárt, hiszen úgy hitték, a halott elhanyagolása az élőknek is betegséget, halált hozhat. Az ikergyerekeket ritkán vitték nyugatiak által fenntartott kórházakba, mert betegségeiket szellemek ártó hatalmának tulajdonították, melyeket például énekléssel vagy tánccal lehet gyógyítani. Az ikrek beavatási szertartásai azt fejezték

ki, hogy két testbe egy lélek szorult, melyet nem szabad kettéválasztani – minden, amit megkap az egyik, a másikat is megilleti, legyen az öltözék vagy esküvő.

A kereszténység és az ahhoz kapcsolódó nyugatias műveltség terjedésével azonban visszaszorulnak a természeti vallások kegyhelyei. A legutóbbi időkben a jorubák közül is egyre kevesebben tartják különleges lényeknek az ikreket, ma már normális biológiai jelenségnek tekintik az ikerséget, és külön individuummként kezelik az ikerpárok tagjait.

Irodalom

- Bastian, M. L. (2001): “The Demon Superstition”: Abominable Twins and Mission Culture in Onitsha History. *Ethnology*, 40 (1): 13–27.
- Flohr, S. (2014): Twin Burials in Prehistory: A Possible Case from the Iron Age of Germany. *International Journal of Osteoarchaeology*, 24 (1): 116–122.
- Halcrow, S.–Tayles, N.–Inglis, R.–Higham, C. (2012): Newborn twins from prehistoric mainland Southeast Asia: birth, death, and personhood. *Antiquity*, 86 (333): 838–852.
- Masquelier, A. (2001): Powers, Problems, and Paradoxes of Twinship in Niger. *Ethnology*, 40 (1): 45–62.
- Renne, E. P. (2001): Twinship in an Ekiti Yoruba Town. *Ethnology*, 40 (1): 63–78.

Radnóti Miklós Alkonyi elégia

Ó, alkonyoknak könnyü vétkei:
semmittevés és pillanatnyi csönd;
az álmos hegyek fejére lassan
az este ringató folyókat önt.

A nap zaja elúszik messzire,
lépek s mintha suttogásban járnék,
fut macskatalpaim a tompa fény,
halvány árnyat szűl a vastag árnyék.

Régi halottaimnak húsa fű,
fű és virág s mindenhol meglelem;
vékony illatukkal álldogálok,
s oly megszokott immár a félelem.

Fodrozó füst az ákácok sora,
a hallgató sötét rájukhajolt,
előgurul és tétován megáll
föltartott ujjamon a lomha hold.

Esti béke, téged köszöntelek,
az úton nehéz napom pora száll;
lassú szívemben ilyenkor lágyan
szendereg a folyton készülő halál.

Kincses Károly

Szürke fényű csillag

A csillag – az sztár. Szinonimák, így tanul-
tam valamikor. Sztárnak pedig általában a
kiemelkedő képességű, jól menedzselte és a
közönség által is elfogadott művészt neve-
zik. Sztárolás, sztár csinálás. Mára ezek is is-
mert, elfogadott kifejezésekké váltak a ma-
gyar nyelvben. Ha pedig a két szó azonos
jelentésű, ámde eltérő alakú, miként a szak-
emberek állítják, akkor helyesnek kéne len-
nie az előbbi analógiára a csillagolás, csil-
lagcsinálás szóképződményeknek is. De
érezzük, ez azért valahogy mégsem az igazi.
Csalódottan állapítom hát meg, hogy ellen-
tétben a szinonimaszótár meghatározásá-
val, a sztár és a csillag mégsem ugyanazt je-
lentik. Mint amiképpen a Balázs Béla-díjas,
Pulitzer-díjas, többszörös World Press-dí-
jas, Eugene Smith-ösztöndíjas Benkő Imre
sem sztár, pedig majdnem minden adottsá-
ga megvan hozzá. Elsősorban és minde-
nekfelett tehetséges. Másodjára: rengete-
get dolgozik, és kutyakövetkezetesen járja
a maga szabta utat. Közben meg, túl a hatva-
non, még mindig kíváncsi. Alig tudok olyan
sztárfényképészt (csillagfotóst) előszámlálni
hirtelenjében, akivel olyan sokat találkoz-
nék fotókiállításokon, mint vele. Mások fotóki-
állításán, persze. Sokat tud, ezért akar és bír
még tanulni. Figyelemre méltó tulajdonság,
példaképnek állítanám, de nem hagyja ma-
gát, hátrahúzódik. Ha bírna, leginkább lát-
hatatlanná válna, mert egy valami nagyon

hiányzik ebből a fényképész csillagból. Az
exhibicionizmus. A vágy, hogy megmutas-
sa magát. Ő csak úgy van, dolgozik, csinál-
ja a képeit, tudja a saját értékeit, tudjuk az
ő értékeit, és még sincs soha a bulvárlapok
címodalán, nem vele csinálnak ifjanc rádi-
ósok, tévések kis színeseket. Szürke csillag.
Vele fordult elő – kivel mással –, hogy az el-
múlt dicsőséges évtized nagy helyezkedésé-
ben, lapalapítási és -megszüntetési lázában
a legismertebb fotóriportereink egyikeként
hirtelen, váratlan munkanélkülivé lett, s ma-
radt is volna sokáig, ha a kollegialitás nem
segíti őt ki a nem maga kaparta gödörből.
Ez is megérne egy külön történetet, de azt
mesélje más.

Benkő klasszikus fotóriporter, aki sze-
rencsesebb csillagzat (sztárzat?) alatt szület-
tén most a Magnum vagy a Rappho vagy
valamelyik nagy illusztrált világmagazin ün-
nepelt fotósa lenne. Pénze mint a pelyva,
és biztosan támogatná a magyar fotómű-
zeumot. Ehelyett egy évtizede fényképe-
zi Ózdot, az *Acélváros*t, több mint húsz éve
próbál valami általános érvényűt megfogal-
mazni Budapestről (*Szürke fények*), mely-
ről ezt mondta: „A sorozatomat egy elhalt
hangra, egy sajátos szürke színre alapoztam.
Ha nagyritkán álmodom, akkor látom ezt a
szürkét, minden rajta van, és mégis min-
den tisztán látszik. Igazából csak ezt a fény-
hatást szeretem, nagyon sok a rejtett dolog
benne.”

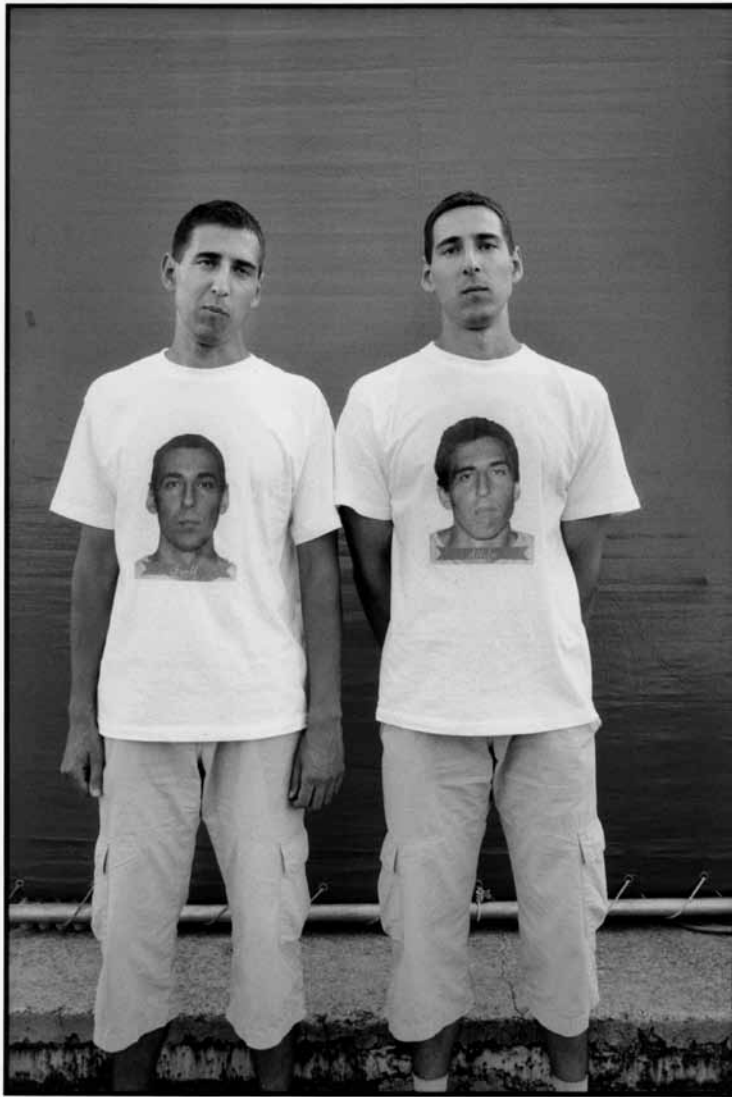
Mióta csak ismerem, azóta gyűjti mániá-
kusan még az ikreket és a törpéket is. Sze-
rintem már mindőjüket lefényképezte, ami
nem nagy kunszt, hisz régóta ismerem, ő
meg, mint tudjuk, nagyon szorgalmas.

Benkő Imre: Papp Lukács István és †János
Orosháza, 2006

Benkő Imre: Eke Erzsébet és Berta
Ercsi, 2002

Benkő Imre: Király Attila és Zsolt
Szigethalom, 2005

Benkó Imre: Biró Nikoletta és Beáta
Ercsi, 1998

Benkő Imre: Biró Nikoletta és Beáta
Ercsi, 1998

Benkő Imre: Horváth Alexandra és Angéla
Szigetalom, 2009

Benkő Imre: Kispál Judit és Zsófia
Ercsi, 2002

Benkő Imre: Dajka Csenge és Hanga
Pilis, 2005

Felicides Ildikó

Az egy, ami néha kettő

Mi a kihívás az ikrek fotózásában? A téma: fotográfiai toposz. Valamire való fotográfusnak életében legalább egyszer neki kellene futnia ennek a kényes feladatnak. Egy képhez vagy képsorozatba belesűríteni a magában hordozott ellentétet, az egy kettővé válását, eljátszani – többek között – a térbeli tükröződés és szimmetria fotográfiai eszközeivel, felülkerekedve a téma mitikus összetett metaforarendszerén, megtalálni a kényes egyensúlyt a különös és a normális között – elkerülve a közhelyes „selfie-stílusú” portré beállításokat –, ezek mind-mind „fotográfust próbáló” feladatok.

Benkő Imre nemcsak hogy nekifutott ennek a feladatnak, hanem állandó résztvevőjeként az évente megrendezett iker-találkozóknak több mint 30 éve tartó lelkiismeretes alkotómunkával sok száz felvételt készített egyetűjű ikrekről. A módszer nem idegen a neves fotóriportertől, számos nagylélegzetű fotográfiai esszén dolgozik mind a mai napig. 2005-ben önálló iker témájú kiállítása nyílt a Magyar Fotográfusok Házában, 2008-ban pedig 203 felvételt tartalmazó album jelent meg *Ikrek** címmel az 1982 és 2008 között készített válogatott felvételekből.

* Benkő Imre: *Ikrek / Twins 1982–2008*. A szöveget Baki Péter és dr. Métneki Júlia írta. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2008.

Benkő Imre fotóriporter, humanista szemléletű fotográfus, aki egyéni megközelítéssel választja ki a világ dolgai közül az ábrázolni érdemeset. A riporter azonban sohasem szól bele a történesekbe, nem állítja meg a pillanatot, hogy lefényképezhesse, csupán dokumentál. Szeme, szíve határozza meg, melyik pillanatot és hogyan rögzíti kamerája lencséjével. Ezek az ikerfotók viszont egytől egyig beállított/megállított fotók. Minden képet megelőz egy kapcsolatteremtő beszélgetés a modellekkel. Benkő Imre megfelelő háttérrel választ minden egyes ikerpár számára, legyen az saját otthonuk vagy az ikerfesztivál extrém háttere, a helyszínen több képet készít, aztán később választja ki a megfelelőt. Elmondása szerint az ikrek különös egyidejű hasonlósága és különbözősége csak így, ezekkel a gondosan megválasztott képkivágásokkal, perspektívákkal, a mindennapi tevékenységekből kiragadott mesterséges helyzetekben mutathatóak meg.

A 2005-ös kiállítás plakátján az a két – sorozatunkban is helyet kapott – kislány szerepelt, akik néhány nap eltéréssel mindketten eltörték karjukat. Egy másik képen sűrített kontextusban egy magányos öregember ül, felmutatva egy korábban készült fotográfiát, amelyen még ketten voltak iker-testvéreivel. A korábbi fotót szintén fotóművész, Stekovics János készítette még a 80-as években, amelyet aztán jóval később Benkő Imre lefényképezett.

A fénykép, ha jó, mindig az egészet ábrázolja, legyen bár két részre osztva, mint Benkő Imre ikerfotói, amelyek – túl a meseteri portréábrázoláson – az ikerség sajátos létélményébe is beavatnak minket.

Kézdy Péter

Csak az az egy áldásod van, apám?

Jákób és Ézsau, Káin és Ábel

Jákób és Ézsau a Biblia legismertebb ikerpárja. Történetük vetélkedés története. Anyjuk, Rebeka hosszú meddőség után esett teherbe. Izsák negyvenéves volt, amikor felségül vette Rebekát, és hatvanesztendő, amikor a gyermekek megszülettek. A fiúk tusakodtak Rebeka méhében, mire az asszony az Úrtól ezt a választ kapta: „Két nép van a méhedben, két nemzet válik ki belsődből: egyik nemzet erősebb a másíknál, de a nagyobbik szolgál a kisebbnek!” (1Móz 25,23) Mintha már anyjuk méhében vetélkedtek volna, mert kettőnek szűk az a hely. Vagy az egyik érvényesül, vagy a másik. Születésükkor Jákób kezével Ézsau sarkába kapaszkodott, mint aki már ott előzni akar, mert tudja, hogy olyan világra születik, ahol mindig csak az egyik érvényesülhet, csak az egyik részesülhet a rendelkezésre álló javakból. Az apai áldás az egyiknek égi harmatot, zsíros földet, sok gabonát és mustot ígér majd (1Móz 27,28), a másíknak nem jut zsíros föld, és nem hull rá égi harmat (27,39).

Folytonos összehasonlításban, megkülönböztetésekben nőttek fel, melyek egyúttal ítéletek. Ézsau szőröst jelent, Jákób csalót. Ézsau durva, Jákób szelíd. Ézsau vadászathoz értő, szabadban élő ember lett, Jákób sátorlakó. Az összehasonlítások abban erősíthették őket, hogy az elismerés csak egynek jut, úgy erősíti az egyiket, ha gyengíti a másikat. Az ilyen összehasonlításban Ézsau egyre szőrösebb, durvább, szabadságszeretőbb, vadászó lesz, és egyre kevésbé szelíd, sima, otthon ülő, család.

pedig fordítva. A világot olyannak tapasztalták, hogy benne a szülői szeretet is véges, nem jut mindegyikükre egyszerre. Apjuk Ézsaut szerette, anyjuk Jákóbot.

Vetélkedésük folytatódik a tál lencsével és az apai áldással, és vénségükre sem sikerül kibékülniük. 21 év múlva, miután Jákób kiengesztelte Ézsaut, mégsem ment vele, népével az ellenkező irányba indult, és telepedett le. Mert egy életre azt tanulta meg, hogy csak az az egy áldása volt apjuknak.

Káin és Ábel (1Móz 4,1–16) akár ikrek is lehettek. „Ádám feleségével, Évával hált, aki terhes lett, megszülte Káint. Majd újból szült: annak testvérét, Ábelt.” Nem fogták egymás bokáját, lehet, hogy születésük között eltelt fél óra. A szöveg kiemeli egyenlőségüket azzal, hogy a 2–5. versekben nevüket négyszer váltogatva említi: Káin–Ábel, Ábel–Káin, hogy egyikük se foglaljon el központi szerepet. A szülők azonban már a névadással különbséget tesznek közöttük. (Ha az elbeszélés nem tartaná fontosnak, nem hangsúlyozná mindkét történetben a családi viszonyok szerepét, ki kit szeret, hogyan értékeli.) Az anya elsőszülött fiát boldog felkiáltással üdvözlöi: „Fiút kaptam az Úrtól”. A Káin szó jelentése: teremni, életet adni. Ábel neve alsóbbrendűséget jelöl: lehelet, pára, puszta átmenet, értéktelenség, semmiség. Káin önképét az határozta meg, hogy ő ehhez a senkihez képest valaki. Nem

testvére testvérenek. A szöveg Ábelt végig Káin testvérenek említi, de Káint nem nevezi Ábel testvérenek.

Több magyarázó amellet foglal állást, hogy az Úr nem egyszerű szeszélyből értékelte Ábel áldozatát, és fordult el Káinétól, hanem az igazsághoz mérte a két testvért. Káin a földjének gyümölcséből vitt. A feleslegből. Ábel a legjobb állatok javát adta, az elsőszülött kövérjét. Amint Jézus mondja az özvegyasszonyról: „Mindannyian a fölöslegükből dobtak, ő azonban szegénységéből mindazt beledobta, amije csak volt, az egész vagyonát.” Ábel mindenét fölteszi, teljesen Istenre bízva magát. Isten nemcsak az áldozatát fogadja el, hanem elfogadja Ábelt: „rátekintett Ábelra és áldozatára, de Káinra és áldozatára nem tekintett”. Ezzel megfordította a közöttük lévő egyenlőtlenlégi rendet.

Káinnak szembesülnie kellett azzal, hogy ha Ábel az, akinek Isten nyilvánította, akkor ő többé nem az, akinek magát gondolta. Vagy az önmagáról alkotott képet kell megváltoztatnia, vagy meg kell semmisítenie Ábelt.¹

Káin története az ő magára találásának története, abból a téves önértékelésből fakadóan, amely szerint nem tekintette magát Ábel testvérenek, a másikhoz képest határozta meg magát: vagy ő, vagy én.

A két történet hasonlít abban, hogy a testvérek megkülönböztetése, a család értékelése meghatározza személyiségük alakulását. Hasonlít abban is, hogy a másikhoz képest, vele rivalizálva képzeltek el életük kiteljesedését. De különbözik abban, hogy Káinnak az igazsággal kellett szembenéznie, Ézsauak viszont azt kellett tapasztalnia, hogy a világ igazságtalan, az áldás véges, megszámlálható, vagy az egyiknek jut, vagy a másiknak.

És a történet azt igazolja, hogy a világ valóban ilyen. A rendelkezésre álló javak végesek, csak a másik rovására lehet belőlük részesedni. Ézsauak nem szolgáltatik igazság. A Biblián végigvonul ez a szemlélet, amely kirekeszti az idegent, a nem tisztát, a bűnöst. Azt kívánja, hogy földjükre Isten ne juttasson égi harmatot. Ennek jegyében utasítják el Ezsdrás könyvében a fogságból hazatérők, hogy a samáriaiak részt vegyenek a templom építésében. A tékozló fiú bátyjának a szemlélete ez, és a templomban imádkozó farizeusé: „Isten, hálát adok, hogy nem vagyok olyan, [...] mint ez a vámszedő.” (Lk 18,11)

Végigvonul azonban a Biblián egy másik szemlélet is, amelyben az áldás végtelen és megszámlálhatatlan, mindenkire bőven jut. Az özönvíz után Isten megígéri, hogy „bár az ember szívének szándéka gonosz, amíg csak föld lesz, nem szűnik meg a vetés és az aratás” (1Móz 8,21–22). A hegyi beszédben pedig Jézus ezt mondja: „legyetek mennyei Atyátoknak fiai, aki felhozza napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazaknak és hamisaknak” (Mt 5,45). Ennek a szemléletnek az alapja az Atyába vetett gyermeki bizalom, amely Jézus hitének legfőbb jellemzője volt. Hit kérdése ez. Az Atyába vetett bizalomban lehet meglátni az áldás végtelenségét. Jézus bizalmával bízni abban, hogy életünk alapja és megtartója valami kifogyhatatlan szeretet, Jézus szavai-

¹ L. Miroslav Volf: Ölelés és kirekesztés. Budapest, Harmat Kiadó, 2001, 103–109.

val: van Atyánk, akinek bőven van harmatja. Ebben a bizalomban valósulhat meg, hogy ne a másikhoz képest, a másikkal szemben válják teljessé a Káinok és Ábelek, Jákóbok és Ézsauk élete, eltávolodva a másiktól, hanem teljessé válják mindkettejüké.

Radnóti Miklós

„És szólt és beszélt vala Káin Ábellel:”

(M. I. 4., 8.)

G. D.-nek, bátyámnak

Ábel, testvérem, tegnap fölkeltem az ősi bűn,
megöltem hófehér álmaidat és hajszoltam
magam
kárhozottan a hiábavalóság éjjeli útján,
fagyott
szomorú fáknak glédája között a reggel
elébe.

Napszagú földjeim párázva sirtak utánam,
kiűzött testem lihegő éji sebekkel világította
arcomra a megbánás piros rózsáit és
koldulón
hívtalak átokbontó, nagy találkozásra.

Te szent voltál és a fölajánlás áhitata lengett,
amikor megszületél; az én régi napomon
terhesen
zengett az ég, gyilkos nehezen szakadtam le
mint első levél az átkotnyögő keserű fáról.

És lettem Káin, domború mellemen kelt
fel a nap
és térdeim fáradtsága hozta az alkonyt
amikor
öltem s amikor szórtad utánam kergetőszavú
fájdalmid és élémdöntött éji futásom őreit
a fagyott, szomorú fákat.

Megbotoltam, fölhasadt a húsom a gáton és
elestem s újra futottam feketén, bibliáson:
Káin vagyok és tegnap fölkeltem az ősi bűn,
Káin vagyok és te vagy az Ábel!

Bitó László

Ábrahám sarja*

Az ikrek

„Szereti vala azért Izsák Ézsaut, ... Rebeka pedig szereti vala Jákóbot”

– Izsák! Izsák! Jöjj és láss! – Egy fiatal leány szökdécselt boldogan a szülőgödör felől Izsák sátrához. – Feleséged, Rebeka nagy fájdalmak közepette világra hozta elsőszülött fiadat. Veres, mindenestül szőrös és erős, mint egy bikaborjú. Rebeka Ézsauinak nevezte el. A másik is útban van már Rebeka méhéből, Ézsau sarkába kapaszkodva.

– Erős, mint egy bika... Vajon őt szánta volna Isten arra, hogy beteljesítse a véget nem érő csatározások borzalmas látomását, amelyet apámra, Ábrahámra küldött, vagy ő lesz az, aki békét teremt apám fiai s fiainak fiai között?

A szülőgödör felé sietve az égre emelte tekintetét:

– Hadd legyen ő, az én elsőfiam, az, aki békét hoz ránk! – kérlelte Istent. – Amikor majd továbbadom neki Ábrahám atyai áldását, hadd legyen ez áldás egész emberi fajtánkra!

* * *

– Az elsőszülötted csaknem megölt! Ézsauinak neveztem, mert olyan vörös és szőrös – mondta Rebeka panaszosan. Izsák kezébe adta visító elsőfiát, aki abban a szempillantásban elcsöndesedett, amint apja a karjába vette. Rebeka másodszülötté-

* *Ábrahám és Izsák*, valamint *Izsák tanítása* című művének részleteit a szerző tömörítette.

ért nyúlt, akit már pámlaolajjal letisztogatva nyújtott feléje a bábaasszony.

– Add karomba az én kicsikémet! – mondta Rebeka mélységes gyöngédséggel, aztán Izsákhoz fordult: – Képzeld csak, Ézsau sarkába fogódzott a kis gyönyörűségem, s úgy csusszant ki belőlem, ahogyan gyíkkal a kezed közül! Nevezd Jákóbnak, a sarokfogónak, a kapaszkodónak! – mondta Rebeka, miközben a mellére vette másodszülettjét. – Milyen gyöngéd az ajka, milyen rózsás és selymes a bőre. Köszönöm neked, Uram, hogy két fiúgyermeket adott nekünk, Jákóbot és Ézsaut, hogy nekem is meglegyen az örömem, és Izsáknak is.

Izsákot előntötte valami melegség, amelyhez hasonlót még sosem érzett.

– Az igaz szeretet – suttogeta – a szeretet fiaim és anyjuk iránt. – Ebbe az érzésbe kapaszkodott még akkor is, amikor meghalotta Rebeka utolsó szavait, amelyek – vagy talán ahogyan asszonya kiejtette őket – árnyékot vetettek a szívét elöntő, napsugaras, meleg érzésre. – Mi ütött Rebekába? Talán a szülés fájdalma töltötte el szívét keserűséggel a méhét megnyitó fiúcskájá iránt?

Rossz előérzet fogta el Izsákot, mint mindig, valahányszor attól tartott, hogy valami közójük állhat asszonyával, vagy hogy szeretett Rebekájá Sárává változhat.

Badarság! – próbálta kiűzni szívéből a fenyegető érzést. – Ostobaság! Jákób is, Ézsau is az ő méhének gyümölcse. Mindkettőt szeretni fogja – nyújtotta anyja felé Ézsaut, hogy őt is vegye keblére Jákób mellé. De Rebeka, mint aki nem látja Ézsaut, mindkét karját a kis Jákób köré fonta.

– Rebeka, nem láttad Jákóbot? – kiáltott Izsák a sátrából kilépő asszonynak.

– Nem hiszem, hogy veletek tartana! Fél éjszaka imában virrasztott. Tudod, hogy nem szeret vadászni.

– Ó, ez az örökös imádkozás! – zsörtölődött Izsák. Aztán félhangosan még hozzátette: – Talán azért imádkozott, hogy a vad a bográcsba ugorjon? Vagy azért marad itt-hon, mert megint egy tál lencsével akarja lekenyerezni valamiért a bátyját?

– Még meddig akarod fölhánytorgatni, hogy Jákóbot túljárt Ézsau eszén? Ha csak annyit ért neki az elsőszülöttsége, ne csodáld, hogy nem is kapott többet érte! És az örökös erdei csatangolás helyett talán nem kellene Ézsau is tanulnia egyet s más a mi Egyistenünkről!

– Ézsau előbb találja meg Istent az erdőben, mint Jákób a te sátrában! Kint maradjunk, She-ai táján, amíg a kedvünk tartja! – vágta oda Izsák haragosan, s intett társainak, hogy kövessék.

Ábrahám testamentuma

Harmadnap Ábrahám öreg szolgája, Sabu talált rájuk az erdő mélyén, és így szólt Izsákhoz:

– Áldassék a Mennybéli neve, hogy hozzád vezérelt, uram! Asszonyod, Rebeka úrnőm mondta, hogy ezen a tájon találalak. Az Örökkévaló prófétája, a te atyád, Ábrahám küldött hozzád, mert úgy érzi, végnapja elközelgett. Kéri, siess hozzá, de előbb küldd el pár emberedet féltestvéredhez – a gyönyörűségéhez és mindenekhez jószágához, Ábrahám igaz elsőszülöttjéhez –, Ismáelhez, és küldj velük hat tevét, megrakva arannyal és egyéb drágaságokkal. Kérjék meg nevedben Ismáelt, hogy késlekedés nélkül induljon ő is Makpelába.

– Bár mindig szívesen látlak, jó Sabu, az üzenet, amelyet apámtól hoztál, nagy fájdalmat okoz. Bizonyos vagy benne, hogy jól értetted szavait? Hiszen annak idején megesküdt anyámnak, hogy életében soha nem keresi a találkozást elsőszülöttjével, féltestvéremmel, Ismáellel. Sőt, amíg hatalmában áll, engem sem enged találkozni velem.

– Igen, uram, csakhogy apád bizonyos benne: mire Ismáel eljut Makpelába, ő már nem lesz az élők sorában. Így nem szegi meg az esküjét. Ám azt szeretné, ha mindkét fia, te, uram, és Ismáel, ott állnátok egymás mellett, amikor a sírbarlang szája elé hengerítik a zárkövet, hogy annak utána semmi meg ne zavarja békességét.

* * *

Izsák már fél napja mesélt apjának mindarról, ami Rebekával és két fiukkal történt, amióta utoljára találkozott vele, nem sokkal az ikrek születése után. Ábrahám egy-egy kérdés és bölcs tanács kivételével nemigen szakította félbe a rég várt híradást. Ezért meglepte Izsákot, amikor nekiszegzte:

– Beszélük, hogy neked Ézsau áll közelebb a szívedhez, Rebekának pedig Jákób. Talán még az is jobb, ha az ember egyik fiát a pusztaságba űzi, mint ha az minduntalan érzi, hogy apja vagy anyja a másikat jobban szereti. Ha elűznék, mint Sára kívánataira nekem kellett elküldenem táboromból Ismáelt, akkor talán saját lábára állna, új életet kezdene, feleséget keresne. – Ábrahám kifulladt. Megpihent, azután inkább a próféta, semmint az aggódó apa hangja szólt belőle:

– Talán Káin és Ábel sem Istenük, hanem az anyjuk elfogadásáért küzdött egymással. Ha Éva volt az egyetlen asszony a Földön, hogyan is remélhette Káin is, Ábel is, hogy egyszerre sikerül elnyerniük apjuk tetszését és anyjuk asszonyi szerelmét? Hogyan várhatták el apjuk asszonyától, hogy velük háljon, és anyjuk is legyen? És miután kielégítették istenadta vágyukat, hogyan remélték kiengesztelni atyjuk méltán támadt haragját méltatlan ajándékaikkal? Majd csak akkor jöhet el az emberek közötti megbékélés kora, amikor Ismáel utódai és a tiéd is megértik, fiam, hogy valójában mi fordítottá egymás ellen az első testvérpárt. Mi veze-

tett az első gyilkossághoz, amelyet oly sok követett, és követ majd mindaddig, amíg le nem számolunk a bennünk lakozó ellenségességgel.

Elmélkedő szavai végeztével Ábrahám kémlélőn fiára pillantott. Aztán megnyugodva, hogy gondolatmagvai termékeny talajba hullottak, megújult erővel folytatta az okítást.

– Gondolkozz mindezen, fiam, de ne keres könnyű választ sem ezekre, sem bármely más kérdésre, amely méltó elmélkedésedre. Azt állítják, hogy százhetvenöt esztendő múlt el fölöttem, de ma sem értem, hogyan lehetséges, hogy mi Ábelt tartjuk Isten kegyeltjének, noha ő Káinnak adta meg a lehetőséget, hogy jólétben éljen Nód földjén, és ott vett asszonyával hálva szaporodjék. És ha igaz, hogy Éva még sok gyermeket szült, föltételezhetjük, hogy megtanulta a különbséget az anya és a feleség szeretete között.

Izsák jól tudta, hogy nem áll válaszra készen e kérdésekre, igyekezett hát megkerülni őket, míg apja gondolataiba merült. „Valaki bizonyára elhitette apámmal, hogy túl szigorú vagyok Jákóbbhoz. Az is vagyok, de csak mert remélem, talán még férfiút faraghatok belőle! Rebeka azt mondogatja, hogy Jákób Isten szolgája. Talán én nem vagyok az? De az istenfélő embernek is meg kell

dolgoznia családjá mindennapi betevőjéért, mert a Mennybéli nem minket, hanem az égi angyalokat teremtette arra, hogy éjjel-nappal az ő dicséretét zengjék!” – érvelt magában Izsák, de tudta, Ábrahám ennyivel nem érné be. „Lehet, hogy nem is Jákóbot szereted, hanem azt, akivé formálnád?” kérdezné apám – dűnnyögte Izsák, és megfogadta: éjszakai elmélkedésében az eddigieknél is mélyebben néz magába, hogy választ találjon minderre tulajdon szívében. Aztán inkább apjára figyelt, aki töredelmes vallomással fordult hozzá:

– Nehezen tudtam megbocsátani magamnak, hogy Moria oltárhegyén kész lettem volna feláldozni téged, ha Omán kiáltó szavaira ki nem esik kezemből a rád emelt kés. Míg nem a bölcs Omán segítségével elmélkedéseim rávezettek minden idők legfontosabb kérdésére: azért akartalak-e megölni, mert hallani véltem Egyistenem feláldozásodra felszólító hangját, vagy azért hallottam Istenem hangját, mert fel akartalak áldozni, de nem találtam magamban az erőt, hogy megtegyem anélkül, hogy Istenem mögé bujjak?

– Omán engem is rávezetett arra, hogy elmélkedéseimbe mindig vegyem be ezeket a kérdéseket, amelyek szerinte sorsdöntők lesznek mindazok számára, akik a nemzedékek során a mi történetünket megismerik.

– Na és mire jutottál, fiam?

– Azért áldoztál volna fel engem, hogy visszahozhasd táborodba féltestvéreimet, Ismáelt, akit anyám elűzetett veled, hogy ne osztozhassunk a gazdaságban, amit ő nyert Egyiptomban a szolgálataiért, miután átengedted őt a fáraónak.

– Csak nem akarod mindezt a szememre vetni, ily sok év után?

– Nem apám, csak azért említem, hogy tudd: elmélkedéseim elvezettek annak megértéséhez, hogy minden úgy történt, ahogyan történnie kellett ahhoz, hogy az eljövendő nemzedékek eldönthessék: abban az

Istenben hisznek-e, aki meg akart öletni engem veled, próbára téve engedelmisségedet, vagy abban, akit magunknak alkotunk, hogy erőt nyerjünk elleneink legyőzéséhez?

– A vak engedelmisség valóban a legnagyobb veszély, ami a hiszékenyekre leselkedik. És a kettő közül te melyik Istent akarod fiadra hagyni, Izsák?

– Először meg kell értenem, miért adott nekem két egymástól annyira különböző fiúgyermeket az Úr. Egyáltalán, hogyan születetik egyazon méhbe ültetett egy magból egy olyan keményen férfias és egy mindenben asszonyias ikertestvér mint, Ézsau és Jákób? Talán azt akarta üzeni, hogy éppúgy, ahogy az állatok világában a fajok sokfélesége, az emberek világában is a sokféleségünk gyönyörködteti őt.

– Nagy igazság közelébe jutottál, fiam. De akkor miért nem tudod elfogadni Jákóbot olyannak, amilyenek született? Na de most, utolsó testamentumomként, hagyok rád és utódaidra kérdéseket, amelyekre én hiába kerestem választ hosszú életem sok virrasztásán át. És ha csak újabb kérdéseket szülnék, gazdagítsd velük az ikrek örökségét, ahogy én is rád hagyom őket. Fontold meg, hogy fiaid sarjainak nemzedékeit talán már nem elégíti ki a vándorélet. S hagyományaink, amelyeket egész életemben igyekeztem megőrizni, megőriztetni, egyszer majd úgy csüngenek rajtunk, mint mélybe húzó horgonykő. Lehet vajon, hogy népünknek éppúgy rendre le kell vetköznie szokásaink ősi köntösét, ahogy a kígyók elhagyják levedlett bőruket, veszélyes meztelenségben, hogy tovább nőhessenek? És ahogy a gyermekek játéka sem mulattatja már a fölserdült fiút, s csak untatja a felnőtt férfit, talán nekünk is föl kell adnunk lassacskán azokat a szokásokat, amelyek jól szolgáltak népünk gyermekkorában, de gátjaink lesznek felnőttkorban? Lehet, hogy éppen azért adott neked két olyannyira különböző fiúgyermeket az Úr, hogy ha nem elsőszülötted,

Ézsau, akkor másodszülötted, Jákób utódjai nyerjék el a nekünk szánt jövőt? No és mondd, kaptál-e már valami jelet Istentől, hogy melyik fiadat szánta rettenetes jelenéseim, és melyiket a szeretet országának eljövételéről szóló régi álmom beteljesítésére? – hajolt fiához a válaszáért Ábrahám.

– Ézsau az erősebb. Igazi harcos, máris a nyilvánvaló mestere. Jákób gyöngébb, de ha ivadékai békeességben élhetnek, talán megérhet bennük az a bölcsesség, hogy békeességben éljenek Ismáel ivadékaival.

– Azt kérdeztem tőled, Izsák, kaptál-e már jelet a mi Urunktól. Te meg elmondod újból, mi a különbség két ikerfiad között – bosszankodott Ábrahám. – Talán azt hiszed, magunktól is rájövünk, mit tervez Isten gyermekeinkkel? Hogy miért adott neked ikreket, akik jobban különböznek egymástól, mint nap a holdtól? Utolsó lehettemmel is azért imádkozom ma éjjel az Úrhoz, hogy küldjön neked jelet, melyik fiadnak add át védelmező áldásomat, amelyet most reád hagyok, és melyik az, akire bölcsességed tanításait bízhatod. Ha Isten nem adja tudtadra, melyik fiadnak adhatod tovább minden tudásodat, eljönnek majd más Izsákok, Jákókok, Ézsauk és bizonyára más Ábrahámok is. Tudom, vannak, akik engem prófétának tartanak, de vajon mit érthetnek ezen? Bölcs egyiptomi barátunk szerint mindenki, aki magába néz, megláthatja Istenét, de csak a próféta képes a saját sorsából fakadó Istent megláttatni azokkal, akik nem az ő életét élik. Engem talán csak azért neveznek majd prófétának, mert elsőként mertem kimondani, hogy igaz Isten csak egy lehet. Ezzel hoztam egy lépéssel közelebb egymáshoz embert és Istent, miután elváltaszott minket tőle az Éden bezáruló kapuja. Lehet, voltak pillanatok az életemben, amikor közel álltam ahhoz, hogy ama kapuzár titkát megfejtsem, de vajon mit értem volna vele? Az emberiség kis léptekkel halad előre, és hiába látunk a jövőbe, köze-

lebb hozni nem tudjuk. Álmom, a visszatérés az Éden kertjébe is csak akkor teljesülhet, amikor a Föld minden népe megérti emberségünk lényegét. Úgy vagyunk, mint a vándormadarak: úti célunk adott – de hogy mikor érünk oda, nem vezéreink szárnyaló képzelete szabja meg, hanem közlünk a leglassúbbaké.

Ilyen szavakkal készült fel Ábrahám, hogy atyai áldását adja Izsákra, amelyet ő majd az arra érdemesebb ikernek adhat tovább.

* * *

– Jákób, Jákób! – hívogatta Rebeka kisebbik fiát, a sarokfogót. Mint sürgető hangjából is kitűnt, végre sikerült megtudnia, ami után évek óta kémkedett férje sátra mögül, valahányszor Izsák magához hívatta Ézsaut. Amit megtudott, mindjárt el is mondta Jákóbnak, aki imádságából felpillantva türelmetlenül szólt hozzá:

– Mondd, anyám, mi közöm ahhoz, hogy apám mikor kívánja megáldani testvérbátyámat?

– Figyelj, Jákób, megmondom, mit kell tenned! – Rebeka, mint aki meg sem hallotta fia elutasító szavait, továbbra is ellentmondást nem tűrő hangon beszélt: – Eredj a mezőre a nyájhoz! Hozd be a legszebb gödölyét, hogy ízletes étket készítsek, úgy, ahogyan apád szereti! Te majd odaadod neki, és ő téged fog megáldani Ézsau helyett!

– No de anyám, Ézsauinak szőrös a teste, én meg csupasz vagyok! Ha apám kezének érintésével akar megbizonyosodni arról, amit hályogos szeme rejteget előle, és rájön, hogy én vagyok az, áldás helyett inkább megátkoz!

– Hát akkor szálljon rám az átka, Jákób! Te csak tedd, amit mondtam, de siess, és hozz egy gödölyét!

Jákób úgy tett, ahogy az anyja mondotta, aki megfőzte a kecskegídat férje tetszésére, a szőrös bőrrrel fia csupasz karját beborítot-

ta, és Ézsau ruhájába öltöztette. Majd kezébe adta az étket, hogy vigye be apjának.

– Te vagy az, Ézsau? – kérdezte Izsák, a közeledő léptek hallatán.

– Igen, apám, én vagyok, asszonyod igaz elsőszülöttje – hazudta Jákób.

– Két fiam közül Ézsau az, akire várok, ám a hang mintha Jákóbé lenne...

Izsák szavaitól a csaló reszketni kezdett.

– Jöjj közelebb, hogy megtapintsalak: csakugyan te vagy-é az én elsőfiam, Ézsau! – Erre Jákób még jobban reszketett, de aztán úrrá lett testén, odatért apja elé, Ábrahám pedig megtapintotta, mondván: – A kéz Ézsaué, tehát csakugyan te vagy az, Ézsau? Rebeka elsőszülöttje vagy te, az én magvamból?

– Én vagyok, apám! – hazudta Jákób újra, ezúttal mélyebb hangon, hogy jobban emlékeztessen Ézsauéra. Majd bort töltött, apja ivott a borból, és így szólt fiához:

– Most jöjj közelebb, Ézsau, és csókolj meg!

Jákób pedig odament hozzá, és amikor följe hajolt, Izsák érezte az erdők illatát a ruháin, amelyek Ézsau ruhái voltak, és megáldotta őt. Jákób pedig, miután megkapta apja áldását, elhagyta a sátrat.

Kisvártatva Ézsau is megtért az erdőből, vállán jókora szarvassal, amelyből ízletes étket készített, majd bevitte apjának, és jókedvűen így szólt:

– Jöjj, apám, egyél a vad húsából, amelyet úgy készítettem el, hogyan te tanítottál rá, és hogyan szereted! Jöjj, és nyerj erőt belőle, mielőtt megáldasz!

Izsák pedig megrémült, amikor meghalotta ezeket a szavakat.

– Ki vagy te? – kérdezte.

– A fiad vagyok! Ézsau. Igaz elsőfiad..

– Akkor ki volt az, aki az imént étket hozott nekem, és én megáldottam őt?

– Az nem lehetett más, csak az én fortélyos öcsém, Jákób! Ő vezetett félre téged! – kiáltott föl haragosan Ézsau, aztán szelídebben folytatta. – Áldj meg engem is, apám! – kérlelte Izsákot.

– Jákób, a sarokfogó fondorlattal csalta ki ugyan tőlem az áldást, de mégiscsak megáldottam, és most már áldott is marad!

– És nem maradt áldásod az én számomra is, apám? Az elsőségemet már úgyis neki adtam, mert annyit rimázkodott érte, és most még az áldásodat is elvette tőlem az a mindenre képes gazember!

– Ne haragudj öcsédre, Ézsau, és ne forduljon szíved haragra ellenem sem – kérlelte Izsák a fiát. – Amikor apám megáldott, rám hagyta, hogy bölcsességemet azzal az ikerfiammal osszam meg, akit Urunk méltónak mutat rá. Térj vissza hozzám az új nap első sugarával, hogy átvehesd mindazt a tudományt, amit apámtól örököltem, és amit saját életem során hozzányertem. A te gazdagítóbb áldásod az én tanításom legyen: mindannak a magva, amit elmélkedéseid során saját bölcsességeddé érlelhetsz.

A mi áldásunk pedig az, hogy Izsák Rebeka méhében egyenlőtlenül megvasadt magvából született ikreinek – a mindenben túl férfias Ézsaué és túl nőies Jákóbé – a történetéből felismerhetjük, hogy minden emberi magból született fiú- és leánygyermekben egyaránt megvan az a férfiaság és nőiesség – manapság értelmi és érzelmi intelligenciának is tartjuk –, amelynek elfogadása emberségünk záloga. Ennek megértése vezethet el az Ábrahám álmában megjelent szeretet országához. Szemben a nemek érzelmi és értelmi másságát eltulzó nézettel, amely évezredek át Ábrahám apokaliptikus jelenéseinek világában tartott minket, ahol az asszonyi sorsra ítélt nők azért szültek férfiúi sorsra nevelt fiaikat, hogy életük teljében halljanak meg a harcok mezején.

Szabó B. András

Nicsak, még egy!

Egy jóképű fiatalember az első ülésen. Ahogy a kacagó tinédzser lányok mellé ér a kocsi, azok egyszerre szólalnak meg: „De cuki!” Ő szokásos kedves mosolyával begyűjti a bókot, amelyet majd tizenöt év múlva tud csak igazán értékelni. Most, majdnem egyévesen nincsenek kiemelt fontosságú mosolyok, minden mosolynak örül. A babakocsi továbbhalad, és ahogy a fiatalok mellé ér, az egyik lányból meglepődve bukik ki: „Nicsak, még egy!” A babakocsi hátsó ülése szemből nem látszott. Ott veszi észre a barna kisfiú mögött ülő szőke kislányt a meglepett tinédzser.

A *Nicsak, még egy* – mindenekelőtt meglepetés. Az apához egy nem határozottan lezárt mondat puha, kedves, pajkos nyitottságából érkeztek meg az *ikrek*. A mondat első felére nem emlékszem, pedig míg a végtelen végét meg nem hallottam, nagyon érdekelt. A mondat azonban nem ért véget, és ezzel valami különös izgalom kezdődött. A gyanú feltámadt: nem egyedül van? Ezzel a felütéssel érkezett meg a második, a nicsak, a még egy. Egyről tudtam eddig, de az összetéveszthetetlen, csillogó anyai szempár – jóllehet a mondat első felében az elsőről néhány centiméterben és grammban kifejezhető külsőség hangzott – elárulta a meglepetést. A beszámoló mondat végét nem ponttal bezárta, hanem vesszővel kinyitotta. Megnyitotta a lét gyanúját. Egy sejtés, amelynek izgalma még az első – minden első gyermekéről halló apa átélte – izgalomnál is nagyobb volt. Nincs egyedül.

De melyik is? Egy kedves, puha, pajkos túlvilágból – amely most egészen közel jött – szólnak: nem vagyok második, és nincs első sem, mert soha nem voltam egyedül. Ez a magabiztosság újra és újra, azóta is megjelenik. Néhány hónappal később az egész szülésetet betöltő, még a bőgéshez szokott, szakértő fülek elismerését is kivívó kettős hangorkánál megérkeztek. Aztán kibontakozott a *sohasem voltam egyedül* titka, az ordító másik melletti édes álom kizárólagos és egyre irigyletebb képességében. Ezzel az eredendő társassággal lehet úgy mosolyogni és örülni a másíknak minden reggel, mintha száz éve találkoztak volna, közösen kalandra indulni a nagyszoba rejtett, csak kisgyerekszemmel észrevehető szegletébe. A sohasem voltam egyedül biztonsága a nagy fekete zongora alatt, mikor közös erővel végigtépték az alsó polcos könyveket, sorban az irodalmat Sartre-tól Mikszáthig, és csak a teológiai szakbarbárság mentette meg Tillichet... A szent szövetséget az ikrek között a cumicsere békepipája pecsételi meg, a kézmozdulat békés tempója – szemben az ellenséges cumielvétellel – jelzi: én megkóstolom a tiedet, te meg az enyémet, és béke.

A cumicsere nem tál lencse, és ennyi a történelem tanulsága. Ikreknél az

elsőszülötti áldás értelmetlen, kivételt kell tenni. Egyenlőségi áldás van. Nem működik az elsőbbségi jog, a kitapostam, előbb jöttem és megdolgoztam érte áldása. Folyamatosan változó elsőbbség van. Gyorsan változó elsőbbség, amely a következő percben máris fordul. Valaki előbb jár, a másik előbb szól, nevet a viccen, sír, van veszélyben. Változik a nagyobb és a kisebb szerepe, folyamatosan, percről percre. Szerencsére nem kell országot örökölni, és az ország egységéért valakit előre helyezni. Az elsőszülöttséget áldásban és jogban egyaránt az együttszülöttség váltja fel.

George H. Meadet olvasom: az ember alapvetően társadalmi képződmény, és a társadalmi tapasztalat során jön létre. A legszorosabb sorsként kapott eredendő kapcsolatiság a közösség egyénteremtő képességére mutat. A másik reakcióiból formálom magam. Még sincs egyformaság. A két teljesen különböző kis habitus a kétpetéjűség ékes bizonyítéka. Állandó kompromisszumok kellene a bátor és a félnék, az akaratos és az engedékeny, a szóke és a barna, a lány és a fiú között. Az egyént formáló közösség megélésének hogyanjára a nagyon különböző egyéniségen keresztül kell válaszolni. A „Nicsak, még egy” a kívülálló rácsodálkozása a szoros kapcsolat teremtő erejére. A babakocsiban felfedezett még egy meglepetése egyben a szoros kapcsolatukban rejülő különös, kedves, puha, pajkos közösség állandó lehetőségére is rácsodálkozik. Soha nem vagyok egyedül, ezért mindig létrejövök a másikban – ez számukra természetes tapasztalat. Ezért kicsit irigyeljük is őket, miközben kapcsolata-

inkban mi magunk, nem ikrek is folyamatosan létrejövünk, valami ősi, teremtő genezis részeként, amelynek indítója a jászolban, a csillag alatt ünnepelhető.

Radnóti Miklós És kegyetlen

Az anyám meghalt, az apám és ikeröcsém is,
asszonyom kicsi huga, nénje és annak a férje.

Sokan haltak meg és hirtelenül
s álmainkban, ha sokat vacsorázunk,
halljuk, hogy sírjuk alatt harsogva
nő a köröm még és szisszenve a szőr.

Tisztán élünk különben és könnyü mosollyal;
asszonyom járkál a szobán szoknyája kis
neszével
és fényes szemmel rendezti tárgyainkat.

Tudja már, hogy harapósak a gazdagok
kutyái
s hogy aki meghal, azt végleg elkaparják.

Oly félelem nélküli így az életünk és
egyszerű,
mint a papír, vagy a tej itt az asztalunkon
és kegyetlen is,
mint mellettük a lassutekintetű kés.

Pángyánszky Ágnes

Ikerszületés hármas kiadásban

A 21. század első éveiben megismerhettem az akkori magyar egészségügy és a reprodukciós klinikák világát. Máig emlékszem, hogy egy olyan légkörben történt mindez, amikor a kismamáknak íródott újságok és folyóiratok a természetességet hirdették meg mindenben, ami a szüléssel kapcsolatos volt. Nincs szükség a császármetszésre, minden anyának meg kell valósítania az anyatejes táplálást, cumisüveg szóba sem jöhet, és még sok más hasznos tanács utalt arra a változásra, amelyet a modernizmus rációba és tudományba vetett hitétől a posztmodern nyitottság és öntudatosság felé való elmozdulás jelentett. Még a gyermekvárásban és a szülésélményben is.

Ezen a háttéren rajzolódott ki számunkra férjemmel, hogy a tudomány segítségére szorulunk, ha gyermeket szeretnénk. A lombikbébiprogramot megírták számára ismerősek a beültetés, hormonkezelés, injekciózás szavak. És bizonyára ismerősek azok a pillanatok is, amelyek ólomlábakon járó várakozást jelentenek az első pozitív terhességi teszt csíkjainak megpillantásá-

ig. Persze nem azt szeretném sugallni, hogy ez ilyen egyszerűen megy. Mert a vizsgálatok, a beültetés ugyanolyan ciklikussá tudnak válni, mint maguk a női folyamatok. A várakozás és a remény havi ciklusokká változott a fent és a lent fájdalmas és sírósváltozásában.

Mindaddig, amíg az a bizonyos terhességi teszt nem lépett a konkrét reménység fázisába.

Hadd folytassam történetünket inntől még személyesebben. A beültetéstől számított nyolcadik napig bírtam ki terhességi teszt nélkül. A nyolcadik napon halvány csík jelent meg a teszten. Majd a következő 4-5 napban az óránkénti tesztek alapján egyre erősödött az a bizonyos két csík. Terhes vagyok, állapotos vagyok – zakatoltak bennem az öröm és a meglepetség szavai. A 12. napon a vérvétel is megerősítette helyzetemet. Még kaptam három hetet a folytatásra való felkészülésre.

Az orvostudomány inntől kezdve újra komoly tényezővé vált életünkben. Először is az ultrahangvizsgálaton, amely igazolta, sőt felülmúlta orvosunk gyanúját. Ilyen korai teszt olyan magas hormonszintre utal, amely ikres terhességre jellemző. Ikres terhességre, mondta, szó nem volt többről. Az ultrahangvizsgálat lassan zajlott. Hogy kit láthatott az orvos először, nem tudom, de az első baba életét megerősítette. Majd következett a második baba, és a szívem egyre szaporább dobogása. Mindezek után csend következett. A csend végén pedig a harmadik kis élet megerősítése. Hármas ikrek – mondta ki az orvos. Hogy a szívem szaporábban vert-e, vagy inkább az ijedtséget éreztem, őszintén megmondom, már nem tudom.

Új világ nyitánya kezdődött életünkben. A három beültetett embrióval Istennek terve volt.

Ott voltak, fejlődtek, növekedtek, egyszerre adva nekünk határtalan boldogságot és bénító aggodást. Egy ilyen hármasker-terhesség komoly veszélyekkel jár. Ez volt az az év, annak az éranak a vége, amikor az asszisztált reprodukció célja a mindenáron való terhesség volt. Nehéz ezt leírni és elmesélni, de ami ezután következett, egyre félelmetesebbé vált. Eljött az észszerűség és a hit ütközőpontjának megélése, a keresztyén reménység, az Istenbe vetett bizalom emberfeletti próbája.

A három vagy esetenként akár négy embrió visszaujtetésének a célja a minél biztosabb teherbe esés volt. Nem sokkal később az orvosi protokoll szerint egy vagy két embrió beültetése lett a szokás, miután statisztikailag kimutatható volt, hogy a sikeres terhességhez ez is elég. Amit az orvosok addig is tudtak, az az volt, hogy a többes ikres terhesség viszont olyan veszélyekkel jár, amelyek az egészséges születést nagy százalékban veszélyeztetik. Ezért ezt a problémát valahogyan meg kell oldani. A megoldás kulcsszava a redukció.

Ez az a fogalom, amelyről addig nem esett szó, a többes ikres terhességet kimutató ultrahangvizsgálat után azonban egyre többször. Még kimondani is nehéz: egészen a 24. hétig. „Asszonyom, bármikor kéri, meg tudjuk oldani a redukciót!” – hallottam hetente a számomra hátborzongatónak ható javaslatot. Mindeközben bennünk is ott dúlt a lelki harc, hogy vajon mivel tesszünk jót? Egy extrán veszélyes terhesség kimenetelével vagy pedig egyfajta racionális megoldással? Semmi másunk nem maradt, csak az isteni gondviselésbe vetett reménységünk. Ha hívő emberek vagyunk, akkor ezt az utat, amelyen saját felelősségünkre elindultunk, végig kell járnunk. Bízunk kell abban, hogy a reménytelennek ható hely-

zetből is olyat fog kihozni Isten, ami az ő akarata szerint való.

Ezzel a meggyőződéssel és reménységgel folytattuk utunkat, hogy az előzetes kirrás szerinti 34. hetet elérjük, és gyermekeink megszülethessenek. Ma már kalandosnak tűnő, bár egyáltalán nem veszélytelen volt a 34. hétig tartó időszak. Külön cikk foglalkozhatna az akkori kórházi helyzettel, a többes ikres terhesség protokolljának teljes kialakulatlanásával. Egy amerikai szülész-nőgyógyász könyve alapján sok mindent – étkezés, vitaminbevitel – magunk próbáltunk megoldani, így visszatekintve – sikerrel.

A 34. héten saját lábom sétáltam be a műtőbe, hogy ott egy 15 fős orvosi és ápolói csapat asszisztálja végig a császáros műtétet. Zita, Dani és Peti egészséges babákként megszülettek. Én egyéb korábbi komplikációk miatt közvetlenül a szülés után 48 órát töltöttem a kardiológiai intenzív osztályon, hogy 48 óra elteltével toloszékben toljanak be gyermekeimhez, és saját szememmel is láthassam őket. A kötődés, a „bonding” kétnapos késéssel indulhatott. Aztán három hét kezelés következett a koraszülött intenzív osztályon, bár elmondhatjuk, hogy a legegészségesebbek a PIC* osztályon a mi

* Perinatális Intenzív Centrum

gyermekeink voltak. Nagy együttérzéssel tekintettünk azokra a családokra, amelyeknek gyermekeiért hőiesen küzdöttek a koraszülött intenzíves orvosok és nővérek.

Történetünk a hazaérkezés pillanatától normál mederbe terelődött, amennyiben a „normál” szót egy hármass ikres család életére alkalmazni lehet. Kis füzetünk volt a szoptatásokról, a súlymérésekről, egyéb feljegyzésekről megörökítésére. Az anyatejes tápláláson túl 2 másik anyukától hoztunk anyatejet, és mellé még tápszert is kaptak a gyerekek. Zita kihagyás nélkül, Dani és Peti három hónapos korukban szoktak vissza a szopizásra, ami 9 hónapos korukig kitarított. Egyéves korukra az orvos közölte, elfelejthetjük a koraszülött státuszt, teljesen koruknak megfelelően fejlődnek.

Zita, Dani és Peti ma már 11 éves egészséges gyermekek. Mi családiról más hely-

zetet nem ismerünk, csak azt, hogy ők hárman vannak, egykorúak, bár teljesen különböző gyerekek. Kicsit kurióznak számítanak mint hármass ikrek, de mivel gyülekezetünkben, a pilisi gyülekezetben volt másik hármass ikres család is, számukra nem is volt olyan feltűnő ennek különlegessége.

Történetünket gyermek iránti vágyunk, behatárolt lehetőségeink, az orvostudomány vívmányainak kiaknázása, az akkori magyar egészségügy túlélése, a modern anyaság követelményeinek távoli csodálata, de legfőképpen Isten kegyelme formálta olyanra, amilyen lett, és amilyen ma is. Igazából két szóval lehetne leírni azt, ami átélünk, és amit érzünk: öröm és hála. Ezt kívánjuk minden gyermekre vágyó családnak – az öröm és hála együttes megtapasztalását és saját útjuknak hitben való végigjárását.

Radnóti Miklós Huszonnyolc év

Erőszakos, rút kisded voltam én,
ikret szülő anyácska, – gyilkosod!
öcsémet halva szülted-é,
vagy élt öt percet, nem tudom,
de ott a vér és jajgatás között
úgy emeltek föl a fény felé,
akár egy győztes, kis vadállatot,
ki megmutatta már, hogy mennyit ér:
mögötte két halott.

Mögöttem két halott,
előttem a világ,
oly mélyről nőttem én,
mint a haramiák;
oly árván nőttem én,
a mélységből ide,
a pendülő, kemény
szabadság tágas és
széles tetőire.

Milyen mély volt gyerekkorom,
s milyen hűvös.
Hívó szavad helyett kígyó

szisszent felém játékaim
kis útain, ha este lett
s párnáimon vért láttam én,
a gyermeket elrémitő,
nagy, hófehér helyett.

Milyen mély volt gyerekkorom,
s milyen magos az ifjúság!
A két halál megérte-é?
kiáltottam a kép felé,
mely ott süttött szobám falán.
Huszonnyolc éves voltál *akkor*,
a képen huszonöt talán,
ünnepélyes ifju nő,
komolykodó, tűnődő.

Huszonnyolc éves voltál *akkor*,
most ugyanannyi lettem én,
huszonnyolc éve, hogy halott vagy,
anyácska! véres szökevény!

Anyácska, véres áldozat,
a férfikorba nőttem én,
erősen tűz a nap, vakít,
lepke kezdeddel ints felém,
hogy jól van így, hogy *te* tudod,
s hogy nem hiába élek én.

„Valahogy kisebbséginek születtem...”

Ez év tavaszán a gyülekezet a Koczor Zoltán halálával megüresedett felügyelői tisztségre Koczor Miklóst választotta meg, aki évek óta tagja a presbitériumnak és a Gaudiopolis Szeretetház igazgatótanácsának, és tíz éve hűséges gondnoka a pilisvörösvári szóránnygyülekezetnek. Ő a harmadik felügyelője az egyházközségnek, mióta megépült a békásmegyeri gyülekezeti központ, beiktatása 2014. május 25-én volt. A névazonosság nem véletlen: a Muravidékről Kőszegre került régi nyugat-dunántúli evangélikus család két ága – a komáromi és a celdömölki-szombathegyi – mintegy 250 évvel ezelőtt vált szét, hogy aztán a leszármazottak együtt dolgozzanak ugyanazért a kicsiny gyülekezetért. Koczor Miklóssal Donáth László készített interjút.

DL: Számomra nem az az igazán érdekes, hogyan lehet Johanna és Emma között különbséget tenni, hanem hogy milyen az, ha az ember egyszer csak arra ébred, hogy lát-szólag két teljesen egyforma gyermeke van?

KM: Ha lett volna már egy gyermekünk, akkor össze tudnám hasonlítani, milyen az egy gyermek, és milyen az egyszerre kettő, és milyen az egyszerre majdnem ugyanolyan. De nekünk így kezdődött: ikrekkel. Nem volt meglepetés, az elejétől fogva tudtuk, hogy ikrek lesznek. Mivel nálunk természetes úton nem jött össze a gyerek, megpróbáltuk mesterségesen. Az első lombikpróbálkozásnál beültetettek két petét, az egyik meghalt, a másikkól viszont kettő lett.

DL: Tehát hogy kettő lett, azt nem a beültetett peték száma határozta meg.

KM: Nem, ők egypetéjű ikrek. Hamar egyértelművé vált, hogy ketten vannak,

emiatt aztán különösen is sokat kellett vizsgálatokra járni.

DL: Volt ennek előzménye a családon belül? Tudsz valamelyik ágon ikrekről?

KM: A Hidas családban igen. Az egyik anyai unokatestvéremnek vannak ikergyermekei.

DL: Amikor megtudtátok, hogy az egyből kettő lett, elkezdtetek szakirodalmat olvasni, felkészülni?

KM: Hogy fel kell-e, fel lehet-e készülni? Nem tudom. De valóban olvastunk ikrekről meg az ikrek neveléséről szóló könyveket. Érdekelt a kisebb kor is, de leginkább az, amibe most megyünk majd bele: az elszakadás. Erre oda kell figyelni, hiszen ők egészen kicsi koruktól szorosan együtt vannak. Nem véletlenül fogalmazzák meg sokan, mekkora probléma ez: megtalálni magukat, saját véleményét formálni, saját baráti társaságot kialakítani, hogy külön kötődéseik legyenek, és ne csak egymáshoz tartozzanak. Azt olvastuk, az általános iskolától érdemes őket külön osztályba írni. Egyik munkatársam mesélte például, hogy két-petéjű iker gyerekei hatodik korukig egy osztályba jártak. A jobb adottságokkal rendelkező lány nagyon lehúzta, elnyomta az öccsét. Akkor aztán nem hogy külön osztályba, hanem külön iskolába kerültek. Az öcs ezek után két jeggyel jobb teljesítményt mutatott, pusztán azért, mert megnyílt, és lekerült róla a nyomás. Szóval most mi is úgy tervezzük, ha más iskolába nem is, de külön osztályba tesszük őket.

DL: Négy éve, épp karácsony táján születtek a lányok. Attól kezdve nem volt mese, fel kellett ismerni másságukat, néven kellett tudni szólítani őket.

KM: Eleinte nem volt könnyű. Játszottam is ezzel: a fürdőkádban összekócoltam a hajukat, s hívtam a feleségemet, Györgyit: gyere, nézd, melyikük Emma, melyikük Johanna? Hosszasan ült a kád szélén, nehogy

elvéte, de előfordult, hogy összekeverte őket.

DL: Az már szinte filozófiai kérdés, vajon a kórházban nem cserélték-e össze őket: Emma-e Emma, s Johanna-e, akit most így szólítottok?

KM: Hát ezt csak a Jóisten tudja. De azért mi úgy gondoljuk, nem cserélték össze őket. Johanna egy perccel idősebb, 8 óra 51-kor született, Emma pedig 8 óra 52-kor. Húg és nővér.

DL: Számukra sem okoz gondot az azonosítás? Mármint hogy azonosítsák magukat a nevével. Tudják-e az óvodában az óvónők, s tudja-e a többi gyerek, hogy ki kicsoda?

KM: A bölcsődében még el-elbizonytalanodtak a felnőttek és a gyerekek is. Elvéve még később is megtörtént, ha valamelyikük nem a megszokott, kedvenc pólójában ment óvodába. Előfordul ugyanis, hogy ruhadarabokat cserélnek. Ugyanolyan zokni van például mindegyikük lábán, fél pár az egyikből, fél pár a másikkól. A nővérem a mai napig nem tudja megkülönböztetni őket, jóapám sem, de ezt nem is várom el tőle, bármennyire tisztellem-becsülöm is.

DL: A nagypapa esetében kevésbé csodálkozunk, hiszen ez a fajta együttélés kisgyerekekkel az ő életére 30-35 éve volt jellemző. De Piroska nővéred maga is három lányt nevel. Azt gondolná az ember, ő érzékenyebb az árnyalatnyi különbségekre. A két gyerek egyébként hogy fogadja az összekeverhetőséget, összecserélhetőséget?

KM: Most már sokkal lazábban, vidámban fogják fel. Ha érzik valakinek a bizonytalanságát, akkor rá is játszanak: na, megrézfálunk... Johanna megpróbálja elhitetni, hogy ő igazából Emma. Persze mosolyognak hozzá, látszik rajtuk, hogy zsi-ványkodnak, de azért megpróbálják. Régen csak kijavítottak: én nem Johanna vagyok,

hanem Emma. Vagy fordítva. Egyébként elég sokszor előkerül ez a téma, mindenhol, óvodában vagy bárhol, ahol megfordulunk: hogy különböztetjük meg őket? Eleinte sok járókelő is megállított minket itt a faluban, s nem csak azért, mert ismerték édesanyámat, hanem a lányok iker volta miatt is. Mostanra azonban már teljesen elcsendesedett az emiatti kíváncsiság, csodálkozás a családban is, a faluban is. Ők most már Emma és Johanna. Egyéniségekké váltak. És maguk is olyan sokszor szembesültek azzal, hogy a külvilág miképp fogadja az ő ikerségüket, hogy feldolgozták.

DL: És te így több év után hogy látod, miben áll az ő sajátosságuk, egyediségük? Mitől Emma Emma, mitől Johanna Johanna?

KM: Nehéz erre válaszolni, mert folyamatosan változnak. Előfordult, hogy Johanna volt a „hisztisebb”, nyugösebb két-három hónapig, aztán változott, majd megint vissza. Régebben például ő volt az anyásabb, most éppen ő az apásabb. Bújik hozzám: „Apuci, drága Apuci”, és csókolgat összevissza. Persze így négyévesen éppen abban a korban is vannak, amikor kezdik látványosan megmutatni az érzelmeiket. Van, amikor nekem nem engednek meg

dolgokat, máskor az édesanyjuknak. Mindenképpen hatással vannak egymásra. Ha az egyik kitalál valamit, akkor a másik követi.

Emma egyébként sokkal óvatosabb, jobban meggondolja, hová lép, leugrik-e valahonnan, vagy sem. Egyikükben sem dül a bátorság, de azért Johanna egyértelműen merészebb. Emma inkább visszarezen, visszalép, nagyobb zajoktól sokkal jobban megijed, félősebb, érzékenyebb. Fura, csak két-három hónapja kezdtek el hintázni, pedig azt mondják, az szükséges az agy fejlődéséhez. De ők nem. Ha egész picit meglöktük őket, már az sem tetszett nekik, Emma máig nem kedveli a hintát. Ha kocsi-val utazunk, és az autó eléri az ötvenet vagy kanyarodik, rögtön szól: „Apa, ne menjünk ilyen gyorsan.” Az orvosok szerint nagyon érzékeny a füle, az egyensúlyszerve, de majd kinövi. Mit tehetünk, addig lassan megyünk az autóval.

DL: Jelent valami extra pedagógiai-nevelési terhet az, ha ikrei vannak az embernek? Más ez, mintha két különböző korú gyermeket kell nevelni?

KM: Nem tudom, Györgyi mennyire osztja a véleményemet, de azt gondolom, könnyebb. Az elején persze a fizikai ellátásuk nagyobb terhet jelentett, különösen mert első gyerekek voltak, és mi nem rendelkezünk semmiféle tapasztalattal. De most már sokkal egyszerűbb, mint két különböző korú gyerek. Ugyanaz a ruhájuk, lehet cserélgetni zoknit, bugyit, pólót. És főleg: ugyanaz az igényük, ugyanazt eszik, ugyanaz az érdeklődésük, ugyanazok a dolgok kötik le őket.

DL: Itt ülünk Pilisvörösváron ebben a szép új házban. Már a kezdet kezdetén eldöntöttétek, hogy inkább vállaltátok ezt a 25 kilométeres ingázást hol busszal, hol vonattal, hol személyautóval, mint hogy beköltözzetek Budapestre? Mióta is ingázol?

KM: '93 óta, akkor kerültem gimnáziumba a Fasorba.

DL: És a munka?

KM: 2002-ben kezdtem dolgozni, annak is már 12 éve. Egyébként a többes szám – mármint hogy eldöntöttük – nem teljesen adekvát. Györgyi szívesen lakott volna a Rómain is, Békáson ő megszokta a Duna közelségét, az a környék közel áll a szívéhez. De Vörösvárra is ki-kijárt már több mint húsz évvel ezelőtt is, ismeri ezt a vidéket és az itteni társaságot, az én általános iskolai barátaimat. Közülük ketten a szentendrei ferences gimnáziumba mentek – az a lány is, aki a házunkat is építette –, mind a ketten Györgyi osztálytársai lettek. Valójában rajtuk keresztül ismerkedtünk meg annak idején. Ők néhány gimnáziumi osztálytársukat is rendszeresen meghívták a sváb bálókba, bulikba vagy a közös balatoni nyaralásokra. Nem is tudom, mikor találkoztunk Györgyivel először. Talán '97-ben, de együtt járnai csak 2000-ben kezdtünk. Persze mindezek ellenére Vörösvár neki nem nőtt annyira a szívéhez, mint nekem. Számomra a barátaim vagy a Hidas rokonság meghatározó. Meg viszonylag közel áll hozzám a sváb mentalitás is, nemcsak édesanyám miatt. 7-8 évig táncoltam a német nemzetiségi táncsoportban, ma is sok mindent csinálunk együtt. Nekem ezért a közösségért éri meg az ingázás. Akadnak, akik kiköltöznek az agglomerációba, aztán visszaköltöznek Pestre, mert nem éri meg nekik a napi egy-két óra utazás. Bennem föl sem merült, hogy beköltözzem a városba.

DL: Akkor ez a fekvésében és felszerelésében is tökéletes épület mintegy megpecsételi a vörösvári létet. Ez a ház úgy van kitalálva, hogy a család minden tagja számára kényelmes legyen, akármit akar is csinálni: főzni, tanulni, aludni, társasági életet élni...

KM: Igen, de azért egy háznak nem tulajdonítanék akkora jelentőséget.

DL: Miért, olyan sok embert ismersz, aki házat épít? Mikor megismerkedtünk, a szüleiddel az Úttörő téren egy kicsi lakásban laktatok. Legalábbis úgy emlékszem, mint-ha minden szűkös lett volna.

KM: Igen, az 60 négyzetméter körül volt.

DL: A Fő utcai családi ház jóval nagyobb, ahova aztán a szüleiddel együtt költöztetek, két különálló lakás, és a kert is őríási. Egészen más műfaj egy lakásban lakni, vagy saját házat építeni.

KM: Igen, alapvetően más. Egyébként a mi fejünkben is megfordult, mi lenne, ha a Fő utcai földszinti lakást újítanánk fel. De vizes volt, penészesedett, nagyon komoly munkát jelentett volna azt rendbe tenni, egyéb hátrányairól nem is beszélve: előtte megy el a 10-es út forgalma. Azért a gyerekek mégse a kamionok előtt szaladgálnak... Nem akarom ráfogni a társadalomra, de mintha magyar betegség volna: a vágy, hogy legyen az embernek saját tulajdona, egy kis saját házacskája. Egyébként még az a barátom is próbált lebeszélni róla, aki építette, mondván, sokkal egyszerűbb bérelni, ház nélkül mégiscsak rugalmasabb az ember. De nekem mégis az volt a fejemben, hogy legyen valami kis saját. Tán a matériához való ördögi vonzódás...

DL: Én nem gondolom, hogy ördögi volna. Az Úristen is teremtett magának kertet, és rábízta Ádámra és Évára, hogy őrizzék. Rosszul őrítették, de ettől az még az Úr kertje marad. De visszatérve még egy picit a házhoz, ha jól számolom, ez a harmadik otthonod.

KM: Negyedik. Tatabányán születtem, ott laktunk 4 éves koromig, akkor kapott édesapám lehetőséget, hogy az Országos Érc- és Ásványbányáknál dolgozzon, az Úttörő téri lakás vállalati bérlakás volt.

DL: Édesapád bányamérnök, de aztán a robbantástechnikát is kitanulta. Úgy rémlik, mintha ő lett volna Magyarországon az első diplomás ebben a műfajban.

KM: Igen, jó ideje itthon is van ilyen képzés, de annak idején nem volt. Eredetileg Miskolcon végzett, 71-ben. A szüleim abban az évben össze is házasodtak, aztán apám 1973 és 1975 között posztgraduális képzés keretében a Freibergi Bányászati Akadémián robbantástechnikai szakmérnöki másoddiplomát szerzett. Öt-hat hetente elutazott egy-egy hétre, szoktam is mondan: íme, a hosszú házasság titka.

DL: Freibergben? De édesapádat Freiberghez nem pusztán a robbantási stúdiókat kötötték, hiszen az édesanyja, Lotti néni is ott született.

KM: Igen, a német dédapámnak elég jól menő kertészete volt Freibergben, ott különböző társadalmi rétegből származó emberek tanonckodtak. Nagypapám, mielőtt a pillniti kertészeti főiskolán tanulni kezdett, az ottani tanárok javaslatára gyakorlatszerzés és nyelvtanulás okán egy évre a Pietzner kertészetbe ment dolgozni. Nagymamám három bátyja után egyetlen lány volt a családban, nem csoda, hogy Pietznerék nem igazán vették jó néven, amikor ez a keletről jött fess fiú elkezdte csapni a szelet az egy szem lánynak. De hát így alakult, ezeket a dolgokat viszonylag nehéz megállítani...

DL: Nem az különleges, hogy különböző kultúrájú, nyelvű emberek házasodnak össze, de az mind a mai napig ritka, hogy valaki Nyugatról Magyarországra jöjjön élni. A fordítottja a tipikus. A külföldre elszerelmesedő emberek a gazdagabb, a nagyobb, a biztonságosabb országban teremtenek egzisztenciát házastársukkal. Szóba került nagyanyáddal, hogy ő miért döntött másképp?

KM: Amennyire emlékszem, nagyapam mindenképpen szeretett volna hazajönni. 1942-ben összeházasodtak, nagyapám a főiskolát is befejezte, és hazajöttek Komáromba, gazdálkodni kezdett a gadóci birtokon, de ugyanebben az évben a magyar hadseregbe is hívta katonának. Nagymamám – aki-

nek addigra már két gyereke született Komáromban, Attila és Huba –, 1944-ben az orosz front közeledtekor Bécsen keresztül a gyerekekkel hazautazott a szüleihez. Nagypapát a háború vége felé többször elfogták, de többször meg is szökött az oroszok fogságából. Az utolsó meglógása azért sikerült, mert ő valahonnan a mai Csehország területéről Németország felé, Freibergbe indult a családjához.

DL: De nagypapád újra útra kelt Magyarország felé a két gyerekkel.

KM: Igen, hetekig tartó hosszú és tragikus utazás volt ez 1946 végén. A tehervonatot ide-oda vitték, még Minszket is megjárta. Közben azonban, mire Budapestre értek, megbetegedtek a gyerekek, és Attila december 26-án meg is halt.

DL: A nagyszüleid aztán Leányváron telepedtek le, itt a szomszédban. Miért pont Leányváron?

KM: A komáromi ingatlanok és a felvidéki Koczor-birtokok elvesztése után nem maradt semmije a családnak, ugyanis dédapát, Koczor Gyulát a visszacsatolással összefüggésben perbe fogták, és Magyarországra kellett menekülnie. Nagypapának Leányváron ajánlottak lakást, aztán házat a kitelepített svábok helyén. Nagypapám elő sem merté venni a '42-es német dísnövénytermesztő oklevelét a rajta levő horogkeresztes iskolai pecsét miatt. A kezdeti sikertelen gazdálkodás után a dorogi szénbányáknál helyezkedett el. 8 évig föld alatt dolgozott, aztán a bányák kertészetét vezette. Közben levelező tagozaton újra elvégezte a Kertészeti és Szőlészeti Egyetem dísnövényes szakát. Nagyanym virágkötő szakmájában virágboltokban dolgozott Budapesten, de az utolsó 10-15 évet leszámítva a kis otthoni üvegházakban is termeltek virágot. S ami termelt, eladták.

DL: Honnan e kertészeti érdeklődés? Hiszen nagypapád családja nem foglalkozott kertészettel.

KM: Nagypapám felmenői Komáromban gyertyaöntő és bábsütő iparosok voltak, de az említett birtokokat megvásárolva gazdálkodtak is. Egyébként a mai napig megvan még egy edény, a nevét nem tudom, amelyben a cukorhabot készítették. Még a később a politikai pálya felé forduló dédapám is kitanulta a gyertyaöntő- és mézeskalács-sütő-mesterséget, sőt elvégezte a kolozsvári kereskedelmi akadémiát is. A húszas évek közepétől azonban már a prágai nemzetgyűlésben volt a Magyar Nemzeti Párt képviselője, a visszacsatolás után Bars-Hont megye főispánja, '42 tavaszától pedig a magyar országgyűlés kooptálta tagjai közé.

DL: Ez valóban szintiszta politikai pálya. De kanyarodjunk vissza Németországhoz. Édesapádát nemcsak az anyai család, nemcsak a robbantástechnika kitanulása köti Németországhoz, dolgozni is többször visszament oda.

KM: Igen, 84 őszén jó három évre egy alagútépítésre. A második évben a család is követte, az édesanyám, a nővérem és jómagam két évet töltöttünk kint Nyugat-Németországban. A helység, ahol laktunk, Hann. Münden¹ volt, Kassel és Göttingen között. Én nagyon szerettem azt az időszakot, jól érzetem magam, a nővérem azonban kevésbé. Itthon az általános iskola első osztályát fejeztem be, mikor kimentünk, de mivel egy kukkot sem tudtam németül, előlőről kezdtem az iskolát, tehát kétszer jártam az első osztályt. Otthon nem beszéltünk németül, csak az iskolában, de az első év után már működött a dolog. Nem is volt túlságosan megterhelő. Úgy emlékszem, az év végére mindössze húszig tanultunk számolni, előtte itthon az elsőben már százig.

DL: 1987-88-ban jöttetek haza. Itthon akkor alakult át az egész ország. A Kádár-rendszer alkonyából ezek szerint te nem sokat éltél át, gondolom, a rendszerváltást megelőző időszakból – a családi élményeken kívül – nem igazán maradt meg benned semmi.

KM: Hát nem sok. Megmaradt például Csernobil: nézegettük, hogy Magyarországra elért a „ködfelhő”, de milyen szerencse, hogy mi Németországban vagyunk, mert oda nem. Legalábbis a Der Spiegel szerint. Vagy azokban az években valamikor volt egy nagy havazás Magyarországon. Én akkor még nem láttam ekkora havat, és borzasztóan sajnáltam, hogy kimaradok ebből a méteres hóból. És megmaradt a sok utazás is. Elég gyakran hazajöttünk, az iskolai szünetre szinte mindig. Édesapám nyáron kint maradt dolgozni, de mi a nyarat itthon töltöttük.

DL: A németországi tartózkodás egyúttal azt is jelentette, hogy megtanultad a nyelvet.

KM: Igen, valamennyire. A konyhanyelvet, azt, amit egy akkora gyerek beszél.

DL: Érdekes, hogy sem te, sem édesapád nem nagyanyádtól tanult németül, aki nek pedig anyanyelve volt.

KM: Igen, ez érdekes. A nagyszüleim magyarul beszéltek. A nagyanyám megtanult magyarul, néha ugyan megmosolyogtunk, mert sok-sok év után is volt egy-két elszólása. Akad néhány német ének, amelyet tőle tanultam, de hozzánk németül soha nem beszélt. Egyébként édesanyám családja meg sváb, *Herbstzeit*ől magyarosítottak *Hidasra*. Anyukám még megtanult svábul, de én sajnos nem. Néha egy-egy idős bácsi, a barátaim nagyszülei felróják ezt nekem. Hogyan lehet az, hogy nem értem? A németet igen, de a svábot nem. Ők meg elmennek a 10 órai német misére, amelyet

¹ Ti. Hannoversch Münden, amelynek nevét ebben a bevett rövidített formában használják. (A szerk.)

hochdeutschul tartanak, azt meg ők nem értik mindig teljes egészében. Aztán a mise végeztével a templom előtt svábul beszélgetnek.

DL: Soha nem kísértett meg a gondolat, hogy követvén e többféle szálból összefonódott kulturális örökséget, magad is elmenj Németországba dolgozni, akárcsak egy időre?

KM: De, többször is előfordult az elmúlt 12 évben. De most már több minden köt ide. Ha nem is feltétlenül a ház, a gyerekek mindenképpen, vagy ti is, a gyülekezet. Mielőtt hét és fél éve eljöttem előző cégemtől, a Novartistól, kivittük az én pozíciómat Svájcba. Már mindent elrendeztek, de az utolsó pillanatban visszamondtam egy cégen belüli németországi lehetőséget. Nem mondom, néhány év külföldi munka érdekelne, de csak azért kimenni, hogy külföldön legyek, az annyira mégsem motivál. Akkortájt mohó voltam, inspirált, hogy néhány év alatt kicsit több pénzt lehet keresni, milyen jó alap lesz majd hitel felvételéhez, gondoltam, de a végén nem tudtunk meg egyezni. Az én elképzelésem más volt, mint az övék, azért is mentem át a „whiskygyárba”, ahogy te nevezed a céget², ahol most dolgozom.

DL: Az ilyen munkahelyeken angolul kell tudni.

KM: Igen, a németet egyáltalán nem használom. Az angolt viszont napi szinten, de még mindig nem állítom, hogy beszélem. A középiskolában, hogy átkerülhessek az angol haladó csoportba, letettem a német felsőfokú nyelvvizsgát, így ezután németet már nem, csak angolt kellett tanulnom. Előtte a kezdő angolon nem sokat tanultunk, ezért elég nagy kihívás volt a haladó csoport, mert az osztálytársaim már mind tudtak angolul. Szálkáné Gyapay Már-

tához kerültem, aki osztályfőnököm is volt, vele aztán sokkal jobban haladtam.

DL: A Fasorba jártál. Mikor is kezdted?

KM: 1993-ban. Akkoriban nagy boomja volt az egyházi iskoláknak. Pirooska nővérem férje a piaristákhoz járt, Györgyi a ferencesekhez Szentendrére. A jobb tanulók általában egyházi iskolákba mentek, akkor ez volt a trend.

DL: Abban a döntésedben, hogy a gimnáziumot elvégezve mivel akarsz foglalkozni, szerepet játszott más is, mint hogy mihez van kedved? Honnan jött az ötlet, hogy valamilyen gazdasági stúdiumot tanulj?

KM: Ez állt a legközelebb hozzám, mindig is érdekelt a matematika, mindig mindent megszámoztam. A Közgazra akartam menni, de a matek felvételimet borzasztóan elrontottam, még a Pénzügyi és Számviteli Főiskolára sem tudtam bekerülni, pedig oda fű-fa-virágot felvettek. A felvételi jelentkezéskor azonban utolsó helyre beírtam a Pázmány jogi karát, hiába mondta Koczor nagyapám, hogy a jogászoknak a nyakába malomkövet kellene akasztani, és a Dunába dobni. (Azért Györgyit szerette...) De aztán én is azt mondtam: belőlem nem lesz jogász, és elmentem Angliába egy öregotthonba önkéntesként segíteni. Ez '97-ben történt. Miután hazajöttem, a nővérem és diáktársai által létrehozott Eckermann kávéházban dolgoztam. Végül a következő évben vettek fel a Pénzügyi és Számviteli Főiskolára.

DL: A legkurrensebb pályát választottad, legalábbis egy olyan országban, amely éppen akkoriban állt át egy másfajta gazdasági szisztémára. Ezek a gazdasági pályák kétértelműek: az ember vagy bűnözővé válik, vagy önmagát messze meghaladó módon értéket teremt. Azt is pontosan tudjuk, hogy egy ilyen szakmában is, mint a tiéd, nagyon sokat kell túlórázni, vannak olyan periódusok, amikor szinte csak a munka van. Elviselhető keretek között tartható ez?

² Ti. a DIAGEO Business Services Centre-t. (A szerk.)

KM: Most már, igen. Annál az auditorcégnél, az Ernst and Youngnál, amelyhez a főiskola után kerültem, éjjel-nappal, szombat-vasárnap is dolgozni kellett, az az „összszeesésig” típusú munka volt, amely mellé már semmi más nem fér. Minden eddigi munkahelyem közül ott tanultam a legtöbbet, de elegendő volt belőle. Gondoltam, mégiscsak fontosabb a család, a barátok, és váltottam. Mostani helyemen pedig 8 hónapja egy másik munkakört látok el, mint korábban. Így hétvégeként nem dolgozom, fürdetésre általában hazaérek, és havonta csak, mondjuk, egy nap kell hosszán bent maradnom. Igaz, előfordul, hogy már hajnali 3-kor, 4-kor bemegyek, és ezzel utolérem magam.

DL: Györgyit, a feleségedet már többször emlegettük. Ő rendkívül határozott katolikus asszony, és az volt édesanyád is. E két asszony karaktere hasonló, de a hozzád való viszony merőben más. Soha semmilyen konfliktus nem adódott az anyós-meny kapcsolatban?

KM: Kérdés persze volt bennünk, Györgyiben is, bennem is, amikor 2005-ben összeházasodtunk, és odaköltöztünk a pótnagyszüleim egykori lakásába, annak a

háznak a földszintjére, amelynek emeletén a szüleim laktak. De semmiféle konfliktus nem volt. Édesanyám abszolút távolságtartó volt, nem szólt bele semmibe.

DL: Apai nagyszüleid, édesapád, te magad is evangélikus vagy, ennek a kis szórványgyülekezetnek a tagja, miközben ez a két fontos személyiség, édesanyád és a feleséged sem csak vasárnapi keresztények. Nem szokásból, évente háromszor mennek el templomba, hanem mindennap megélték-megélik a hitüket, vallási, egyházi szokásaikat. Ez ma már olyan ritka, hogy az ember rácsodálkozik. Számodra mit jelent ez a kettősség?

KM: Édesanyámmal mindig a katolikus templomba járunk. De jártam Riskóékhöz is a református templomba, még hittanra is az akkori barátommal együtt, aki most Tatabányán lakik. Az evangélikus vonal mindig megvolt, de el kellett telnie bizonyos időnek ahhoz, hogy valóban fontossá váljon számomra. Persze mindig büszke voltam arra, hogy nem katolikus vagyok, hanem valami más, valami karakán... Hogy ez miből fakad, nem tudom. Talán a Koczor-vér, a konokság, a büszkeség, a keményfejűség.

DL: Édesanyád 5 éve halt meg, több mint 20 éven keresztül ismertük egymást. Az ő egész családjára jellemző volt ez az elkötelezett katolikusság? Vagy unikálisnak számított a családjában?

KM: Nem, ez a magatartás a mai napig jellemző a családjára is. A két nővére és a legidősebb bátyja a házastársukkal, gyerekekkel, unokáikkal együtt mind a mai napig ezt képviselik. Talán csak a néptáncos bátyjánál nem volt olyan erős ez a mentalitás. Igaz, ők Hidegkúton éltek, kikerültek ebből a vörösvári környezetből.

DL: Nekem úgy tűnik, a nővéred, Piroska is teljes mértékben azonosult vele. Ő is nagyon karcosan és határozottan éli meg a maga vallási mibenlétét, egyházhoz tartozását.

KM: Én is azt gondolom, hogy ő is ezt az édesanyánkra is jellemző – bigottnak semmiképpen sem mondanám, de – keményvonalas katolikusságot képviseli. De nála ez párosul a Koczor-vérrel, és egy fura képződményt hoz létre. Piroska is karakán és keményfejű, ugyanakkor ez benne egyesül azzal a katolikus szellemmel, amelyről inkább a szelídség jut az eszembe. Akár túlzott szelídségnek is mondhatnám, amelyet édesanyámnál és a rokonoknál is megtapasztaltam. Számomra ez a kettő nehezen fér össze. Egy jellemző történet: a nővérem Németországban két évig fekete karszalagot viselt a pizsamáján. 10-12 éves korában. Két évig gyászolta Magyarországot. Felmerült, hogy édesapám tovább is kint maradna. Édesanyám sem szeretne volna, de a nővéremet biztosan elveszítettük volna, ha még ott maradunk. Hazajött volna, ha kell, gyalog és mezítláb. Aztán persze – micsoda kettősség ez is – mégis teljesen beleszállt a németbe: a budapesti Német Nemzetiségi Gimnázium után német szakos bölcsész lett, most pedig a pilisvörösvári két tannyelvű Friedrich Schiller Gimnáziumban tanít.

Mindenesetre ő sokkal karakánabb nálam, ezt biztosan állíthatom. Mellette én puha tavaszi lepke vagyok.

DL: Az általam ismert azon kevés ember közé tartozol, aki ugyan evangélikus egyházi gimnáziumba járt, mégis teljes mértékig benne él a világban, akiről álomban sem jutna eszembe azt a fajta egyháziasságot vagy klerikalizmust feltételezni, amely pedig sajátos módon meghatározta a katolikus, a református és az evangélikus egyházat egyaránt, kiváltképpen a rendszerváltást követően. Ez tudatos magatartás a te esetedben?

KM: Azt hiszem, nem tudatos. Nem mondanék igazat, ha azt mondanám, hogy ezt terveztem.

DL: Akkor fogalmazhatunk úgy, hogy amit emberi tartásként megtapasztaltál apai nagyszüleid, édesapád, esetleg más számodra fontos családtag életében, azt formáltad a saját képedre és hasonlatosságodra? És nincs benned sem kisebbségi érzés, sem elfojtott harag vagy neheztelés amiatt, hogy többszörös kisebbségi létű, kultúrájú, vallású ember vagy?

KM: Az a minta, amelyet nagyszüleimtől, szüleimtől kaptam, nyilván meghatározó volt, ha nem is tudatosan, de annak alapján indultam el a magam útján, az vezetett. A kisebbségi lét pedig kifejezetten büszkeséggel tölt el, nagyon szorosan kötődöm mindkettőhöz, evangélikusságomhoz és a német nemzetiségemhez is, holott magyarnak vallom magam.

DL: Ez számomra azért mintaértékű, mert gyakran találkoztam egyfajta jóvátehetetlen megbántottsággal, amelyet némelyek kisebbségi voltak miatt éreznek. Az embert valóban életre szólóan meghatározza, hová születik, de ez nem írja felül azt a személyes, akár hitbeli, akár morális teljesítményben mérhető életet, amelyet létrehoz, illetve amelyből létre hoz valamit. De térjünk vissza kicsit a gyülekezetre! Mióta – pilisvö-

rösvári értelemben – az eszemet tudom, tehát mióta Sári néni hívására³ először jöttem Vörösvárra, ismerjük egymást. Ennek bizony több mint 26 éve. Ebben a kicsi gyülekezetben – egy-egy rendkívül nagy eseményt, leszámítva – 8-10-12 ember van jelen. Számodra ez a meghatározó evangélikus egyházi élmény.

KM: Így van. Ezért is volt nehéz vállalom a felügyelőséget, ezért próbáltalak lebeszélni titeket erről a gondolatról. Outsider voltam, kívülálló. Nem voltam benne a békási gyülekezeti életben, mi nem ott nőtünk fel, nem ott szereztük az élményeket, hanem egy 8-10 fős közösségben. Ez valóban nagyon más, mint egy nagyobb gyülekezet. Ez még akkor is így van, ha már évek óta presbiter voltam. Ugyanakkor az is igaz, ha egy katolikus misén nincs ott valaki, talán csak néhány sváb bácsi veszi észre, az, aki éppen keresi a másikat. Egy nyolcfős közösségben sokkal erősebben kialakul a

³ Mravinác Edéné, a pilisvörösvári szórvány gondnoka 1988 húsvétja előtt írta meg Donáth László akkor még helyettes lelkésznek, hogy Pilisvörösváron kéthetenként istentiszteletek vannak. Az első istentiszteleti alkalomra húsvét vasárnapján került sor. Sári néni 2004 januárjában halt meg, a vele készült interjú a Hét Hárs 2003/1. számában jelent meg. (A szerk.)

felelősség is. Házi feladatom má vált, hogy ott kell lennem, mert különben valami nincs rendben. Eddigi életem valóban a kisebbségi mivoltáról szólt, legyen az az evangélikuság, legyen az a német nemzetiség, de sok minden másra is áll ez. Valahogy kisebbséginek születtem. Ez tölt el örömmel, ez tölt fel, ez adja az erőt, ez motivál. Nem hogy lehúzna, inkább megerősít.

DL: Íme, a cáfolata annak a részint szerénységből, részint önkritikus hajlamból származó állításodnak, hogy tudniillik te nem vagy alkalmas felügyelőnek. Nem a mennyiség teszi megfelelővé az embert valamely tisztség betöltésére. Attól, hogy valaki tudatosan kisebbségi, nem lesz boldog, attól sem lesz boldog, ha tudatosan többségi. Ahhoz tehát, hogy az ember akár kisebbségiként is örömmel élje meg az életét, fluidum kell, lélek, intuíció, lelemény, fantázia, álmom...

KM: Vagy egyszerűen: a jó Isten.

Radnóti Miklós Születés

Fonalakon futó életek között születtem
eltévedtem és két élet
váltotta meg az én nagy életemet.
Mehalt az Anyám aki párosan szült és
elvitte páromat a
Testvért.
Halálok között születtem, világok borultak
össze és május
könnyezte akkor a halottakat.
Az enyém a legdrágább az életek között
mert kettőt
visszaadott a pillanatnak.
Némán jöttem és nem volt még hangom.

Virágoktól sulyos fák beszéltek akkor és
két halott.
Az Anyám beszélt először aki belémhalt
de nem csókolt meg
engem. Beszélni tudott csókolni nem.
Május volt és akkor nem kaptam először
csókot.

Nem volt még hangom és az Anyám beszélt:
– Elmegyek és elviszem tőled az álmot.
Elmegyek és elviszem tőled a könnyet.
Elmegyek és elviszem az álmot és
a könnyet. –

Nem volt még hangom és a Testvérem
beszélt:
– Elmegyek pedig nem is jöttem.
Elmegyek mert el kell mennem.
Elmegyek mert holtan születtem.
Elmegyek és elviszem a kedvesedet aki
halottan fog születni
valahol.

Elmegyek és te figyelj a májusokra. Azok
a te sorsod.
Elmegyek és elviszek mindent ami nem lesz.
Elmegyek és te egyedül maradsz. –

Akkor megjött a hangom és sírtam.

Elment és elvitte az álmot.
Elment és elvitte a könnyet.
Elment és elvitte a kedvest.
Elment és elmentek.
Elmentek és elvittek mindent ami nem
lesz.

Mondom megjött a hangom és sírtam.
És egyedül voltam a májusokba.
Majdnem meghaltam én is akkor.

Nagymellű sváblány szoptatott de sohasem
csókolt meg
engem pedig elvitte bimbóin a csókom
nyomát.
Azt hiszem ő volt az első szerelmem.

Mező Tímea

Egyből kettő

Ne sírj, te kis hülye! Ez nem a te macid, ha-
nem a tesódé – vetette oda nekem a melegí-
tőnadrágos férfi, miközben a cserépkályhá-
ba gyömöszölte a mackót. Máig szégyellem
azt az örömet, amelyet éreztem, hogy nem
az én Brumim végezte a tűzben. Persze egy
fűrészpóros mackó nem csinált meleget a
lakásban, s én nem emlékszem, az enyém
mikor tűnt el...

Életem első éveiből csak ikertestvérem
sírásai maradtak meg. Az intézet kertjében
kalimpáló lábaira és zokogására figyeltem
fel. Az egyik nagyobb gyerek paddal együtt
lökte hanyatt cipőjét fűző húgomat. A kö-
vetkező emlékképem, hogy az öltözőben
vak dühvel markolom a lány két copfját, és
a felakasztott kabátok között csapkodom a
fejét a falhoz.

Egy nyári délelőtt szabadultunk az intézetből. Apám és nevelőanyám értünk jött, s szép ruhát kaptunk. Egyforma tunikát és nadrágot húztunk, csak a színe volt eltérő. Enyém világoskék, Juditkéé világoszöld. (Akkor még az ikreket egyforma ruhában járatták. Néha még most is összeöltözünk, csak a hecc kedvéért.) Hazafelé leszálltunk a buszról a Jászai Mari téren, s a játékboltban kaptunk egy-egy sárga mackót. Brumi és Bumi a karunkban költöztek be az Izabella utcába. Esténként, apu meséje után még sokáig puszogtunk. A magunk alkotott mesevilágba merültünk, melynek főhőse egy Brumika nevű mackó s az ő tökéletes családja volt. Brumikáéknál sohasem veszekedtek, mindig figyeltek rá, mindig elég volt az étel, játszottak, kirándulni jártak, fagyaltotztak, s néha moziba is elmentek. Gyakran tovább tartott a vita azon, hogy melyikünk legyen Brumika, mint maga a közös mesélés.

Ötéves korunkból emlékszem Juditka következő nagy sírására. Az óvodában ül-

tünk az asztalnál, máig nem tudom, honnan vett szakszerű mozdulattal tartva testvérem fülét, egy hurkapálcával átszúrtam a dobhártyáját. Felsikított, majd fuldokolva zokogott. Úgy, mint én egy hét múlva, mikor kiderült: akcióm miatt idén nekem nem jön a Mikulás...

Rengeteget bántottuk egymást. Legalább akkora dühvel haraptunk, karmoltunk, téptük egymás haját, mint amilyenel a valamelyikünket kívülről ért támadást toroltuk meg. Apu nem tűrte a verekedést, ha lebuktunk, azonnal összezártunk, s kócos hajjal, könnyes szemmel, sebeinket rejtve tagadtunk körömszakadtig.

Az iskolában aztán külön baráti körünk lett, főleg miután rossz magaviseletünk miatt külön osztályba kerültünk. Más középiskolába jelentkezünk, én egészségügyibe, Juditka közgazdaságiba. Azóta is szent borzadállyal viseltetünk egymás munkája iránt. Ő nem ápolna, én nem ülnék nyolc órát egy irodában.

16 évesen elköltözött, leendő férje családjánál keresett nyugalmat. Hamarosan anya lett, 20 éves korára már kétszeresen is. Majd én szültem-váltam, de egymásnak mindig ott voltunk. Ha kellett, segítségnek, ha kellett, vigasztalónak, ha kellett, tanácsadónak, s ha kellett, felvidítónak. Nem, nem találjuk ki egymás gondolatát, nem érezzük meg, ha a másik beteg. De hazudni a másik előtt nem tudunk. S ha nem leplezzük is le a hazugságot, jelezzük: tudjuk!

Elterveztük már az öregkorunkat is: beköltözünk egy otthonba – én ragaszkodom a Gaudiopolishoz –, egy szobában jól elleszünk. Amelyikünk jobb állapotban van, megvédi a másikat a tejbe áztatott zsömlével közeledő nővértől, s a gyerekeknek is elég lesz felváltva látogatniuk. Kigondoltuk, s annyit mondogattuk, hogy a családunknak talán természetes lesz végrehajtani a halálunk utáni teendőket: hamvunkat összeönteni, s egy urnában eltemetni. Mi egy sejtből

lettünk két emberré, s ha már nem leszünk, az, ami voltunk, legyen újra egy, szétválaszthatatlanul.

Radnóti Miklós
Mondogatásra való

Ikreket szült anyám,
meg is halt ott nyomban,
az öcsémmel együtt
nyugszik nyugalomban.

Meghalt az apám is,
a munka megnyomta,
föl is boncolgatták
s a templomtoronyra, –

hogy el ne érhessem –
fölrakták a lelkét,
azóta figyelem
s várom, hogy lelessék.

Átsüt rajtam a nap,
kis ereje ha van,
egy dagadt is tegnap
pöszörödött rajtam.

Orcáján szánalom
rakódott lilára,
szeretőm tanítom
köpni a világra.

Ifj. Kézdy Pál

Ikres regények

Az ikerség a testvérlét különleges, sok szempontból legintenzívebb formája. A testvérek kapcsolatának számos pozitívuma és negatívuma felerősödik. A tolerancia, empátia, kiegyezésre törekvés, együttműködés és gazdag belső fantáziavilág egyfelől, az egymásba zártság, a másik örökös, sokszor zavaró jelenléte, az elnyomó és elnyomott torz viszonya és az az érzés, hogy egyiknek kezelik a kettőt, a másik oldalon. Az ikrek felosztják a világot: ha az egyiket a történelem érdeklí és fuvolázik, akkor a másikat a biológia, és futóedzésekre jár, Luise a palacsintát szereti, Lotte a marhahúst. A féltékenység és rivalizálás viszont talán kevésbé izzó, mint a „normális” testvéreknél, hiszen az ikrek születésük pillanatában (sőt előbb) kapják a testvért, nem kell átélniük a megcsalás traumáját.

Az ikerség mint a testvérkapcsolat különös és tipikus formája kitűnő irodalmi alapanyagának látszik, de vajon hány ikerpárt tudunk felidézni olvasmányainkból a két Lottin kívül? Átfutva az elmúlt években kezembe került könyveket, meglepett, hogy milyen gyakoriak – legalábbis a kortárs prózában. Négy sikeres ikeregény (rossz szó-játék: sikerregény) fekszik előttem, lássuk, mire használják az ikerséget.

Talán a legismertebb közülük a magyar származású svájci író, Agota Kristof Trilógiája¹. A regény jó pár éve olvasható magyarul is, de különösen Szász János díjnyertes filmjének, A nagy könyvnek révén lett sikeres. Az iker főszereplők, Claus és Lu-

¹ Agota Kristof: Trilógia. Fordította: Bognár Róbert. Budapest, Cartaphilus Könyvkiadó, 2013.

cas a nyugati határszélen élők közös gyerekkorukat, amelynek háttérét a második világháború és a zsidók deportálása adja. A két testvér teljesen zárt saját világot épít fel, melyben szigorú gyakorlatokat végeznek a borzalmak elviselésére. Az első könyv végén, a határ lezárását követően a koravén kamasszá érett ikrek elveszítik egymást. Claus átszökik Ausztriába, Lucas pedig itt marad. A folytatásban felmerül a kérdés, hogy vajon tényleg ikrekről van-e szó, vagy a másik testvér csupán egy skizofrén ember képzetének szüleménye?

Szinte teljesen azonos időszakot, a második világháborút és az azt követő évtizedeket öleli át Per Petterson *Lótolvajok*² című regénye. A Norvégiában játszódó történetben két ikerpár is szerepel, párhuzamot adva a főhős, Trond tragédiájának, és szimbolizálva élete nagy kérdését, lehetséges-e, hogy a neki szánt életutat valaki más bitorolja? Trond gyerekkorában, 1948 nyarán barátjának egyik öccse, Lars véletlenül lelövi ikertestvérét, Oddot. Trond rajongva szeretett apja, családját elhagyva az életben maradt testvér, Lars anyjához költözik, így lesz Trond és Lars története is egyfajta ikersors. Ráadásul Trond nagybátyjai is ikrek voltak, akik közül Arnét a világháborúban, szö-

² Per Petterson: *Lótolvajok*. Fordította: Földényi Júlia. Budapest, Scolar Könyvkiadó, 2009.

kés közben lőtte le a Gestapo, ettől fogva Amund bácsi magányos agglagényként él.

A *Lótolvajok*hoz nagyon hasonló a holland Gerbrand Bakker regényének *Az ikernek*³ a kerettörténete is. A narrátor itt is egy vidéken egyedül élő idős férfi. Helmer félresiklott életét az őt elnyomó apa mellett ikertestvéreinek, Henknek az elvesztése határozza meg. Mindkét regény öregemberének múltja egy váratlan találkozás nyomán tárul fel, és ez egyúttal változást hoz már lezárulni látszó életükbe is. Helmer napjait autóbalesetben meghalt ikertestvére egykori menyasszonyának megjelenése kavarja fel.

Az utolsó ikerkönyv az osztrák sikeres szerző, Daniel Kehlmann új regénye, az *F*.⁴ Az ikrek közül Eric befektetési tanácsadó, Iwan pedig festőművész és képkereskedő. Bár mind foglalkozásukat, mind magánéle-

³ Gerbrand Bakker: *Az iker*. Fordította: Szócs Petra. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2013.

⁴ Daniel Kehlmann: *F*. Fordította: Fodor Zsuzsa. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2014.

tüket tekintve látszólag nagyon különböző utat járnak, valójában nagyon hasonlóvá teszi őket, hogy mindkettőjük életét a hazugságok szövevényes hálója szövi be, amelyből végül nem képesek kimászni, és ezáltal arra vannak kárhóztatva, hogy megismételjék őket elhagyó hazug és gyenge apjuk életét.

Úgy tűnik, hogy az ikerséget a kortárs próza erős és sokrétegű szimbólumként használja. Az ikrek történetei kapcsán olvashatunk az egymásba zárt világban élő testvérekről, az egy vagy két ember kérdéséről, a másik helyett leélt sorsról, a féltékenységről, a világ egymás közötti felosztásáról és determináltságunkról. A négy regény öt ikerpárját egymás mellé rakva tűnik fel, hogy az ikerség sokféle rétege és a különböző sorsok ellenére mégis van hasonlóság a történetükben, ez pedig az ikertestvér elvesztése. Odd, Arne és Henk már a történet előtti időben meghal. Claus külföldre szökik, és többé nem kerül elő, Eric pedig a regény végén tűnik el. Bár az a kép rajzolódik ki, hogy az ikrek megjelenése a regényekben baljóslatú, nyugtalanító történeteket vetít előre, mégis van kivétel. A Lótolvajokban benne van a remény, hogy az ikersorsot élő Trond és Lars között szövődő barátság segít túllép-

ni múltjukon. Az ikrek felnőtté válását az jelenti, ha el tudnak szakadni az ikerségtől. Önállóan kiteljesedő életükben még oda is eljuthatnak, hogy újra egymásra találjanak.

Radnóti Miklós Emlékező vers

Ősz férfi fogta a kezemet ma, s mondta,
hogy
téged is ösmert, és közben, ahogy nézett, –
esteledett.

Tizenkét éve a temetőben fekszel apám
s hogy emlékeztünk, mondta, már ő is
arrafelé tart
a fél tüdejével.

Ha élnél, néked is már a halál zászlaja,
ősz haj

lengene a fejed ormán
és a világ is reszketne körülötted!
de szökén kerültél a lepedőbe te akkor,
s férfi fiad rád úgy emlékezik immár,
mint társára a harcos, ki
egyedül tért vissza a hosszú csatából
falujába
s kettőjük tetteit meséli pipaszónál.

Nagy csata volt bizony az!
hogy haldokoltál, a kisgyerek én,
nagy diófaággal hajtottam rólad a halált s a
legyeket! s meghaltál mégis és én
egyedül tértem vissza, hírül hozni elested.

S bár mostani férffiadnak már
asszony a gondja, sok gondja mögött,
s göndör könnyekkel nem koszorúzza
helyed;
tudja, hogy egyszer elveszti ő is a harcot
és elesik
majd! ezért hát férfiként idéz, ha ritkán
rólad esik szó és összeszorítja utána a száját.

Valachi Anna

Beavatások életbe- halálba

A Radnóti Miklós *Ikerék hava. Napló a gyerekekorról 1939* című prózai művében ábrázolt tragikus családtörténet költői feldolgozását elemző tanulmány közlésével nem csupán a Hét Hárs mostani számának tematikájához kapcsolódunk, hanem – akárcsak a versekkel – a holokauszt áldozataként 1944. november 9-én meggyilkolt költő halálának hetvenedik évfordulójára is emlékezünk.

A tizenkettedik év a legérzékenyebb életkor: a kamaszkor kezdete, a gyermek- és ifjúkor közti átmenet érzelmileg zűrzavaros időszaka. A vallásos zsidók ekkortól várták el gyermekeiktől, hogy részt vegyenek az ünnepeiken, s ezáltal beavatottak legyenek mindabba, amit őseik rájuk hagyományoztak.

Talán ennek a hagyománynak kívánt eleget tenni Radnóti Miklós egyik rokona¹, aki az apját gyászoló² tizenkét éves fiút – három hónappal a temetés után – „fölvilágosította” arról, hogy akit addig az anyjának hitt, csak a mostohája, mert édesanyja³ an-

nak idején, közvetlenül a szülés után – szívgyöngeség miatt – meghalt. De újabb három évnek kellett eltelnie, míg arról is értesülhetett, hogy volt egy fiú ikertestvére is, akinek még nevet sem adtak, mert a gyöngé, fejletlen újszülött életképtelennek bizonyult. Radnóti születésének napja egybeesett édesanyja és öccse halálával – ilyenformán a kezdet és a vég, az ünnep és a gyász évfordulói sajátosan összekapcsolódtak személyes életében.

A családi titkokba beavatott árvában súlyos lelki traumát idéztek elő a fokozatosan adagolt baljós információk, s alapvetően átformálták a valósághoz való viszonyát, hiszen kiderült, hogy minden egyértelműnek látszó jelenség mögött a borzalom réme rejtőzhet. Ez a tragikus sejtelen élete végéig elkísérte.

Amíg a háborítatlannak érzett családi paradicsomban élt édesanyjának hitt nevelőanyjával,⁴ apjával és annak második házasságából származó Ágnes húgával⁵, föl sem sejtett benne, hogy csalóka idill veszi körül, mely jó szándékú hazugságon – az igazság elhallgatásán – alapul. Miután a túlzottan érzékeny lelkű, s mindent alaposan végiggondoló fiú szembesült a hirtelen tudatosított rideg tényekkel, úgy fordította le magában a történeteket, hogy ha mindez így van, akkor ő anyja és öccse gyilkosa, hiszen két életet adott ki azáltal, hogy épségben jött a világra.

¹ Richter Lajos, akit Radnóti későbbi gyámja, Grosz Dezső „tejestestvéreként” így jellemez a költő monográfiája: „kisiklott sorsú, magányos férfi, morfinista, élete végéig Grosz Dezső támogatására szorult”. (Ld. Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 34.)

² Glatter Jakab, Radnóti édesapja negyvenhét éves korában, 1921. július 21-én, agyvérzést követően, meghalt a Szabolcs utcai kórházban.

³ Grosz Ilona (1881–1909), Radnóti édesanyja 1908. március 22-én kötött házasságot Glatter Jakab (1874–1921) kereskedelmi utazóval. Tehát alig több mint egy évig élhettek boldog házasságban az 1909. május 5-én bekövetkezett végzetes ikerszülésig.

⁴ Molnár Ilonát (1885–1944), aki Erdélyből származott, 1911-ben vette feleségül a megözvegyült Glatter Jakab. (Talán az is vonzhatta, hogy előző felesége keresztneve is Ilona volt.) A nevelőanya saját gyermekeként szerette a kis Miklóst, aki együtt nevelkedve a nála öt évvel fiatalabb Ágival (szülei közös gyermekével), igazi otthonra talált körükben. Ennek az idillnek vetett véget édesapja halála és a családtörténeti „beavatás”.

⁵ Ágnes – később Erdélyi Ágnes (1914–1944) néven – ismert újságíró és szépiró lett; Radnóti az *Ikerék havában* és több művében is szeretettel jelentette meg alakját.

Fojtogatta a gyász, a lelkiismeret-furda-
lás és a halálvágy. A fölcserélhetőség kép-
zete és mély empátiája révén azonosult az
áldozatokkal, holott magát is bízvást an-
nak tekinthette, s – Ferencz Győző megfo-
galmazásában – „alapjaiban rendült meg a
hite, hogy természet adta joga van az élet-
hez”.⁶ A magárahagyatottság, a büntudat, a
halálsejtelem így vált legfontosabb témájá-
vá, de életfeladatához, hivatásához és érett
személyisége kimunkálásához is ez a kihe-
verhetetlennek tűnő trauma juttatta el. Szin-
te ösztönösen talált rá a költészetterápiára,

⁶ Ferencz Győző, 2005, 40.

⁷ Érdekes párhuzam: a háború után félárván maradt Orbán Ottó (1936–2002) Kossuth-díjas költő is az-
által tanulta meg kisgyerekként kiheverni édesapja el-
vesztését, hogy 1945-ben bekerült a Sztahlo Gábor
(1909–1974) evangélikus lelkész alapította, *Gaudiopolis*
– Örömváros – néven megnyílt nevelőotthonba, ahol
a magyartanáruk versírásra ösztökölte növendékeit, s
a frusztrált gyerekek a lelkiük mélyén gomolygó érzé-
sek megnevezésével, lírai kifejezésével dolgozták föl
háborús lelki sérüléseiket.

hogy megfogalmazhassa, kiírhatta magá-
ból hirtelen rászakadó árvasága megrendí-
tő élményét, s tulajdonképpen az anya, az
édestestvér és az apa hiányát megformáló
íraskísérletek, az alkotás magasfeszültsége
mentette meg a „katasztrófális” gyermek-
korban rá leselkedő neurózisoktól.⁷ Úgy is
fogalmazhatunk, hogy önmaga lélekgyógy-
ásza lett – a költészet segítségével.

Ifjúkori verskísérleteiben nyomon követ-
hető, milyen intenzitással foglalkoztatta ma-
gárahagyatottsága,⁸ s hányféle módon pró-
bált túljutni azon a sokkon, amely sosem
látott anyja és fivére halálának tudata és sze-
retett apjának elvesztése okozott benne. Fe-
rencz Győző pontosan számba vette: „az a
gondolat, hogy születése életáldozattal járt,
egészen korai verseitől 1941-ig időről idő-
re megfogalmazódott verseiben. Összesen
tizennyolc olyan verse van, amelyben rész-
ben vagy egészében ezzel foglalkozott, vagy
valami módon utalt rá. Ezek nem mindegyi-
ke jelent meg nyomtatásban. Azért is érde-
mes sorra venni ezeket a verseket, mert,
mint az *Ikerk* *havában* leírt dühkitörésben
megfogalmazódik, az ikertestvér halála ko-
moly identitásproblémát okozott Radnóti-
nak gyerekkorában.”⁹

Megsemmisülési vágyat és bosszúszom-
jat érzett, magát okolta a történetekért, s
olyan mélyen átérezte a tizenkét évvel ko-
rábbi tragédiát, hogy önmaga elpusztítását

⁸ Özvegyen maradt nevelőanyja – anyagi gondjai mi-
att – nem tudott róla tovább gondoskodni, s Ágnes lá-
nyával együtt Nagyváradra költözött. De az egymás
iránti családi szeretet a távolság ellenére sem vesztett
melegségéből. Sőt, Ágnes – Radnóti példáját követve
– maga is író, publicista lett. Nagyváradon és Kolozs-
várott baloldali értelmiségi körökhöz tartozott. Első
írásai a Brassói Lapokban és a budapesti Gondolat-
ban jelentek meg. Kisregénye: *Kovácsék* (Brassó, 1935),
verseskönyve: *Kórus három hangra* (Nagyvárad, 1935).
1944-ben édesanyjával együtt deportálták; mindketten
Auschwitzban haltak meg 1944 nyarán, egyazon év-
ben Radnóti Miklóssal.

⁹ Ld. részletesen: Ferencz Győző, 2005, 41–59.

is jogosnak tartotta volna. „Én apa helyében a falhoz vágtam volna azt a kölyköt. [...] Engem.” – fakadt ki a rokon néninek, akire rábízták a gyász napjaiban.¹⁰ Ez az indulat szülte kép, amelyet gyermekkorra óta magában hordozhatott, haláláig elkísérte, hiszen egyik utolsó versében is fölhasználta az elvadult, egymást öldöklő emberiség jellemzésére:

„Gyors nemzetek öldösik egymást,
s mint Ninivé, úgy meztelenül le az
emberi lélek.
Mit használnak a szózatok és a
falánk fene sáskák
zöld felhője mit ér? hisz az ember
az állatok alja!
Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty
csecsemőket,
fáklya a templom tornya, kemence a ház,
a lakója
megsül benne, a gyártelepek fölszállnak
a füstben.”¹¹

Az apa elvesztése egy kamasz fiú számára önmagában is súlyos identitásproblémát okozhat, de az a brutális hirtelenség, ahogyan Radnótival közölték családjá egykori tragédiáját, többszörös zavart keltett benne, mind apját, mind önmagát illetően: „mindenki meghalt neki, csak én maradtam! És most azt sem lehet tudni, hogy én haltam-e meg vagy a testvérem. Ha ikergyerekek vannak, honnan lehet azt tudni?”¹²

A bibliai testvérgyilkosság bűnét is kész volt magára venni, amikor Káinként szólongatta egyik versében Ábel öccsét, aki a Szentírás szerint az első halott volt a Föl-

dön¹³, mint olyan áldozatot, akit ha nem is ütött agyon, de aki elől az anyaméhben elszívta az életerőt. Ugyanakkor a nevelőapjának, Grosz Dezsőnek¹⁴ szóló ajánlás másféle olvasatot is ad a versnek: a költő eltűzött büntudatát azokra is kiterjeszti, akiket szeretete ellenére, akaratlanul megbántott. Ferencz Győző szerint azáltal, hogy kimondja: „És lettem Káin”, tudatja, „hogy gyilkosnak tekinti magát: olyan terhet kell cipelnie, amelytől egész életében nem szabadulhat. Tudjuk, hogy a nagybátyjával kapcsolatban érzett büntudat mögött életrajzilag mindössze annyi áll, hogy Radnóti egyetemre szeretett volna menni, Grosz Dezső viszont textilkereskedőnek akarta

¹⁰ Ld. Radnóti Miklós: *Ikrek hava*. Napló. A szöveget gondozta: Ferencz Győző. Jegyzetek: Melzer Tibor. Osiris Klasszikusok. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 33.

¹¹ Részlet Radnóti Miklós *Nyolcadik eclogájából*. Keletkezett: Lager Heidenau, Zagubica fölött a hegyekben, 1944. augusztus 23-án. In: Radnóti Miklós *Művei*. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982, 224.

¹² Radnóti Miklós: *Ikrek hava*, 33.

¹³ Radnóti Miklós: „És szolgált és beszélt vala Káin Ábellel”: (*M. I. 4., 8*) – *G. D.-nek, bátyámnak*. Keletkezési ideje: 1928. október 26. Megjelent 1930. március elején Radnóti *Pogány köszöntő* című kötetében.

¹⁴ Grosz Dezsőt, Radnóti elhalt édesanyjának testvérét 1921. október 20-án nevezte ki a fővárosi árvaszék az árván maradt Radnóti – akkor még Glatter – Miklós gyámjának.

kiképeztetni. Mégis, a büntudat olyan elemi erejű volt a fiatal költőben, hogy ilyen túlzó metaforát használt: gyilkosnak tekintette magát, mert szembeszegült annak az embernek az akarataival, akinek hálával tartozott. Ezt a konfliktusuk súlya nem indokolja, csakis Radnóti felfokozott érzékenysége, szülei halála miatt érzett büntudata.¹⁵

Ferencz Győző szerint bár Radnóti a harmincas években erősen érdekelték Freud művei és eseteirásai, „nem áradó indulattal és nem a freudi terápia ellazult tudatállapotban létrehozott szövegfolyamában akarta kibeszélni magából traumáját, hanem fegyelmezett formában akarta művészetbe transzponálni”.¹⁶ De ezzel a koncentrált emlékidéző eljárással is még másfél évtizedes kínlódás, módszeres kísérletezések sorozata várt rá, mely a belső kényszerként jelentkező tanúságtétel stációit folyamatában is kirajzolja.

Már apja halála után négy évvel verses vallomásokkal kísérletezett, melyeket csak a maga számára jegyzett föl akkurátusan egy – majd több – füzetben. Hagyatéka ismeretében a költő pszichés fejlődésére, illetve alkotástechnikai módszerére kíváncsi irodalomárok már ezeket az ifjúkori zsengéket is tanulmányozhatják. Ferencz Győző elsőként hozta nyilvánosságra e korai költeményeket, melyek közül a legelsőek egyike, az 1925. augusztus 24-én keletkezett *Apámhoz* – *az égbe!* című vers azt dokumentálja, hogy „apja halála milyen súllyal nehezedett rá, és egyben azt is jelzi, hogy a költészethez azért fordult, hogy artikulálja problémáját.”¹⁷

A kezdettől fogva hiányzó, pontosabban számára nem is létező, mert mással behelyettesített anyához való érzelmi viszonyát jóval nehezebb volt szavakba öntenie, hiszen – egy fényképet leszámítva – nem volt

mire-kire emlékeznie. Ezért tizenhét éves korában, 1926. szilveszter napján írt verses számvetésében úgy próbált megszabadulni a halott anya láthatatlan kísértetétől, hogy hüppögve-sírva bár, de megtagadta, eltávolította magától lényét a *Nem volt anyám* című, egyedi konstrukciójú versében. Ferencz Győző szerint „az a formai ötlet, hogy a zokogást tipográfiaileg a feldarabolt szavak szaggatottságával közvetíti, ha nem is egyenletesen, de meglepően hatásos.”¹⁸

A gyereksírást lekottázó, szemrehányóan átkozódó anyavers erősen emlékeztet József Attila *Kései síratójának* szélsőséges-szokatlan indulatlavinájára, noha egyik költő sem ismerhette a másik versét. Radnóti ugyanis nem publikálta, csak előadta egy ízben a Haladás Kör¹⁹ egyik műsoros délutánján, ahol Gyarmati Fanni is jelen volt, s nagy sikert aratott vele.²⁰ Nem valószínű, hogy József Attila tanúja lehetett a produkciónak, hiszen 1927-ben még Franciaországban tanult – s bár a körbeli szereplés pontos dátumát nem tudjuk, eléggé valószínűtlen, hogy a Párizst megjárt költő hazatérése után egy túlnyomórészt középiskolásokból álló diákirodalmi egyesületbe elvetődött volna. Amennyiben mégis fülébe jutott később Radnóti formabontó versének a híre, talán fölvehető, hogy – ha tudattalanul is – tőle kapott mintát 1936 végén a pszichoanalízis hatására írt, kéthangú (gyerek- és férfibánatot vegyítő) anyasíratójához.

Radnóti számos verselőzménye között feltétlenül figyelemre méltó még az

¹⁸ Ld. Ferencz Győző, 2005, 42–44.

¹⁹ A középiskolás Radnóti eszmélkedésére nagy hatással volt a *Haladás* című „magán-önképzőkör” diáklap körüli csoportosulás. A Magyar Ifjúsági Balassa Bálint Irodalmi Kör neveztek a lap neve után Haladás Körnek, melyben Radnóti vezetőségi tag volt, s a lapban 1926–1927-ben jelentek meg versei. E körben ismerkedett meg Vas Istvánnal, és Gyarmati Fanni is a lelkes közönség közé tartozott.

²⁰ Ld. Ferencz Győző, 2005, 43–44.

¹⁵ Ferencz Győző, 2005, 47.

¹⁶ Ferencz Győző, 2005, 48.

¹⁷ Ferencz Győző, 2005. 41. A verset ld. az i. m. 42. oldalán.

1929. január 10-én írt *Születés* című, a *Nem volt anyám*-nál jóval kiérleltebb költeménye, mely azért érdemel figyelmet, mert „szinte leltárszerűen, pszichológiai tankönyvbe illő pontossággal sorolja fel az anya halálával járó veszteségeket: a fizikai melegség és biztonság hiányát, a szeretethiányt, melyből a szeretet viszonzására való képtelenség fakad, továbbá az elidegenedés önmagától, a szorongás, a bűntudat, a halálfélelem és az identitásválság. Az utolsó sorok életrajzi – nem tudni, mennyire hiteles – vallomása és pszichologizálása is figyelemre méltó:

„Nagymellű sváb lány szoptatott de sohasem csókolt meg engem

pedig elvittem bimbóin a csókom nyomát.

Azt hiszem ő volt az első szerelmem.”²¹

²¹ I.d. Ferencz Győző, 2005, 48–49.

²² Radnóti Miklós: *Meredek út. Versek.* Cserépfalvi, 1938.

Az első jele annak, hogy túl van kínzó komplexusain, a *Meredek út* című kötetét²² nyitó *Huszonnyolc év* című versében mutatkozik meg, melyben már a valóságot elfogadva, józanul néz szembe családjá tragédiájával. A költő ekkor már „anyácskának” szólítja a „véres szökevényt”; inkább „véres áldozatnak” tekinti. Így perli vissza egykori önnönmagától, s varázsolja maga elé – emlékek híján szómágiával – az első nőt, akivel valaha kilenc hónapig testi szimbiózisban élt –, s akit ugyanannyi idős korában vesztett el, mint ő most, amikor megtalálta. Újraszülte magában azt, akinek immár a férfikorba ért létét köszönhette – hogy megerősítést kapjon tőle: „hogy jól van így, hogy te tudod, / s hogy nem hiába élek én.”²³

1938–39-re végképp letisztultak benne a zaklató családi emlékek – egyrészt az írásos önterápia hatására, másrészt a gyermekkorban elvesztett családi élményt pótló boldog szerelem, a saját otthon révén, az áldozatkész feleség, Gyarmati Fanni²⁴ megnyugtató társaként.

²³ A huszonnyolcadik évébe lépett költő 1937 májusában írta anyaköszöntő születésnapjára versét. Megjelent a *Nyugat* 1938/1. számában.

²⁴ Gyarmati Fanni (1912–2014), a későbbi Radnóti Miklósné, tizennégy éves korában ismerte meg a költőt, akivel 1935. augusztus 11-én kötött házasságot Budapesten. A Pozsonyi út 1. számú házban éltek boldog egyetértésben; itt élt megözvegyülve is, élete végéig. Férje halála után a nyilvánosságtól visszavonultan élt, és versmondást, francia és orosz nyelvet tanított. Nyugdíjba vonulását követően férje hagyatékának őrzését, gondozását tekintette hátralevő élete feladatának. Radnóti kézíratait digitalizáltatta, és átadta a MTA könyvtárának. Sokat tett azért, hogy férje korábban publikálatlan írásait Ferencz Győző fölhasználja Radnótirol szóló, idézett nagymonográfiájában. 2009-ben A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje kitüntetéssel ismerték el munkásságát, korábban pedig Angyalföld és Budapest díszpolgárává választották. Százegy éves korában hunyt el, tavaly februárban. 1935-től 1946-ig írt naplóját két kötetben jelentette meg a Jaffa Kiadó a 2014. évi téli könyvvására.

Az *Ikerék hava* című, legterjedelmesebb prózai munkája már az eredményes gyászfeldolgozás dokumentuma, melyben sok mindent fölhasznált 1934 óta vezetett naplőfőljegyzéseiből is. A három hónap alatt írt gyermekkor-idéző művet 1939 szeptemberének első napjaiban, már háborús hangulatban és idegkimerültségtől elgyöngülve fejezte be. Írás közben Krúdyt olvasott, akinek emlékezéstechnikája Proustot idézte benne. Gyerekkori naplójában sem a történetmesélés készítése motiválta, hanem „a játék az idővel, a dallamvezetés, a képzetársításos kompozíció és a motívumok változtatása; három történet csupán s mégis *a* gyermekkor.”²⁵

Ferencz Győző így értékelte ezt a sok éven át tartó-fejlődő alkotástörténeti folyamatot: „Az *Ikerék hava* Radnóti gyerekkori traumájának utolsó és legteljesebb feldolgozása, költővé válásának elbeszélése. Ezt az utolsó mondatokban ki is mondja: »S akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni...«²⁶ De több is ennél: a mű lelki fejlődésének, pontosabban élete két traumájának fordulópontján született. Kamaszkora megrázkódtatásaira már olyan távolságból tekintett, amely képessé tette rá, hogy elbeszélje őket. Formát tudott adni nekik, pszichológiai és művészi értelemben is fel tudta dolgozni őket. A másik trauma, *a születő halál tudata* még eleve feldolgozatlan volt. Az azonban, hogy éveken át olyan tudatosan nézett szembe gyerekkori haláltraumájával, nemcsak felfokozta érzékenységét, hanem felkészítette saját halálának művészileg tudatos megélésére. Amikor a prousti időtechnikát alkalmazó *Ikerék hava* lapjain múlt és jelen határai egymásba olvadnak, Radnóti első, gyermekkori traumájának helyét ve-

szi át éppen második traumája, *az üldözöttségből fakadó haláltudat*.²⁷

A mártíromságra kiválasztottak krisztusi áldozathozatali készségével járkált tovább a halálraítélt.

Epilógus

Radnóti Miklós harmadik és egyben utolsó munkaszolgálatára 1944. május 27-én indult el Vácról. Ugyanezekben a napokban deportálhatták Nagyváradon élő nevelőanyját és Ágnes húgát, akiket Auschwitzban ölték meg, valószínűleg 1944. június 3-án. A Szerbiából „erőltetett menetben” haza tartó Radnótival november 4-én végzett a 4. Razglednicában – utolsó versében – megjósolt tarkólövés. Az egymáshoz oly közeli haláldátumok – ha posztumusz is – újra helyreállították a megszakadt családi egységet anya, fiú és testvér között, ha más „szereposztásban” is, mint abban a tragédiában, amelyről az *Ikerék hava* szólt.

²⁵ Radnóti naplójából, 1939. szeptember 21-én. Radnóti Miklós, 2003, 85.

²⁶ Radnóti Miklós, 2003, 34.

²⁷ Ferencz Győző, 2005, 459–460. (Kiemelések: V. A.)

Radnóti Miklós

Ikrek hava (részlet)

– Hogy halt meg anya? – kérdeztem három év múlva egy alkonyatkor a nénit.

– Tanulj és ne kérdezz butaságokat! Meghalt!

– Hogy halt meg? mért halt meg? – A hangom megijeszthette, mert felém fordult és összekulcsolta a kezét.

– A szíve nem bírta, ikerszülés volt.

– Ikerszülés volt? – mondtam ámulva utána. – Mi mindent rejtegetnek ezek még! – csikordítottam össze a fogam, s a kezem ökölbeszaladt... Micsoda család! Minden másképpen van, mint másoknál, rendes embereknel!

– Hol az ikertestvérem? – támadtam a néniire gyanakodva.

– Meghalt, gyöngé volt, egy-két percig élt csak. Az is fiú volt.

– És?

– Mit és?

– És... és anya azért halt meg, mert ikergyerekei lettek?

– Azért – törölt ki gyorsan egy könnyet a szeméből a néni –, de ezen már úgysem lehet segíteni, ne kérdezzess, és különben sem való ilyesmiről beszélgetni. Szégyellj magad!

– Dehogyanisnem való! – dühöngtem. – És apa?

– Hát nem hagysz békén? Apád nem volt Pesten, egy órával később érkezett meg. Tanulj és hagj békén!

Egy nagy lélegzettel visszanyeltem torokomból a szívemet.

– Huszonnyolcéves volt akkor szegény Ilona, – sírta hirtelen a néni és kiment a konyhába. Rányítottam, de visszanyomta az ajtót és megfordította a kulcsot a zárban a

konyha felől. – Tanulj és hagj békén, – kiabálta nedves hangon.

– Én a falhoz vágtam volna apa helyébe azt a kölyköt, tudja? – ordítottam az ajtón át.

– Bolond vagy? Milyen kölyköt? – nyílt ki hirtelen az ajtó.

– Engem – sziszegtem összeszorított szájjal –, mindenki meghalt neki, csak én maradtam – És most azt se lehet tudni, hogy én haltam-e meg, vagy a testvérem. Ha ikergyerekek vannak, honnan lehet azt tudni?!

– Megbolondultál? – akadtak el a néni könnyei. – Gyere, elmegyünk a moziba!

– Nem megyek a moziba! – tomboltam, – nem kellett volna engedni, hogy gyerekei legyenek anyának, ki volt az a hülye orvos, aki hagyta? Majd megölöm! – rúgtam bele a dívány sarkába és az utcára rohantam.

S akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni... akkor kezdődött volna az ifjúság? S micsoda évek! Te maradtál meg? vagy a másik? Megölted őket, – beszélt a hang, megölted őket, megöl ted ő ket, megöl ted ő...

Radnóti Miklós **Homály**

Most ránkköszönt a színek
szomorúsága látod, s a
domb fölött is megálltak a
felhők, csak a csókunk hull
még, mint forró magyar ősszel
érett gyümölcs a fa alá
a földre, mikor koszorús
fejjel, szomorú lányok
szüretelnek és énekük
zeng a fürtök fölött;
asszonyokról, akik siratják
hulló hajjal a kertek
alatt, réghalott kedveseik.

B. Gáspár Judit

Baserolva

Mi, ikrek, néztük, ki tudja hányadszor – amerikai filmekhez nem illő elragadtatással – az *Idegen közöttünk* című filmet. Ebből a haszid közösségben játszódó krimiből tudtuk meg, hogy jiddisül úgy mondják megtalált ikerségünket: *baserolva vagyunk*.

Történt ugyanis, hogy 1947. június 3-án, pont egy évvel a születésem után, az egek utánam küldték a másik feletem (hogy mégis legyen nekem is bátyám – ő öreg lélek volt). Engem meg egy évvel korábban előreküldtek (hogy mégis legyen neki is egy kis otthonossága ezen a világon). Ikrek az Ikrek havában. Két örült szabadságimádó és -tisztelő. Hermész természetével megverve-megáldva: két közvetítő, tolvaj, úton levők védelmezője, útonálló. Mindketten makacs, lázadó természetűek. (Az egyik Skorpió, a másik Oroszlán Nap alatt. Az egyik férfi, a másik nő. Egyikük félzsidó, másikuk tán egészen az. Katolikusok. Egyikük csalfa módra hűséges, a másik hűségesen hű természetű. Mindkettő elég jószívű. Játsszótársak.)

Együttélésünknek 26 év adatott. Elég ahhoz, hogy megtanuljuk: nemcsak az igaz, hogy „a hasonló a hasonlóknak örül”, hanem az is, hogy „az ellentétek vonzzák egymást”. Egyszerre. A nagyon hasonlóban is ott van a nagyon más, és a nagyon másban is mi magunk vagyunk. Mert bennünk is ott van az idegenünk, és az idegenben is mi magunk. És így tovább. És hogy ezzel meg kell tudnunk küzdeni. Ez a feladatunk.

Aztán meg hogy újból el legyünk választva. Miután már végzetesen összeforrunk. Most akkor félbevágva lehet folytatni (kétfele-ség), amíg majd odaát...

Radnóti Miklós

A félelmetes angyal

A félelmetes angyal ma láthatatlan és hallgat bennem, nem sikolt. De nesz hallatszik, felfigyelsz, csak annyi, mintha szöcske pattan, szétnézel s nem tudod ki volt. Ő az. Csak újra óvatos ma. Készül. Védj meg, hiszen szeretsz. Szeress vitézül. Ha vélem vagy, lapul, de bátor mihelyt magamra hagysz. Kikél a lélek aljából és sikongva vádol. Az örület. Úgy munkál bennem, mint

a méreg

s csak néha alszik. Bennem él, de rajtam kívül is. Mikor fehér a holdas éj, suhogó saruban fut a réten s anyám sírjában is motoz. Érdemes volt-e? – kérdi tőle folyton s felveri. Suttog neki, lázítva, fojtón: megszülted és belehaltál! Rámnéz néha s előre letépi a naptár sorjukra váró lapjait. Már tőle függ örökre meddig s hová. Szava mint vízbe kő, hullott szivembe tegnap éjszaka gyűrűzve, lengve és pörögve. Nyugodni készülődtem épen, te már aludtál. Meztelen álltam, mikor megjött az éjben s vitázni kezdett halkán itt velem. Valami furcsa illat szállt s hideg lehellet ért fülön. „Vetkezz tovább! – így biztatott, – ne védjen bőr sem, nyers hús vagy úgyis és pucér ideg. Nyúzd meg magad, hiszen bolond, ki bőrével, mint börtönével hengec. Csak látszat rajtad az, no itt a kés, nem fáj, egy pillanat csupán, egy

szisszenés!”

S az asztalon felébredt s villogott a kés.

In memoriam

Nagy Csaba

1935–2014

2014. június 26-án, 79 éves korában meghalt Nagy Csaba barátunk, aki életének utolsó néhány évét a Gaudiopolisban töltötte. Mérnök volt, költő és újságíró, Erdély szülötte és svájci emigráns, budai úri negyed és újpesti panel lakója. A Hét Hárs korai számaiban interjú készült vele és feleségével, Nagy Évával, s közöttük verseit is. Rá emlékezve Murányi Gábor és Baranyi Ferenc írását, valamint Donáth Lászlónak a temetése előtti istentiszteleten elhangzott emlékező szavait és imádságát közöljük.

Murányi Gábor

Torzók – a barátról, a barátságról

Hónapokkal ezelőtt, hetekkel Csaba halála után, *természetesen* mondtam igent Ittész Nóra felkérésére (ugye, írsz Csabáról a *Hét Hársba?*). Tengernyi történet, emlék kavargott bennem, mindegyik középpontjában a barátság állt. Sokesztendei, négy évtizednyi újságírói gyakorlattal a hátam mögött joggal hittem, hihettem, hogy számítógépem elé ülve „csak” rendeznem kell azokat.

Hát nem. Kavarni ugyan ma is kavarnak bennem ’majd két évtized közös története, ám szabatosan elmondható rendbe mégsem sikerül összeállítanom ezeket. Mentségeim jócskán akadnak – zaklatott életszakasz, túlterheltség, krónikus időhiány, rövidnek bizonyult leadási határidő –, ám ezek valójában csak ürügyek.

Más a baj. Furcsán mély barátságunkon gondolkodva rá kellett döbennem, hogy a szívmengetően megértő hallgatásával lelkemhez oly közel került, közel engedett Csaba sok tekintetben mégiscsak ismeretlen maradt a számomra. (Vagy: a túlon túl is ismerős lelki társsal félttem bizonyos dolgokat „tisztázni”, szembenézve egymással magunkba látni.)

Ez már megmásíthatatlan.

Marad a kavargás, maradnak a barátság-emlékek, egyelőre így, összekuszálva, torzóban.

*

„Tiborom! Könyvem előszavában írtad, hogy én nem gyűjtök barátokat. Szívesebben mondom kiválasztottaimra, hogy jó embereim. Ünnepelesen bejelentem, hogy Te a barát kategóriába tartozol. Nemcsak mióta az Irodalmi Újság egyik szerkesztőjének stallumával tüntettél ki, hanem előtte és utána és egyáltalán máig úgy érzem, barátomnak tudhatlak. Kilencvenedik születésnapodon a tőlem telhető legjobbakat kívánom, amit majd a századikon megismétlek. Élj, virulj valamennyi barátod örömére és az irodalom javára.”

Ennek az *Ünnepélyes bejelentés* című rövid, visszafogott vallomásnak hosszú története van. Megpróbálok röviden elmondani – a végéről kezdem. Amikor 2013 karácsonyán, az utolsó utáni pillanatban úgy döntöttem, hogy Méray Tibor kilencvenedik születésnapjára meglepetéskönyvet állítok össze, valójában nem tudtam, mibe vágok bele. Az április 6-án átadandó kötetbe „mindössze” kilencven új írást vártam MT barátaitól, tisztelőitől. A részleteket mellőzve most csak annyit: számomra elképzelhetetlen volt (lett volna), hogy ebből a szerzői körből Nagy Csaba kimaradjon. Ennek okát is hosszan bizonygathatnám, például, hogy Csaba hat éven át volt a Méray szerkesztette

Irodalmi Újság munkatársa és kisegítő mindene, hogy a legendás párizsi emigrációs folyóirat köré az 1970-es évek végén szervezett Baráti Kör, a nagy négyesfogat – Magos Gábor és neje, Juca, valamint Csaba és felesége, Éva – nélkül fikarcnyira nem jutott volna. Az emigrációból hazatérő Csaba *Hazám Európában* című 1997-es könyvének szokatlan – az „előarc”-os portréra néhány szemölcsöt és anyajegyet is pingáló – ajánló írója is MT volt. De ennél nyomósabb és szubjektívebb okaim is voltak. Nekem Csaba (Csabáék) és az életem utolsó negyedszázadához hozzáfórt MT (Méráyék) szétszalaghatatlanul egybefonódtak.

Nem emlékszem olyan évre, hogy amikor Tiborék az évenkénti két-három szokásos vizitjükre hazaérkeztek, ne ült volna össze a kisebb-nagyobb társaság (a Mikszáth ihlette Katánghy-frakció) a Kaltenberg sörözőben, nálunk a Wesselényi utcában a sólet- és Csabáéknál Újpesten, a Lebstück Mária utcában a raklettpartikon. Csabát (s

mindig hozzá kell tennem: Csabáékat), igaz jó embere(i)met – s igen: a barátaimat – én Méraynak köszönhetem.

A meglepetéskönyv készültkor Csaba már csak halvány mása volt egykori magának. 1996-ban, miután „visszidáltak”, Csabát olyan komor, az arcán világfájdalmat hordozó férfiúnak ismertem meg, aki ugyan melankóliára, depresszióra hajlamos, de sörözgetés, pálinkázás melletti elmélyült (gyakran heves indulatkitörésbe is torkolló) disputákba többnyire belerángatható. Bele is rángattuk magunkat több baráti körünkben is, tízesben, hatosban és nem ritkán négyesben. (Kettesben, hőkkenek most meg, alig találkoztunk.)

2011-ben azonban Éva meghalt, Csaba előbb lelkileg, majd testileg is összeomlott, e fájdalmas romlás, leépülés stációi csak annyiban tartoznak ide, hogy a *Kilencven* szerkesztésekor szinte kilátástalannak látszott Csabától bármi írásfélét kapni. (Betegsége hosszú-hosszú hónapjaiban csupán egy – tudtommal soha el nem készült – gyászvers és az *Ötvenkét év* című, „nem a nyilvánosság-nak szánt” átkozódás elütésektől hemzseggő, fájdalmasan gyönyörű sorait variálgatta.)

Mégis elzarándokoltam hozzá a csilaghegyi otthonba. Hozzájuk, pontosítok gyorsan, hiszen akkor már mellette ült megtalált új társa – ahogy én láttam: sebzett lelkének karbantartója, az egykor csillogó szellemének felvillanásait szeretettel értékelő –, Ilona. Már nagyon keveset beszéltünk, az igazat megvallva, abban sem voltam biztos, hogy Csaba pontosan megértette, mit is kérek tőle. Bízhatni csak a „tolmácsában” bízhattam. Csaba inkább csak azt hajtogatta, hogy már felhagyott az írással, látni sem lát rendesen, hogy nincs értelme semminek, majd ígérte, hogy „valamit azért megpróbálok”, Ilona pedig ekkor biztatóan bólogtatott. A „biztonság kedvéért” azt kértem, hogy ha mégsem küld semmit, akkor hadd válasszak ki valamelyik Mérayhoz írt régeb-

bi leveléből egy, a könyvbe illő részletet. Beleegyezett. Kéthetenként érdeklődtem, nem sürgetve sürgettem, s közben rátaláltam egy elfogadható levélcitátumra is.

A kényszerűségből szoros határidő lejártá előtt egy nappal Ilona e-mail címéről megérkezett az *Ünnepélyes bejelentés*. Megrendülve olvastam. A hibátlan gépelést, alighanem joggal, Ilona érdemének tudtam, de az üzenet tartalma, gondolata csakis Csabától származhatott. Árulkodó volt, hogy Csaba emlékezetének szűrője miként értelmezte át a majd két évtizeddel korábbi, kissé karcos előszó ominózus megállapítását. Hiszen MT az *Erős vár a becsülete* című portréban egykoron nem azt írta, hogy Nagy Csaba „nem gyűjt barátokat”, hanem úgy fogalmazott: „Van néhány barátja is (csak azért néhány, mert ő ezt a rangot fölöttébb szűkmarkúan osztogatja).”

Alighanem mindkettőjüknek igaza volt.

Ahogy magáról állította, Csaba tényleg nem gyűjtötte a barátokat. Akik nálam régebről ismerték őt, gyakran mondogatták: nála nyitottabban zárkózott embert keveset ismernek. Nyitott volt mindenre, és mindenkire. Éva „kritikus” – és persze „önkritikus” – szavaival: „a hülyeségig volt segítőkész” a Magyarországról érkező barátokkal

a zürichi (ingyenes) „Nagy-hotel és családi kifőzde” üzemeltetőjeként, s Erdélybe zárandoklóként (minderről lásd a *Hét Hárs* 2003-as karácsonyi és 2004-es újévi számát). Kiválasztott „jó embereivel” tudott együtt örülni, búsongani, legjobban persze együtt dühöngeni az aktuális bornírtságokon.

Önmagával azonban még barátait sem igen terhelte.

*

Eredeti elképzeléseim szerint most el kellene mesélnem, hogy ez a problémáival, magával (s legfeljebb Évával) viaskodó ember milyen önzetlenül, de nem jó a jelző, talán pontosabb így: milyen magából fakadó természetességgel állt ki nemcsak a barátai, hanem a jó emberei mellett is. Egyszer majd részleteiben megírandó az a história,

ahogy például 1996-ban védelmére kelt a kolozsvári *Szabadság* című, a rendszerváltás után alapított független napilap leváltott főszerkesztőjének, Tibori Szabó Zoltának. Egyszer majd el kell mesélni, milyen bulldogkövetkezetességgel nem hagyta elfelejtődni a mind inkább elaljasuló Magyarok Világszövetségének – a határokon túli magyarság számára a szemérmetlen harcólásnál is veszélyesebb – korántsem kisdied hatalmi játékeit. És persze fel kell majd

eleveníteni legelhíresültebb „felségsértő” mondatának ezredfordulós históriáját is. Politika- és sajtótörténeti szempontból is több mint tanulságos, hogy egy valóban sántító mondattal milyen vihart tudott kavarni. („A magyar lelkületben, állítom, senki sem akar – sem Orbán Viktort, sem Kövér Lászlót – likvidálni, még akkor sem, ha javára válna nemzetünknek.”) Csaba szem-

pontjából ennek a mondatnak nem azért volt súlyos következménye, mert az elsők egyikeként tapasztalhatta meg a saját bőrén a tudatos félreértelmezésre épülő karaktergyilkos Fidesz-stratégia működését, sokkal inkább azért, mert hirtelenjében végtelenen magára maradt: a publicisztikáját közlő lap, vele nem egyeztetve az ő nevében is bocsánatot kért.

„Ez a véleményem, ezt osztania senkinek sem kell, de ezt meghamisítani, eltorzítani senkinek nincs joga, úgy tartok ki mellette, mint kálvinista székelő őseim kitartottak a maguk hite mellett. Ebből következik, hogy nem csatlakozom sem a Magyar Hírlap sajnálkozásához a közlés miatt, sem a főszerkesztő asszony bocsánatkéréséhez. Szabad ember vagyok, nem függök senkitől és semmitől” – írta a számomra máig megrázó *Egy közlemény* című cikkében, amely több szerkesztőséget is megjárva végül az ÉS-ben jutott nyomdafestékhez 2001. június 1-jén.

*

Ha hinnék az élet utáni életben, most azt írnám: Levél a túlvilágra.

Csaba, kedves, tartozom egy vallomással. Egy beismeréssel, amelyre aligha szántam volna rá magam addig, amíg éltél. (Persze, itt is hosszabb történetnek kellene következnie, hogy szemérmedet levetve, tőlem, a józsefattilástól, nemcsak könyvek tucatjait kölcsönözted ki beláthatatlanul hosszú időre, de utána megtiszteltél azzal is, hogy „szakértőddé”, szerkesztőddé avanzsáljak. Igen izgalmas szellemi párbaj volt, hiszen alapvetően nem értettünk egyet kedvencünk „istenességének” megítélésében, de hát ez is messzire vezetne.)

A könyv nem kis bonyodalmak után jelent meg, s észrevétlen maradt. Nem tudom, sejtetted-e, ki is lehet az a Merényi János, aki 2009 júniusában, a magyar sajtóban egyedülként írt ismertetőt karcsú könyved-

ről. Akár gyanakodtál, akár gyanútlan voltál, úgy tűnt, örültél neki. S én örültem, hogy örülsz, hogy „legalább volt valaki, aki egyáltalán észrevette” – mondtad, miközben te, az örök kíváncsi, nem firtattad ki is lehet ez a névtelen muksó, akinek legfeljebb néhány, a HVG-nek írt olvasói levelét lehetett volna kiböngészned a internetről...

Szóval, „*ünnepélyesen bejelentem*”: visszaveszem Merényi Jánostól az alábbi szöveget(me):

Kívülről, bensőből

Sz. Nagy Csaba: József Attila és az istenek

Ki ez az Sz. Nagy Csaba? Ki ez a gépészmérnökség mellett írogató, aki veszi magának a bátorságot arra, hogy kívülről beleokvetetlenkedjék az irodalomtörténet (nem is: az IRODALOMTÖRTÉNET) ügyeibe, hogy állást foglaljon, hogy vitatkozzon felkent kritikusokkal és a József Attila-szakirodalom elismert tekintélyeivel. Nem egyszer hallottam ezt a kérdést az utóbbi hetekben jobb vagy rosszabb indulatú interpretációkban, miközben kiderült, hogy a szóban forgó könyvet a fanyalogva kérdezők legfeljebb átpörgették, azt is csak a címlapon szereplő név, József Attila miatt.

Nos, ez a kérdés, első közelítésben igen könnyen megválaszolható. A 74 éves Sz. Nagy Csaba költő, többkötetes író, publicista és szerkesztő. Neve mögé fajsúlyos életmű sorakoztatható. Csakhogy Sz. Nagy Csaba három évtizedet emigrációban töltött, Svájcban kereste kenyerét, irodalmi inspirációit nem főállásban élte ki, ráadásul az emigrációból is „késve”, bőven a rendszerváltás után, lárma nélkül tért haza. Az emigráció irodalomtörténete – ha néhány dobpergető ellenpélda sorolható is – máig

feldolgozatlan, s ami még inkább szomorú, az emigráció szellemi áramlatait még számba sem vette a hazai közélet, nemhogy integrálta volna.

Ezt pontosan példázza az irodalomban mélyen benne élő (az emigrációban még „Sz.” nélküli) Nagy Csaba munkássága, a párizsi *Irodalmi Újság* vagy a *Bécsi Napló* hasábjain felfedezésre váró versei, novellái, elemzése, vitairatai. Sz. Nagy Csaba hazatérése óta sem tesz mást, mint a korábbi évtizedekben: olvas, lassan és figyelmesen, majd újraolvas, medítál vagy dühöng, s egyszer csak elkapja valami szent megszállottság, ihletnek is szokták az ilyesmit nevezni. S akkortól nem nyugszik. Utánajár a dolgoknak, harmadszor, negyedszer is újraolvas, jegyzetel, viaskodik (elsősorban is önmagával, jó társaságban van), majd ír. Ezúttal az istenekkel birkózó József Attiláról. A divatossá – manapság talán túl divatossá – vált téma recepciójáról.

Költőként, az irodalom embereként közelít a „problémához”, a számára megfejtendő nagy kérdéshez. Belső tűz, protestáns hevület égeti, a legszebb és legnemesebb motiváció: a gyermeki kíváncsiság. Magá-

nak keres választ a magában megfogalmazódott kérdésre, ezért olvassa hónapokon keresztül a csak nyugdíjasokra jellemző intenzitással újra és újra a József Attila-összest, ezért gyűjti be és dolgozza fel, széljegyzeteli minuciózusan a számára addig jőszerével ismeretlen magyarországi szakirodalmat.

Ebből a bensőből vezérelt intenzív meditálásból született meg a József Attila és az istenek című, műfajilag nehezen besorolható könyv. Terjedelmet, kül-

ső megjelenítését tekintve: könyvecske. Tartalma szerint – hogy megismételjünk egy fentebb már leírt jelzőt – fajsúlyos elmélkedés.

Látszatra, persze, vitairat. Hisz Sz. Nagy Csaba jőszerével mindenkivel vitatkozik, aki valamikor is valami lényegi megállapítást tett a költő és az istenség(ek) viszonyáról. Ez, kétségkívül, könnyen félreérthetővé teheti a kötetet, merthogy Sz. Nagy Csaba külön fejezetbe is foglalt „kritikai említése” alapján úgy tűnhet, a kívülről jött valaki most mindenkit „kioszt”.

Csakhogy Sz. Nagy Csaba, ahogy az már korábbi köteteiből, a talányos – *A Házban. Balladás. Tündérszékla* – című verses könyvéből vagy a *Házam Európában* című emigrációsírás-mustrájából kiviláglik, ezúttal sem megmondó ember. Vívódó, érzékeny, hadhoz, hadakhoz sosem csapódó, vitákra ingerlő független szellem. Ez tükröződik mostani könyvéből is.

*

Csaba, jó volt, hogy ismertelek, hiányzol – és hiányoztok. Ha hinnék az élet utáni életben, még azt is írnam: találkozunk.

Baranyi Ferenc

Madarat tolláról

Kezdetben Nagy Csaba csak a barátom barátja volt. Aztán az én barátom is lett.

Monoron, a múlt század ötvenes éveinek első felében Magócsy Pista olyan volt nekem, mintha a testvérbátyám lett volna. Én még gimnazista voltam, ő pedig református teológus. Őt látogatta meg – rendszerint hétvégén – Nagy Csaba, a legjobb barátja. Pista mutatott be minket egymásnak Csaba egyik Monorra ruccánásakor.

Pistát ötvenhat nevezetes őszén találat érte, amikor társaival sebesülteket mentett az egyik budapesti téren. Azonnal meghalt. Monoron mint hősi halottat temették el, négyen vittük vállon a koporsóját.

Madarat tolláról – embert barátjáról. Olyan nagyszerű embernek, mint amilyen Magócsy Pista volt, nem lehetett silány ember a barátja sem. Csaba igazolta a népi „tételt”: talpig embernek bizonyult több évti-

zedes barátságunk során. Több szál kötött össze bennünket. Például az, hogy az én kamaszkori szerelmem, Kieswetter Éva lett később a felesége. Összejártunk, ahogy mondani szokás. Hitvesemmel gyakran látogattuk meg őket Ráth György utcai lakásukban vagy éppen a Balatonnál. Ők is szívesen jöttek hozzánk vendégségbe, Zuglóba. Amikor Svájcba távoztak, akkor sem szakadt meg a kapcsolat: hazatéréseik alkalmával mindig találkoztunk.

Pályatársak is voltunk. Nemes indulattal írt publicisztikái, élni-segítő versei belőlem is beszéltek. Barátságunkat sohasem deklaráltuk hangzatos szavakkal, de tudtuk egymásról, hogy el tudnánk menni egyetlen közös kulacssal akár a sivatagba is – hogy Garai Gábor egyik szép verssorára utaljak.

Éva halála után ritkábban találkoztunk, de tudtam, hogy jó helyen van Donáth Laci Gaudiopolisában. Időközben új társra is talált ott. Örültem, hogy újra megbékéltnek, boldognak tudhattam.

Halálhíre nagyon megrendített. Ám alkotó ember esetében mindig ott a vigasz, amit Gárdonyi sírkövére véstek: Csak a teste.

Donáth László

Barátaim, ne féljete!

Egy európai kuruc halálára

Nagy Csaba futását elvégezte. Nyelvét és hitét, sőt humorát – akárcsak dühét – megtartotta. Sem a román, sem a svájci társadalom nem tudta asszimilálni. A magyar meg sem próbálta. Esze és jelleme megővta az egykori emigráció törpe lelkű mélymagyar ráfogásaitól. Igazán csalódottá akkor lett, amikor a 2000-es évek közepén megértette, sorsa azzal közös, aki hozzá hasonlóan „nem lelé honját e hazában”. Mindig túlélni, az értéket mindig elveszítve a puszta létért élni – ebből lett elege. A trágából, mely nem konzervatív vagy szocialista, zsidó vagy katolikus, csak trágya. A magyar trágya mindent elönt, s ha az embernek nincs ereje hányni, nagyot káromkodik, és meghal.

Nagy Csaba hiába jött haza, nem kellett sem költőként, sem publicistaként, sem kritikusként. Nem fogadták be, még csak rá

sem hederítettek. Megmaradt hát önmagának e középszerű és tivornyázó új magyar világban, engesztelhetetlen székelként, merész hitű református papfiúként.

És megmaradt nekünk, barátainak. Valahányszor elmentünk néhányan a Lebstück Mária utcai lakásba Éva meghívására, hogy Csabával együtt beszélgessünk, vacsorázzunk, olyan ékesen volt megerítve az asztal, minden előkészítve, ahogy csak valamely liturgikus eseményen lehet. Van abban valami hihetetlenül megrendítő, hogy mind a ketten, Éva is, Csaba is tudták: csak az lehet fesztelen, csak az lehet önfeledten szabad, a tékozlásig liberális, aki képes a legnagyobb belső kegyelemre, a nyelve, a szavai megfegyverzésére, és arra, hogy ha valakit vendégül lát, annak minden jóban része legyen, amit ő adni képes.

*

„Ahogy a szarvas kívánczik a folyóvízhez, úgy kívánczik a lelkem hozzád, Istenem. Isten után szomjazik lelkem, az élő Isten után: Mikor mehetek el, hogy megjelenjek Isten előtt? Könnyem lett a kenyerem éjjel és nappal, mert egész nap azt mondogatják nekem: Hol van a te Istened?” (Zsolt 42,2–4)

Örökkévaló, neked köszönjük meg Csabát, alig 80 évnyi életét, minden nyomorúságával és szüntelen vándorlásával. Mikképp a zsoltáros, Csaba is úgy próbált hiányodban, némaságodban szót adni annak, ami leginkább dallamként volt meg benne.

Rá emlékezve, meg kell köszönnünk azokat, akik által formáltad, református lelkész édesapját, csepeli munkásasszonnyá vált édesanyját, aki – hogy fiai

tanulhassanak – vállalta, hogy egészsége föláldozásával is gondoskodik négytagú családjáról. Hol vannak ők, és hol van a fivér, Álmos? Mind halottak. És halott a barátok többsége is. Halottak azok, akik valamikor, az ötvenes, hatvanas években Csaba mellé álltak, akik miatt jó volt itt lenni Budapesten, és aztán jó volt Zürichben lenni. Semmi nem maradt sem abból a Pestből, sem abból a Monorból, sem Zürichből. Minden leszűkült, minden kivilágosodott arra a nagyon kevésre, ami egyáltalán érték. A te lelked volt benne, hogy merjen akkor is énekelni, szólni, szeretni, ha téged nem hall, s legfeljebb magában kérheti számon: mi végre ez az egész, ez a töméntelen kínlás a szóért, az igazságért, a másikért?

Bizony, légy áldott az asszonyért, aki nevében is az elsőt, az örököt jelentette. Éva, ameddig csak bírta, rendben tartotta a mi barátunknak, ennek a nagyon nehéz természetű embernek a lelkét, a testét, a háztartását, mintha református asszony lett volna. Tudta, semmiért egészen kell annak élnie, aki szeret. És légy áldott azért, hogy nekünk erőt adott menni kórházról kórházra, mindig visszahozni őt a semmiből, az önpusztításból, mint akik tudják, ez a barát jussa: el kell temetnie azt, akit túlélt. Te tetted kötelességünké, hogy egymásról az utolsó pillanatig gondoskodjunk. Mintha neked tennénk, mintha érted tennénk. Pedig csak szeretjük őt. Önmagáért, mert van.

„Ó, mi urunk, Jézus Krisztus, élő Istennek szent fia, hálát adunk mi tenéked, hogy miérettünk emberré lévén, nemcsak halált szenvedtél, de még el is temettettél és koporsóban fekdültél, hogy a mi koporsónkat is a te koporsódba való fekvésséddel megszentelnéd és megáldanád, hogy a mi koporsónk ne lenne minékünk örökkévaló tömlöcünk, hanem ideig való nyugodalmat aluvószállásunk: kérünk tégedet, adjad minékünk a Szentlelket, ki a te szent Atyádtól és tetüled származik, hogy mi a bűntől tel-

jességgel elszakadhassunk, tebenned tiszta szívből bízhatunk, tégedet teljes életünkbe tisztelhesünk és eképpen a mi koporsónkból az örök boldogságra feltámadhassunk és örökké vigadhatunk. Ámen.”
(Bornemisza Péter)

Nagy Csaba Mondd, mit éreks?

Méray Tibornak küldöm

Magyar vagyok, sors jött értem,
meg nem álltam, ki nem tértem.
És ha újra, és ha százszor:
bár a nyáj kell, bár a pásztor!
Bár ha loptak, bár ha rúgtak,
bár ha csaltak és hazudtak,
minden csámpást ferde szemmel,
el nem múltó szerelemmel.
anyaszemmel – lenne gyermek –
símogattam, s engem vernek.

Ver, ki szépnek azt hazudja
önérdekért, ami rútja.
Ver, ki markát venni tartja
rászorultnak, nemhogy adna.
Vernek suttozó hangúak,
suttynom léptek, görbe utak
csalfa csempé cselvetői.
Tudunk-e így nagyranőni?
Ver az eső, ver a jég is,
vert magyarra sújt az ég is.

Vert magammal – mégse árva –
egyezkedem, sorra járva
ezredszere is mind a gáncsot,
a csalánt és a bogáncsot,
méreg nyirokban matatva,
kezem marni odatartva,
bár ha nyáj kell, bár ha pásztor,
mégis újra mégis százszor
meg nem állok, ki nem térek.
Magyar vagyok. Mondd, mit éreks?

Gyűrődések

Cseri László Pécssett élő újságíró, fotográfus. 10 évig tervezővállalatoknál, majd néhány lapnál fotóriporterként dolgozott. Ott volt, amikor az NDK-sokat átengedték a határon, Prágában, amikor vizágyúkkal verték szét a százezres tüntető tömeget, Erdélyben, amikor megdőlt a Ceaușescu-rendszer, és fényképezte a berlini fal bontását. A rendszerváltás után újságíró lett. Eleinte kulturális jellegű cikkeket írt, majd úntényfeltáró újságíróként különböző önkormányzatok visszás ügyeivel, a hatalom visszaéléseivel, állami és közpénzek elherdálásával foglalkozott. 2010-ben a pécsi „Európa kulturális fővárosa” projekt kommunikációs vezetője lett. A Zsolnai Negyed, a Kodály Központ, a világörökségi rangú ókeresztény temető és a középkori egyetem imázsfotóit készíti, és cikkeket ír az Eozin Magazin című kulturális lapba.

Szabadidejében művészi fotókat készít. 1981 óta tagja a Fotóművész Szövetségnek. Alapítója és – Kincses Károly szavával – „éceszgéber” a pécsi Focus fotográfusművész-csoportnak, amelynek alkotói több mint három évtizede dolgoznak együtt, kiállításokat rendeznek, beszélgetéseket szerveznek, könyvet adnak ki. A Focus története jól példázza azokat a sajátos ellentmondásokat, amelyek Pécs kulturális és szellemi életét jellemzik: az európai színvonalat képviselő csoport munkáját nemhogy nem támogatja a város, de gyakorlatilag tudomást sem vesz róla.

Cseri László *Gyűrődések* című kiállítását a holokauszt 70. évfordulójára emlékezve Kincses Károly rendezte a békásmegyeri evangélikus templomban. Az azonos című sorozatból válogatott képek 1980-ban, a *Családi album* sorozatból kiállított négy kép 1986-ban készült. Cseri László, Kincses Károly és Donáth László 2014. október 19-én, a kiállítás megnyitójára előtt beszélgetett. Alább szerkesztett részleteket közlünk e beszélgetésből, amelyben szó volt a kiállítás születéséről, Cseri László és a Focus csoport tevékeny-

ségéről és művészetéről, a kulturális főváros projekt anomáliáiról, a civilek munkája és a politikai érdekek ellentéteiről, a város szellemi arculatáról, a mai magyar kulturális élet reménytelenségéről. Kincses Károly *Ha* és Donáth László *Gyűrt lelkek* című írása megjelent a kiállítás katalógusában.*

DL: A soá 70. évfordulóján ebben a közösségben újra és újra, önként és szabadon – senkit nem kényszerítve, mégis mindenkinek megadva a lehetőséget, hogy velünk együtt gondolkodjék – megidézzük azok emlékezetét, akik meghaltak. Mégsem egyszerűen halottaink, az egykor voltak pusztáélete az oka és alapja annak, hogy emlékezünk, sokkal inkább a magunk élete. Azok az egészen különleges, súlyos szavú írók jutnak eszembe, mint amilyen Paul Celan, Jean Améry vagy Primo Levi, akik 20-30 évvel a táborból való kiszabadulásuk után öngyilkossá lettek. Hiszen elvégezvén, amiért érdemes volt élniük, semmi okát nem lelték további létezésüknek a világban. Van közöttük osztrák és olasz, ami közös bennük: zsidók voltak, és üldözöttek voltak.

Amikor Kincses Károlyt tavaly erre a kiállításra készülve megkérdeztem, mi mozdul meg benne abból a tudásanyagból, amelyet az elmúlt évtizedekben felhalmozott magában, mivel emlékezhetnénk méltón, türelmi időt kért. Ezt korrektnek tartottam: nem ismerek rajta kívül senkit, aki ennyire benne élne a magyar fotográfia történetében, ugyanakkor aki ennyire kritikus, önmagával szemben is kritikus, szavait, ítéletét mindig fölülvizsgáló ember volna. El akartunk kerülni mindent, ami kommersz. Ellentmondást nem tűrően mondta aztán, ahogy tenni szokta: rendezzük Cseri László-

* Tervezte és szerkesztette: Sárközi Erzsébet, a grafikai kivetelezés: Felicides Ildikó végezte, nyomtatta a Digitalpress 2014-ben.

ló képeiből a magyar soát megidéző sorozat fotókiállítását.

Ebben az országban hasonló indulatokkal és vágyakkal élő emberek a közöttük lévő távolság ellenére is sok-sok ponton kötődnek egymáshoz. Azoknak, akik emlékezni tudnak, és emlékezni akarnak, szeretnénk textussá tenni ezt a kiállítást a maguk – adott esetben kizárólag belső monológként megfogalmazódó – prédikációjához. Én igazából arra keresem a választ: egyáltalán kisimíthatók-e vagy sem a gyűrődések? Vajon Cseri László, Kincses Károly és én magam ahhoz a nemzedékhez tartozunk-e, akik számára minden, ami össze van gyűrve, összegyűrt is marad?

KK: Amikor megkaptam a feladatot, hogy kiállítást csináljak a holokausztról, a velünk élő lelkiismeretről, első nekibuzdulásomban olyan dokumentumképeket kerestem, amelyek eléggé erősek ahhoz, hogy bennünk is, akik nem vagy nem úgy éltük meg e történéseket, fölkeltsenek bizonyos érzéseket. Minél több csontsovány deportált, hullahegyek, krematórium füstölgő kéménye... Talán ismerik ezeket a képeket, hiszen már felszabadultak azok a levéltárak, amelyek őrzik a deportáció fényképeit. Bennem azonban ezek a képek a bizonytalanságot és nem a bizonyosságot növelték. Egyre erősebben éreztem: nem célszerű olyan sokkoló képeket bemutatni, különösen nem egy templom belső terében, amelyek nem az azonosulást erősítik, hanem éppen a távolságot, az irtózást, a szörnyűséget. Cseri László képei nem direkt módon, nem látletszerűen foglalkoznak a holokauszt kérdéssel, hanem a megélt és feldolgozott belső érzéseket vetítik ki képi formában. Korábban soha nem beszélgettünk az ő zsidóságáról. Számomra a múlt hét elején a Pécsett egy söröző kertjében töltött néhány óra teljesen új dimenziókat mutatott meg.

CSL: Hogy mi közöm van nekem ehhez az egészhez? Az én négy nagyszülőmből – ez elég gyakori Közép-Európában – három zsidó, egy pedig, az anyai nagyanyám, magyar és ír származású volt. A családból sok mindenki megjárta Auschwitzot, többek közt a nagyanyám is Auschwitzba került. Az egyik kép őt ábrázolja. Ennyi a kötődésem.

A családban nem nagyon volt erről szó, ez szintén elég gyakori egyébként. A hatvanas évek végén egy tervezővállalatnál dolgoztam, az egyik munkánk a Baranya Megyei Levéltár felújítása volt. Fel kellett mérni, hogy le tudjuk rajzolni a levéltárat. Szólt a levéltáros, ha érdekel, megkereshetem az anyakönyvi kivonatomat. Megkerestem, és furcsa mód, ott állt a vallás rovatban, hogy izr., izraelita. Teljesen megdöbbsentett, mert nem gondoltam volna, hogy izraelita vagyok.

KK: Csak egy rövid megjegyzés. Cseri László 1948-ban született Szigetváron, akkor történt a bejegyzés.

CSL: Azért is meglepett ez a tény, mert az anyai nagyapám és nagyanyám anyakönyvi kivonatában volt egy kitétel, hogy a születendő gyermek, vagyis anyám, csak római katolikus lehet. Anyám tehát római katolikus volt, bár nem gyakorolta a vallását. Hogy ezek után én hogyan lettem izraelita, azt nem tudom. 20 éves voltam már, és attól kezdve rengeteget olvastam a holokausztról. Otthon 2-300 könyvem van, amelyek vagy kapcsolódnak valamilyen szempontból a témához, vagy zsidó szerzők írásai. Ez foglalkoztatott akkor is, amikor fényképezni kezdtem 26 éves koromban, ez az élmény határozta meg a szakmai tevékenységemet is. Évekig az emberi kiszolgáltatottság volt fényképezésem témája: cigányok, nevelőotthon, szociális otthon.

A családi történetben nem is az volt számomra a legmegdöbbsentőbb, hogy a nagy-

anyámat Auschwitzban elégették, hanem az, amit apám mesélt. Ő visszajött munkaszolgálatból, hazament a falujába, Csabrendekre, ahol elég sok zsidó élhetett, mert zsinagóga is volt a faluban. A házukban akkor már magyarok laktak. Ő azonban nem is ezen volt igazán felháborodva, ez már természetes jelenség volt számára, mint ahogy egy Kafka-regényben² a főhős reggel fölébred féreggá változva, és csak az a kérdés, hogy megy most be a hivatalba dolgozni. Apámat az döbbsentette meg, hogy nem teljesítették a kérését: hadd menjen be még egyszer a kertbe, a saját házának a kertjébe. És azt mondták: nem. Számomra ez volt a legmeghatározóbb, olyan elképesztő megaláztatás, amelyet nehezen hever ki az ember.

Azóta ilyen témákat fényképezek. Nem véletlenül mondta Adorno, hogy Auschwitz után verset írni barbárság. Ezt sokan így gondolják. Auschwitzot nagyon nehéz ábrázolni. Én azzal értek egyet, amit Heller Ágnes mond: a körülötte lévő csendet kell megtörni. Ennek a körülötte lévő csendnek a megtörése többféle módon történhet, de ezek mind közvetett módszerek. A holokauszttal kapcsolatos művészi alkotások közül azok az igazán jók, amelyek nem közvetlenül ábrázolják. A haláltáborokat nem lehet megfilmesíteni. Bizonyára sokan ismerik e körben: van Claude Lanzmann-nak egy kilenc és fél órás soá-filmje. Szemtanúkat, túlélőket kérdez meg, olyanokat is, akik a másik oldalon részt vettek az emberek elpusztításában. Egyetlenegy másodpercnyi eredeti dokumentumfelvétel sincs a filmben. Amikor vágóképeket alkalmaz, akkor sem a németek által készített felvételeket használja, hanem azokat a tájakat, azokat a képeket, amelyeket akkor filmre lehetett venni. Nekem is valami hasonló a viszonyom ehhez az egészhez.

Mostanában nemcsak ún. művészi fotókat csinállok, hanem a munkámból adódóan sok egyebet is dokumentálok. A Zsolnai Negyed fényképezése nem feltétlenül művészi munka. Sokan kritizálnak, hogy sötétek ezek a képek, ezek az épületfotók. Valahogy ösztönösen keresem a drámai hatásokat. Nemrég jártunk Olaszországban, valahogy még az ott készült képeim sem optimisták.

KK: Pedig te olyan optimista vagy.

CSL: Ha nem lennék optimista, nem fényképeznék.

DL: De miért is fényképezel?

CSL: Nem tudom, ez belső kényszer.

DL: Az én dilemmám éppen az, hogy ha a pillanat értelme a megélésében és nem a birtoklásában van, szabad-e ezt a pillanatot kimerevitenem, tárgyasítanom, és ezen keresztül szabad-e birtokolnom, miközben csak arra van jogosítványom, hogy megélejem.

CSL: Úgy gondolom, amíg ezt jogszabály nem tiltja, addig szabad. Persze nem kizárt, hogy egyszer majd tiltani fogják.

KK: Bennem ez nem így merül fel. Az embernek választania kell. Ha fényképez, soha nem éli meg úgy a pillanatot, mintha nem fényképezi. Maga és a dolog közé beemel egy felületet, és abban a felületben ő saját magával van együtt, nem a valósággal. Ezt csak annak tudom jól elmagyarázni, aki maga is fényképezett: amikor az ember a keresőbe belenéz, már nem a valóságot látja, hanem a valóság kivágott, téglalap alakú részét. Attól kezdve nem érdeklí, hogy tőle jobbra vagy balra, fölötte vagy alatta van-e bármi. Abban a látványban merül el, nyakig. Ott már nincs úgy, hogy az ember meg is éli, meg le is fényképezi, hanem eldönti... Én mint hülye fotómuzeológus ráadásul sokkal többre becsülöm azokat az élményeket, amelyeket a képek nyújtanak, mint amelyeket a valóság. A fotográfiának az a leglényege, az a misztikuma, hogy a pillá-

² Franz Kafka: Az átváltozás (A szerk.)

natot nem megmerevíti, hanem tanulmányozhatóvá teszi. Ha az ember folyamatosan részt vesz az életében, nincs ideje arra, hogy valamely elmúlt dolgot képes legyen szemlélni, vizsgálni, képes legyen hitelesen ítéletet mondani róla, mert jön az újabb és újabb kép. Amíg kimondom ezeket a mondatokat, már minden mondatom a múlt idő jelét viseli. Ugyanígy van a fényképpel is. Ha az emberrel valami megtörténik, azt a pillanatot megfoghatja, de előtte és utána már minden megváltozott. Ez nem birtoklás, hanem az állandóság vágya. Akár kimondja, akár nem, ez a fényképész igazi vágya.

DL: A fotográfiánál azt érzem, hogy szinte szeretnék belemenni a képbe. Csontvárynál nem érzem ezt. Csontvárytól elmenni akarok, minél távolabbról nézni. A fotónál vágyom arra, hogy ott legyek. Említettem neked az apámról készített 1915-ös képet. Jobban szeretnék ott lenni, mint ahol vagyok. Erre csak a fotográfia képes. Izgat, vajon mi működik bennem. Mi az, ami sóvárgás, mi az, ami szorongás, és mi az a belső, soha nem csillapítható, kielégíthetetlen vágy, nem művészi, hanem egzisztenciális vágy, ami több, mint egyszerűen csak gyönyörködés.

CSL: Van Ronald Barthes-nek egy nagyon érdekes megállapítása. Ő azt mondja, hogy a fotográfia láthatatlan. Nem a fotográfiát látjuk, hanem annak tárgyát. Első pillanatban ezt elég nehéz megérteni, de mondok egy példát. Ha kinyitunk egy képzőművészeti albumot, mondjuk a Pradó-ról, és végignézzük a festményeket, nem hiszem, hogy száz emberből kettőnél többnek eszébe jut, hogy ezek fotográfiák. A fotográfiát nem látjuk, az láthatatlan marad, csak akkor lehet észrevenni, ha van egy kis hiba a reprobán. Csak a festményt látjuk. Ugyanígy, ha ránézel egy fotográfiára, elképzelhető, hogy nem magát a fotográfiát látod, hanem csak annak a tárgyát, azt, ami benne van. Egy Eiffel-tornyot ábrázoló

képen csak az Eiffel-tornyot látod, és nem látod magát a kompozíciót. Talán valami ilyesmiről van szó.

Az én esetemben egyébként azért sem mondható a fotózás a pillanat művészetének, mert én képzőművészeti módszerrel dolgozom. Amikor fényképezek, korántsem a látvány érdekel, hanem az, hogy aztán nekiessek, és átalakítsam. Ezek az itt látható képek nem hagyományos, hanem manipulált fotográfiák. Annak idején a laborban különböző fogásokat kellett alkalmaznom, hogy létrejöjjenek. Ma ugyanezt csinálom fotoshoppal. Talán azért választottam a fotográfiát, mert nem tudok festeni meg rajzolni. A fényképezőgéppel valójában képzőművészeti aktusokat hajtok végre, ezzel hozok létre ilyen furcsa képzőművényeket. Persze ezt a képzőművészek nem sokra tartják, a fotósok meg azért nem, mert – szerintük – ez képzőművészet. Egyik oldal sem tud vele mit kezdeni.

DL: Annak idején, amikor ennek a beszélgetésnek az ötlete fölmerült, azt írtam Cseri Lászlónak, hogy sok mindenről szó lesz, életről, halálról. Azt írta nekem vissza, hogy inkább csak az életről. Köszönöm ezt neki és Kincses Károlynak.

Kincses Károly

Ha

Ha egy fotográfus nemcsak arra használja a fejét, hogy megtámassza vele exponáláskor a fényképezőgépét, hanem hajlandó vele gondolkodni is,

ha egy fotográfus nemcsak arra használja a szemét, hogy minden irányba nézzen, hanem arra is, hogy a látványok mögött észlelje a lényegét,

ha egy fotográfus képzőművészeti, komolyzenei tudással érkezik a képrögzítés területére,

ha egy fotográfusnak lelke van, de ezt nem arra használja, hogy lelkizzen, hanem arra, hogy lelkismerete utasításait betartva végezze dolgát,

ha egy fotográfusnak megadatott az az isteni kegy, hogy ráadásul még tehetséges is, és ezt nem szórja szét a szélben, hanem okosan sáfárkodik vele...

Nos, ha egy fotográfus ilyen, akkor úgy hívják: Cseri László.

Donáth László

Gyűrt lelkek

Az emlékező lelke sohasem simul ki. Gyűrött, s az is marad. Lehet, csak azért, mert fontosabb, ami lényét meggyűrte, mint a magánvaló harmónia. Egybesimulni a jelenvalókkal, és kiegyezni a múlt felett a békés egymás mellett élés reményében – gyermeteg vágy, megcsalásra ingerlő. Az Örökkévaló nem felejt, és nem is emlékezik. Van. S őriz bennünket, eleveneket és holtakat hiábavalóvá tett, összegyűrt méltóságunkkal.

Ez az ország is bővülködik a „jóraivaló antiszemitaikban”, vegyük hát komolyan – Jean Améryt szabadon idézve –, zsidónak és magyarnak lenni egyet jelent: állandóan tudatában lenni a „végső megoldásnak”, a tegnapi valóságnak éppúgy, mint a holnapi lehetőségnek.

Ezért a hang és a szó, ezért a kép, a mű. Ezért az imádság:

„a papír széle megégett, urunk,
könyvünkben nem változtak
az imák. de kezünk azóta kormos
a lapozásakor.
a feledés ott sújt le ránk, ahol
csak akarjuk. ne vess meg ezért.
ne vess ki. majd. ott. akkor. ámen.”
(Varga Mátyás)

Fekete Vali

Az idő kapui

Cseri László kiállításáról

A magyar holokauszt 70. évfordulójára Cseri László: *Gyűrődések* című fotókiállításával emlékeztek a békásmegyeri evangélikus templomban.

Fogalmi meghatározása szerint az emlékezés a múlt spontán vagy akaratlagos beemelése a jelenbe. S ha az időt a zsidó-keresztény gondolkodás szerint linearitásként érzékeljük, a múlt megelőzi a jelenünket, tehát felidézése visszanyúlást jelent a mostani pillanatnyi helyzetünkhöz képest. Cseri László képei a társadalmi-közösségi emlékezet és ugyanakkor a szubjektív családtörténet felidézései is, olyan művészi eszközökkel, amelyekkel az áldozatok néma tekintetében a fényképek készítésekor még előre láthatatlan borzalmat láttatja.

Úgy 1600 évvel ezelőtt, Szent Ágoston *Vallomásaiban*¹ többféle vonatkozásban elmélkedik az időről. Többek között azt írja a XI. könyvben:

„Tagadja-e valaki, hogy három idő van: jelen, múlt és jövő? Így tanultuk gyerekkorunkban, és mi is ezt tanítjuk a gyerekeknek. Állítja-e valaki, hogy csupán jelen van, mert a másik kettő nem létezik? Vagy talán létezik, de valamiféle rejtekből surran elő az idő, mikor a jövő jelenné változik és ismét rejtebbe bújik, amikor múltba roskad a jelen?” (XVII. fejezet 22.) És így folytatja: „Sajátosabban talán úgy mondánók, hogy három idő van: jelen a múlttól, jelen a jelenről és jelen jövőről. A lelkemben ugyanis ez a három valami ott van, de más-

hol meg nem találhatom. Emlékezésünk: jelen a múlttól. Szemléletünk: jelen a jelenről. Várakozásunk: jelen a jövőről.” (XX. fejezet 26.)

Jóval később, a 19. század végén Henri Bergson francia filozófus *Az anyag és emlékezés*² című művében az emlékezés folyamatát két különféle lélektani tevékenységként látja: az első tisztán mechanizmus, voltaképp azonos a szokással, ami anyagi jelenség, az agy és az idegrendszer működéséhez kötött.

A másik a szabad emlékezet, múltunkba való tudatos visszatekintés, amikor felidézük mindazt, ami már megtörtént velünk. Hogy ezek közül mikor éppen mit választunk, az az asszociáció törvénye szerint attól függ, hogy milyen összefüggésben vannak jelenünk állapotával. Ugyanakkor azok is mind jelen vannak, amelyek éppen nem idéződtek fel: minden élőlényre tényleges hatást gyakorol az egész múltja együtt, hisz éppen ebben áll a teremtő idő, hogy a múlt nem semmisül meg, hanem – folyton gazdagodva a jelennel – állandóan hat a jövőre.

Az emlékezésnek ez a struktúrája azonban nemcsak az egyénre, hanem a közösségekre is igaz. Cseri László képei az idő különféle szegmenseinek párhuzamos jelenvalóságát igyekeznek megragadni. A kiállítás a holokauszt áldozataira emlékezik (*múlt*), emlékeztet a holokausztra (*jelen*), amely soha többé (*jövő*) nem ismétlődhet meg.

Bergson 1907-ben megjelent fő művében, *A teremtő fejlődés*³ a tudományos idővel szembeállítja a *tartamot*, vagyis a *durée*-t, amelyet a lélek *intuíciója* útján képes megragadni, az objektív, szemben a tudományos idővel.

„[M]inden pillanatunkban benn van – tudtunkkal vagy anélkül – egész múltunk,

¹ Aurelius Augustinus: Vallomások. Fordította: Városi István. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.

² Matière et mémoire. Paris, Éditions F. Alcan, 1896.

³ L'évolution créatrice. Paris, Presse Universitaires de France, 1907.

sőt őseink egész múltja; a múlt nem halt meg, hanem hat reánk; él testünkben, lelkünkben; egész valónk az egész múlt eredője; minden pillanat magában foglalja az egész múltat és valamit ad hozzá. Eszerint minden jelen pillanat lényegileg különbözik az összes megelőzőktől, mert egyik sem foglalhatott magába annyit, mint emez és sohasem térhet vissza ugyanaz, éppen úgy, ami már elmúlt.”⁴

Cseri László kiállított munkái (fotografikái), akárcsak az emlékek vagy az álmok, fekete-fehérek és kétdimenziósak. A hagyományos fényképnek, miként a filmnek, ontológiai sajátossága is a két dimenzió. Csak a jelen képes a térben háromdimenziós kiterjedésre, a múlt és jövő térben általában nem érzékelhető, a hagyományos képalkotás létmódja szerint két dimenzióban jelenik meg belső látásunk előtt. Ugyanakkor a film képes kitágítani a lineáris határokat a múlt, jelen és jövő között. Átjárhatóvá teszi az időszegmenseket a film saját idején belül, amelyek minden újabb megtekintéskor ismét a jelenre vetülnek.

Ákár az *intuíció*, amely a 20. században a nemzetközi művészeti platform legmarkánsabb és egyik legjellemzőbb kifejezése lett, Bergsonnál a megélt idővalóság elemeivel való kapcsolatteremtést jelenti. Míg az intelligencia a mechanikus elemzés, a tudományos megfigyelés és az okszerűségek feltárásának lehetőségét adja, az intuíció maga a megértés. Az intuíció a múltbeli tapasztalatok prizmája a jelenben, amely a jövőre vetíti képét.

„Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemléltet velem.”⁵

A bergsoni intuíció az intelligenciát kiegészítő többlet, amellyel megértjük a minket körül vevő világ elemeit, beemelve őket a saját időnkbe és megértésünk tárgyává téve kapcsolatot teremtünk velük.

Cseri intuíciója az alkotási folyamat során sajátos technikai eszközrendszer kidolgozására vezette: a torzítás, nyújtás, gyűrűs segítségével az egykori családtagok arcképei, alakjai elmozdulnak, nyújtott, lebegő és ami ebben a kontextusban a legfontosabb, szinte testetlen figurákká válnak, mert létmódjuk már nem fizikai valóságuk, hanem kétdimenziós fénykép- emlékképként léteznek tovább. Ugyanakkor Cseri a múltbeli személyt, az egykori alakot-testet eredeti dimenzióihoz képest megörökítő fényképeket eltestetleníti, és az emlékezés képeivé teszi őket, amelyek így a torzítás által megragadott mozgásban már nem a konkrét személyekre utalnak, hanem képi formában indukálják és teszik megragadhatóvá a múlt, jelen és jövő közti mozgást, fluiditást, az emlékezés folyamatát.

„Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak, ölték, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.”⁶

Cseri a statikus alakábrázolás helyett a kép mint emlékkép időbeli mobilitásának megragadására törekszik tehát. Célja, hogy túllépjen a *mozgás* és a *kép* (a tudat és a dolog) kettősségén. A képeibe zárt mozdulat ugyanakkor nem a test térbeli dinamikáját, hanem az elme időbeli mobilitását képezi le. A képekbe zárt mozdulat, maga a *mozgás-kép*⁷, az eltestetlenített lebegő alakok által az időkapukon keresztül vezet a nézőt. Az elnyújtott alakok hullámozgása az időhatá-

⁴ Idézi Babits Mihály: Bergson filozófiája 1. A termető idő. Nyugat 2010/14.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01698.htm>

⁵ József Attila: A Dunánál

⁶ Uo.

⁷ Gilles Deleuze: A mozgás-kép. Szerkesztette: Kovács András Bálint. Budapest, Új Palatinus Könyvesház, 2008.

rokon való átnyúlásukat hozza létre. Többé nem statikus dokumentumok, hanem dinamikus emlékképek.

A fotóművész tehát nem a kimerevített időpillanatot láttatja itt, hanem épp fordítva: a megragadott időpillanatot áttemeli a múltból a jelenbe, mert a képek nem egyszer volt tárgyakat, alakokat, személyeket ábrázolnak, hanem ezeknek az egykor volt embereknek a megjelenését az emlékezés folyamatában. Alkotómódszerében épp a mozgás megragadása és ábrázolása lesz az az eszköz, amellyel beteljesedik a cél: az emlék-képek (ez esetben a családi fotók) a múltból a jelenen át a jövőbe konvergálhatnak, mint az égen a valahonnan valahová tartó felhők, vagy a kéményekből az ég felé gomolygó füst... Így és ekként, a megtekintés bármely időpillanatában teljesítik a parancsot: „És mondd el a faidnak... (2Móz 13,8)

A békásmegyeri kiállítás képei nem a holokausztt szörnyűségeinek dokumentumait mutatják be, amelyek mint kordokumentumok a múlt történéseinek tárgyi megragadásai is lehetnének, de akkor nem érzékelhetőnek e múlt dinamikus kapcsolatát a jelennel és a jövő fenyegetettségével.

Cseri László képei szélesre tárják az idő kapuit: éppúgy szólnak a múltból, mint a jövőből, s így a máról is...

„Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.”⁸

Radnóti Miklós Decemberi reggel

A vastag ég szobánkba lép
és puhán feldőlnek tőle mind
aprócska tárgyaink.

Ó, vasárnap reggel, te édes!
hat érdes reggel gondja ring
s kiúszik ablakunkon.

Mert hó ragyog kint és pehely
szöszös pehelyre szálldos ujra,
fehérre hófehér.

Az utcai csenden át gyerek
piroska orráról beszél
sok gyöngyös szíppanás.

Ó, lassú ébredés, óra
csengése nélkül, jó pizsmogás
és hűvös, tiszta ing.

S mint a szabadság szerszámai,
csendben várnak ránk léceink
mélázó szájaikkal.

*

Az ég a földig ér!
vonulj a hallgatag erdők felé,
komisz jövőd úgyis kísér
és sorsod úgyis lankadó,
mint holtrasebzett őzeké.

És holnap már lehet,
hogy utólszor tétováz ajkadon
elillanó lehelleted
s halott arcodra sávokat
a hulló bombák árnya von.

⁸ József Attila: A Dunánál

Nagy T. Katalin

Gádor Magda szobrászművész 90. születésnapjára

Gádor Magda szobrászművész 1924. július 25-én született Budapesten. Kamarakiállításon köszöntöttük a 90 éves művészt, akinek 2005–2006 fordulóján volt férjével, Nagy Sándor szobrászművésszel közös kiállítása a békásmegyeri evangélikus templomban. A kiállítást Nagy T. Katalin rendezte és nyitotta meg.

Gádor Magda művészcsaládba született, édesapja Gádor István, a magyar kerámiaművészet nagymestere volt. Házukba olyan művészek voltak bejáratosak, mint Aba Novák Vilmos, Bokros Birman Dezső, Medgyessy Ferenc, Egry József, Scheiber Hugó, Modok Mária, Kádár Béla, Kmetty János, Hincz Gyula, Barcsay Jenő, Lossonczy Tamás. Medgyessynek tűnt fel először a fiatal lány tehetsége, ettől kezdve Gádor Magda sorsa megpecsételődött. S bár az lett volna a kézenfekvő, hogy keramikusnak tanuljon, másként döntött, nem szeretett volna a kitaposott ösvényen haladni, hogy mindig úgy emlegessék, a Gádor lánya. Így 1949-ben a Magyar Képzőművészeti Főiskola szobrász szakára jelentkezett, ahova fel is vették.

Mesterei Mikus Sándor, Pátzay Pál és Kisfaludy Stróbl Zsigmond voltak. És ma már többször megesik, ha valakinek azt mondom, Gádor Magda édesapja keramikus volt, megkérdezik, tényleg, hogy hívták. Így ahelyett, hogy őt emlegetnék Gádor István lányaként, sokan Gádor Istvánról mondják, tudod, a szobrász Gádor Magda édesapja volt.

A hetvenes évekig elsősorban terrakottával és kővel dolgozik, de elkezd más anyagokkal is kísérletezni. A különböző anyagok közül végül a beton kerül ki győztesen. A beton nem ismeretlen, de nem túl népszerű anyag a szobrászatban, mindenekelőtt „nem nemes” anyag, mint a bronz vagy a márvány. E betonszobrok kezdetben inkább a geometrikus, majd egyre inkább az organikus formaképzést követik, ugyanakkor stilizáltabb, elvontabb megfogalmazás váltja fel a természetű ábrázolást. A nyolcvanas évek szobrai – oroszánok, madarak – még felismerhető módon követik a természeti formákat, de kubisztikusnak nevezhető, stilizált formaviláguk már sejteti a művész eltávolodását az érzéki-konkrét szférától. A kilencvenes évek második felének alakjai már nem egyértelműen megnevezhető állatok, sokkal inkább egy gondolat, egy érzés megfogalmazásai. A művész egyre jobban eltávolodik a természeti látványtól, de szobrainak élőlény mivolta nem

tűnik el teljesen. Az új vonás a festés. Gábor Magda festett vonalait kezdetben alázatosan követték a formákat, kiemelve a plasztika egyes részeit. Ez a formakövető rajzolás-festés fokozatosan megváltozott, az ecsettel vagy más eszközzel felvitt nyomhagyások egyre inkább kiszabadultak a verbálisan értelmezhető és megnevezhető tartományból, szeszélyesebbé, gesztusszerűbbé váltak.

A rajzi elemek függetlenségi harca odáig vezetett, hogy a kilencvenes években megjelent az önálló rajz. Persze addig is rajzolt a művész, hiszen a rajz mindenek alapja, de az önálló rajz nem igazán érdekelte. Ennek megváltozása egy szerencsés „véletlennek” is köszönhető: kiállítási díjként tetemes mennyiségű papír birtokosa lett, s ez hívta életre az első rajzsorozatát. Kezdetben a vonal remegve tekergett egy szál magában, hol elégikusan, hol játékosan, majd sötétre satírozott formákat kerülgetett, vagy éppen festőibb felületek mögé bújt. Az egyre hevesebb gesztusok nemcsak a papírokon, hanem a szobrokon is megjelentek. A művészt ismerő kedves, derűs, nyugodt embernek tartja őt, de ha megnézi rajzainak újra és újra egymásra futó vonalait, a csapkodó gesztusokat, a papír nem egyszer felsértett felületét, akkor sejtheti, hogy a mértéktartó viselkedés mögött heves indulatok rejlenek, melyek a művekben öltenek formát. Gábor Magda színhasználatát is határozott, célrato-

ró szándékról tanúskodik, szobrain és papírjain mindig feketét és vöröset használ.

Az utóbbi évtizedben egyre népszerűbb és igen áldásos hulladékhasznosító művészetet Gábor Magda és Nagy Sándor már évtizedek óta műveli. Nagy Sándor, amióta a kőfaragást abbahagyta, ipari hulladékfából vagy kivágott rönkökből, ágakból faragja szobrait, s kipróbálásra Magdának is hozott néhány különös formájú, asztalosműhelyből származó, leeső darabot, melyekben a szobrászfeleség rögtön meglátta az új lehetőségeket.

Az egyik ún. leitmotiv Gábor művészetében a madár. A madár szinte minden nép mitológiájában előfordul, jelentése mindig a lélekkel vagy a szellemmel kapcsolatos, akár magányosan, akár sokadalomban jelenik meg.

A szüntelen formakeresésben talált rá a művész a nyitott szájra, mely nála leginkább madárcsőr, olykor villáskulccsa tárgyiasul. A nyitott madárcsőrökről nem könnyű eldönteni: segítségért kiáltanak, táplálékot követelnek, vagy éppen csiripelnek. Az egyiptomi vallás a lelkek egyikét, a ba-lelket mindig madáralakban ábrázolja; „az égbe szárnyal, a csillagok között van a lakhelye”. A szájon

át vesszük magunkhoz a testi és a lelki étkeket. A szájon keresztül lélegzünk, s mielőtt porhüvelyünk elhagyjuk, veszünk egy utolsó lélegzetet, melynek kifújására már nincs erőnk. A barokk művészet gyakran ábrázolta ezt a pillanatot. Gádort talán éppen ez vonzotta: az egyszerre akár ellentétes érzelmeket, gondolatokat is felvillantani képes testrészt. Ahogy ő fogalmazza: „A legalapvetőbb dolgok, a bennünk élő félelem és öröm, küzdelem és összetartozás keresnek formát szoborban, rajzban.”

Radnóti Miklós Tél

Hóbfagyott levelet
kaparász dideregve a szellő.
Duzzadt, mint tele zsák:
hóval telik újra a felhő.
Nincsen csillag, a fák
feketálló törzse hatalmas.
Mégfagy az őz nyoma is.
Készül le a völgybe a farkas.

Kun Árpád

Megint visszavárunk

Kun Árpád 1965-ben született Sopronban, magyar-történelem szakon végzett az ELTE bölcsészkarán, majd francia irodalomból szerzett kisdoktorit Párizsban a Sorbonne-on. Egy próza- és több verseskötete jelent meg, majd 2013-ban a Boldog Észak című regénye a Magvető Kiadónál, amelyre 2014-ben Aegon-díjat kapott. 2006 óta feleségével és négy gyerekével egy fjord-parti norvég faluban él, ahol házi kisegítőként dolgozik a helyi öregotthonban, és írja következő regényét, amelyből az alábbi részletet közöljük.

Orsival, a feleségemmel, fél tizenegyre be-
széltük meg a találkozást. Még volt időm,
hogy az üres Duna-plázában bolyongjak.

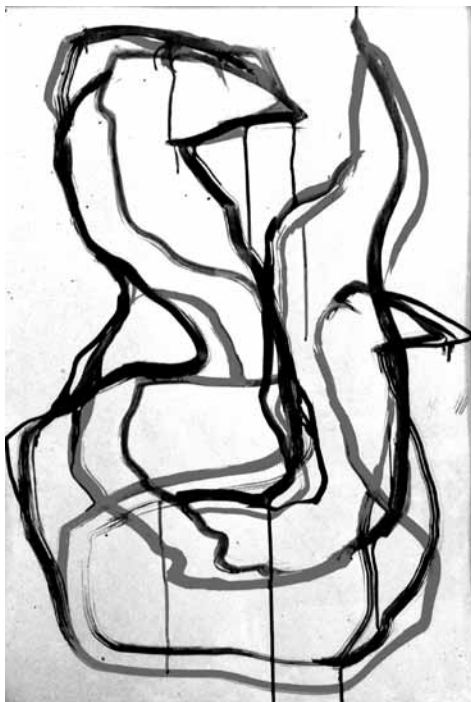
Kilenc évvel korábban, még 1997 nyarán
szoktam rá, hogy a kirakatok látványával, az
emberek nyüzsgésével, mint valami kábító-
szerrel, elzsongítsam magam. Akkor a pá-
rizsi manzárdomhoz közel eső bevásárló-
központot látogattam. Fél évvel korábban
hagyott ott Zita, az első feleségem. A szakí-
tás kínja már sokat enyhült, simán lenyeltem
a falatot, ha ettem, és felriadás nélkül alud-
tam át az éjszakáimat, de a tudatom egyik
felével reggeltől estig még mindig próbál-
tam elfogadni az elfogadhatatlant. Miköz-
ben maradék eszemmel részt vettem a min-
dennapjaimban, film futott folyamatosan
üres képkockákkal a fejemben. Kényszere-
sen bámulnom kellett a hiányt, amit annak
az embernek az elvesztése okozott, akinek
a szeretete nélkül, azt hittem, életképtelen
vagyok. A fájdalommal folytatott egész na-
pos küzdelemben annyira kimerültem dél-
utánig, mintha sziklát csákányoztam volna.
Csak a bevásárlóközponti bolyongás kábu-
latában tudtam előcsalni magamból valami

szirupos önsajnálatot. Ez az érzés nem fenyegedett se örülettel, se megsemmisüléssel, végre mintha a szívemhez lett volna méretezve. Mialatt kifiztettem altatónak szánt palack vörös boromat meg a hozzávaló sajtot az élelmiszerboltban egy csodálatosan sudár néger lánynál, akinek világos tónusú nyelve mosolygás közben izgató meglepetésként villant elő, úgy ringattam búbánattal baszott önmagamot, mint egy csecsemőt, aki a hosszú sírásba végre belealszik.

Az évek múltával megszabadultam a szakítás utáni kintől. Az lassan a tudatom mélyére süllyedt, és ott egyéb szörnyeim között úgy pihent, mint atomhulladék a Jeges-tenger fenekén. Csak olyankor ért el a nappalok felszínéig a sugárzása, amikor néha arra riadtam fel, hogy álmomban még mindig Zitába vagyok szerelmes. Az ébredés után hosszú percekbe telt, amíg kalapáló szívvel sikerült újra kiábrándulnom, és visszakapaszkodnom a szerelmi csalódás nélküli mindennapokba. De még órákig dolgozott bennem a keserű bizonyosság, hogy az életem túl rövid, hogy végleg megszabaduljak ettől a szerelemtől.

Vonzódásom a bevásárlóközpontok iránt azonban megmaradt. Ha úgy adódott, szívesen átzsilipeltem magam valóságos életemből akváriumszerű belvilágukba.

Azon a reggeli órán a Duna-pláza csillogó-villogó átriumában még olyan elvétve lézengtek emberek, mintha a kirakati babák közül keltek volna életre némelyek, és ők osonnának ki az álmos eladók háta mögött, akik el voltak foglalva a riasztó kapcsolásával vagy a távirányítónak nem engedelmeskedő redőnnyel. Mintha én is valamelyik eldugott bolt homályos vitrinéből kerültem volna elő, mechanikus könnyedséggel lépkedtem, éreztem magamban valami jólesően műanyagyszerűt, ami ha nem is halhatatlan, de romlandó voltomnál mégiscsak több, és évezredekig nem bomlik le a természetben.

A szememben ott volt már a gyerekeim tekintete. Több száz méterről észrevettem a játékbolt kirakatát magam előtt a folyosón, ahol a boltok sorakoztak, még ha ilyen messziről nem is szúrta ki rögtön a rikítóan színes halmazból, mint Boldizsár, a fiam tette volna, a sárga bundás, piros mellényű Micimackót. Pár lépésnyire kellett érnem, hogy az alsó sor jobb szélén észrevegyem. De akkor már az is bevillant, hogy így egymagamban negyvenegy évesen a nevezett medvével semmi dolgom. Hogy nyugodtan kikapcsolhatok. Alig tíz perce szereztem jogosítványt, és ezzel hatalmas lépést tettem a még felelősségteljesebb élet irányába. Minden jogom megvan tehát, hogy egy nyúl-farknyi időre magammal törődjek.

Ennyi emlékeztető elég volt. Felfedeztem, hogy Micimackón kívül is van élet. A játékbolt rikító színű kacatjain túl a következő kirakatban rikító színű könyvek sorakoztak. A könyvesboltban az aznapi első vásár-

lőként léptem be a fejbiccentő biztonsági őr mellett, aki lopva rám dobta tekintetének pórázát, amit nagy buzgalommal húzott és eresztett meg, miközben ide-oda járva böngésztem és lapozgattam.

A folyamatos szemmel tartás felébresztette a bűntudatomat, amely vakon tapogatózni kezdett maga körül a lelkiismeretem mélyén uralkodó félhomályban. Ez a szörny, amely előbb-utóbb mindig talál valamit, hogy ártatlanságomat megkérdőjelezze, még az idők kezdetén adott magáról először életjelet, amikor egy pityergő kisfiú mellett hazafelé sétáltam a lakótelepen. Én már nagyobb, hétéves voltam, és tisztán éreztem a kisfiú mellett álló nagymama rám irányuló gyanakvását, csak még azt nem tudtam kiszűrni, hogy az nem személyesen nekem szól, hanem az egész világra kiárad. Mellbe vágott a furcsa érzelmi kisu-gárzás, segítőkészen megálltam mellettük. Már abban, ahogyan udvariasan bólogatni kezdtem a panaszkodó nagymama szavaira, éreztem valami sunyi kényszeredettséget magamban, amellyel meg akartam felelni a néni bűnbakkereső akaratának, majd utána minden megnyilatkozással egyre inkább belegabalyodtam, mintha hálóban vergődnék, bűnös zavaromba. Amit a nagymama rögtön kiszúrt, odaállított szembesítésre a szipogó tökmag elé, hogy vajon én voltam-e az a huligán, aki bántottam őt. A szembesítés viszont az igazságérzete-

met keltette fel, ami kristálytisztán felmutatta ártatlanságomat, és pókhálóként söpörte le rólam az iménti zavart. Igazam tudatában elszántan álltam ellen a gyanúsítgatásnak. De a nagymamának ez már késő volt, az ő szemében lelepleződtem. Abban, hogy az unokája bizonytalankodik, és nem mutat rám határozottan, csak mulyaságot látott, ő már megtalálta bennem a maga bűnösét, akire neki szüksége volt. Amikor végül eloldalogtam, az öklét rázta utánam.

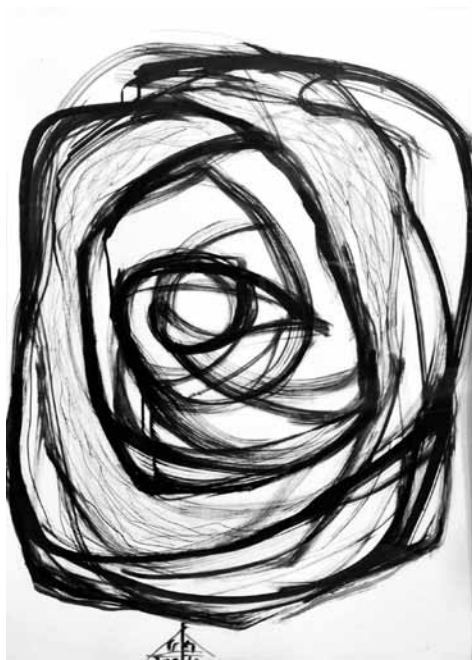
Most a biztonsági őr tekintetének a pórázán bolyongva, hallani véltem magam mögött a szintetikus szőnyegpadlón a sűrűlódást, amit bizonyos orosz-szuahéli, orosz-tamil, orosz-kínai szótárok és két balalajka adtak ki. Ezek még abból az időből voltak a bokámhoz kötözve, amikor egyetemistaként a Szovjet–Magyar Baráti Társaság Gorkij fasori villáját takarítottam jó pénzért egyetemi tanulmányaim mellett, és közben válogattam a kacatok között a padlason, ahová a Szovjetunióból érkező delegációk ajándékait suvasztották be, hogy mit érdemes elvinnem bizományiba és antikváriumba. Ezzel a különös zajjal a hátam mögött találtam a feltornyozott bestsellerek árnyé-

kában egy Skandináviáról szóló útikönyvet és egy új verseskötetet Krisztus átszegezett lábfejjével a borítón. Amikor a pénztárhoz vonultam kezemben a látható, bokámhoz kötözve a láthatatlan könyveimmel, a biztonsági őr már féltucatnyi vásárlót tartott a gyanakvása pórázán, majd miután fizettem, és csipogás nélkül áthaladtam az elektromos kapun, megszakadt irántam való érdeklődése, és leoldotta rólam a póráz.

Vissza a parkoló felé, a hátsó kijárat mellett utamba esett egy olasz nevű kávémerés folyosóra kitett asztalokkal. Miután a pultnál megvettem a csésze kávé, leültem az egyik asztalhoz egy dézsa nagyságú szökőkút mellé. Az útikönyvet felütöttem Norvégiánál, ahol egy bekezdésnyit találtam a Sogne-fjordról. Nem tudtam elmélyedni az olvasásba, mert újra és újra fennakadtam a nyakatekert, magyartalan mondatokon. Előrelapoztam. A kolofonból kiderült, hogy a könyvet angolból fordították. A magyar fordítónak feltehetően az angol útikönyvíró sajátos stílusával nem sikerült megbirkóznia. Lemondóan sóhajtottam, és felütöttem a verseskötetet.

A testi mocskok olyan undorító érzéketlenséggel, a lelki sivárság pedig olyan nyomasztó erővel csapott ki a bőbeszédűen áradó vessorokból, hogy elvarázsolódtam. Emellé már érdemes volt kézbe venni az aprócska csészét. A forró, vastag falú porcelán érintése az ujjbegyeken mintegy bejelentette azt az ízletes, csöppnyi cukorral megbolondított keserűséget, amely az apró korty után elárasztotta a számat. Szinte lubickolt a nyelvem az árnyalataira szétbomló, különleges zamatban. Amikor leemeltem ajkamtól a csészét, az az illúzióm támadt, mintha a maradék lusta lé csak azért lenne olyan sötét, mert igazából a csésze feneketlen. Mintha a mélység ízét kóstoltam volna meg, azért a mélységét, amibe mámoros biztonsággal zuhanhatok, mint az ejtőernyős az ernyője kinyílása előtti szabadesésben.

Radnóti Miklós
Téli vers

Béke legyen most mindenkivel:
jámbor öregek járnak az
első hó sarában és meghalnak
mire megjön a hajnal.

Hó, hó! fekete szemekben
sötéten fénylik az ég, rossz
bánat sír a lámpák alól és
száll elárvult terhes asszonyok
foganó átka, holdas
pocsolyákból a férfi felé.

Tél, tél! fél most a gyerek s
fél az üvegházban markos
marokkal nevelt gyöngye virág;
az anyák gondja kiköltözött
az ereszekre, és sipog, sipog:
leesett már az első hó
irgalom és béke, béke legyen
már mindenkivel.

Pamer Nóra

Amiről kevesen tudnak Budapesten

Pamer Nóra utolsó – életében már meg nem jelent – könyve útikalauz: ismert budapesti helyekről, épületekről, műemlékekről ír benne, jelenükről és múltjukról, művészettörténeti vonatkozásaikról, történetükről, hozzájuk fűződő legendákról, emberekről, akiknek élete összefonódott e helyek és művészeti emlékek sorsával. E számunkban újabb két fejezetet adunk közre az V. kerületről.

Mi állt a „Spenótház” helyén?

A Roosevelttér¹ 7–8. számú épületéről van szó, amely a közelmúltban vesztette el spenótzöld színét, amikor átépítették és újraburkolták. Most már nem zöld, sokkal szebb épület azonban így sem lett belőle, és a Spenótház gúnynev is végleg rajta ragadt.

15. Ullmann Móric háza

¹ A Roosevelttér 2011-ben átnevezte a fővárosi közgyűlés, a tér új neve Széchenyi István tér. (A szerk.)

Ahhoz a korosztályhoz tartozom, akik még ismerhették a második világháborúban megsérült épületek helyreállítható romjait, köztük azét az épületét is, amely a Spenótház helyén állott. A hatvanas években naponként láttam az egykori rendőrkapitányság dísztermének a romos épületet eltakaró fapalánk fölé emelkedő oszlopait. A 16-os busz akkor még a Zrínyi utcából kanyarodott ki a Roosevelttérre, és én mindig sajnálkoztam, hogy a bomba miatt nem a szomszédos ormóttan Gresham-palotába csapott bele. Számomra mindig ellenszenves volt ez a pöffeszkedő épület, amelybe minden nemes anyagot beleépítettek, s amelynek helyreállított szépségét most nagykanállal élvezheti az oda betérő polgár. Sok művészien áttervezett részletével valóban impozáns lett ez a gondosan felújított nagy ház – már méreteinél fogva is –, de hiába csinálnak vele bármit, mint architektúra szép sohasem lesz. Gresham-ellenszenvem különösen akkor fokozódott, amikor a Kis-

celli Múzeumban megláttam lebontott elődjének a képét: egy hatalmas, de nagy méretei ellenére is jó arányú klasszicista házat, az ún. Nákó-házat, amelyet még Hild József tervezett. Ezt a hatalmas épületet, amelynek három utcára nyíló öt kapuja és két vörösmárvány lépcsőháza volt, 1900 körül bontották le, hogy helyet adjanak az 1906–1907-ben felépült, ugyancsak nagyszabású Gresham-palotának.

Az egykori színe miatt Spenótháznak gúnyolt modern épület helyén, amint már említettük, a Budapesti Rendőrkapitányság székháza állott. A rendőrség azonban csak 1887-ben vásárolta meg, eredetileg egészen más célra épült: szálloda volt. A kontinens egyik lelegegásabb szállodáját, az Európa Szállót két azonos architektúrájú épületből – az Ullmann- és a Wiesner-házból – alakították ki. Mindkét házat Hild József tervezte, összhangban az akkor még Rakodó térnek nevezett tér szép, klasszicista architektúrájával.

A Zrínyi utca és Roosevelt tér sarkán levő épület (eredetileg Ullmann-ház) belseje gazdagabb kiképzésű volt, mint a délebbre eső Wiesner-házé. Az épületek önálló korukban is inkább palotának számítottak, mint egyszerű lakóháznak. Ullmann Móric Pest egyik leggazdagabb gabonakereskedője volt. Az elegáns homlokzatú ház 1834-ben már az ötödik klasszicista épület volt a Rakodó téren. 1836 és 1848 között itt bérelt lakást, és innen figyelte a Lánchíd építését

Széchenyi Istvánt. Meg is akarta vásárolni a házat, de a forradalmi idők ebben megakadályozták. Az Ullmann-palota homlokzata olyan példamutató volt, hogy a mellé épült Wiesner-palota 1837-ben csak úgy kapott építési engedélyt, ha külsejében hasonul az Ullmann-házhoz. Így később az összeépítés és szállodává alakítás nem jelentett nehézséget. A szálló a nevét a homlokzatát díszítő, Európa elrblását ábrázoló attikasoborról kapta. Az igényes Európa Szálló elegáns szalonjaival és gyönyörű dísztermével a klasszicista belső terek szép kialakításának mintaképe lett. Különösen a dísztermet kell hangsúlyoznunk, amely már az Ullmann-palotának is legfőbb ékessége volt. 1840-ben a Pesther Tagesblatt hasábjain *Ein neuer Tempel der Bildenden Kunst* (A képzőművészet új temploma) címmel adott lelkendező és részletes leírást e teremről Müller Gottfried. E cikkre hangsúlyozottan felhívja a figyelmet Hild monográfusa, Rados Jenő professzor, aki 1958-ban még abban a hitben élt, hogy a szóban forgó épületet helyreállítják, vagy legalábbis a dísztermet megőrzik, amelyről bátran kijelentette: „nyugodt méltóságával, kiegyensúlyozott szépségével [...] klasszikus tökéletességű tér”. E terem nagyszerűségéhez Marco Casagrande csodálatos reliefjei is hozzájárultak lebegő géniuszaikkal és egyéb díszítéseikkel.

S mi lett azután, hogy a rendőrkapitányság költözött az épületbe? Új rendeltetésé-

nek megfelelően módosították a belső tereket, de a dísztermet sértetlenül megőrizték. A külsőn sem változtattak, csak szegény „Európa elrablását” fejezték be radikálisan, végleg eltávolítva szobrát az attikáról. Így maradt fenn az épület egészen 1945-ig, súlyos háborús sérülésekkel. A díszterem azonban ekkor csaknem épségben megvolt még. 1946 után az épület állapotának „tisztázása” céljából – írja Rados a bizonytalan értelmű „tisztázása” szót némi szarkazmussal idézőjelbe téve – a Roosevelt térre néző traktusokat lebontották, csak a külön műemléki védelemben részesült díszterem tömbjét hagyták meg a Zrínyi utcai szárny többé-kevésbé megmaradt földszinti homlokzatával együtt.

És mi történt azután? Most az egyik közismert műemlékes szakember írására hivatkozunk, aki így emlékezik vissza: „A budapesti Roosevelt téri Rendőrkapitányság épülete – a valamikori Európa Szálló – súlyos háborús károkat szenvedett. Jó része romba dőlt. Megmaradt azonban oszlopsoros, kétemeletes díszterme, amelynek falait Marco Casagrande domborművei díszítet-

ték. A magyar klasszicista építészet e kiváló emlékének megmentésére a tető nélkül maradt díszterem fölé a Fővárosi Közmunkák Tanácsa gondoskodásából ideiglenes tetőt emeltek 1946-ban. Két évvel később viszont arról értesültünk, hogy az épületet bontják. Ekkor kértük az Építésügyi Minisztériumot, vizsgálta felül a műemlék épület bontását. Az akkori városrendezési osztály vezetőépítésze azonnal ki is ment a helyszínre, ahol azonban az építésügyi főhatóság vezetőjét (!) a bontást irányító munkavezető megfenyegette, hogy ráhúztatja az emeleti oszlopokat, *ha nem tűnik el a helyszínről*. A munkavezető a kitűzött célprémiumát féltette, és neki lett igaza.” Azt már csak Gerő személyes elbeszéléséből tudom, hogy a főhatóság vezető építésze, felkötve a nyúlcipőt, azonnal otthagya a helyszínt, és semmiféle retorzióval nem élt. Egy műemlékkel több vagy kevesebb, mit számít.

Ez a gyáva magatartás jelentette a szép klasszicista műemlék halálát, és adott indokot arra, hogy a foghíjat beépítsék. Arra senki nem számított, milyen rettentő hatása lesz a Spenótháznak.

Irodalom:

Rados Jenő: Hild József életműve. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

Gerő László: Műemlékről mindenkinek. Budapest, Műszaki Kiadó, 1987.

Zárda és zálogház – az előzményektől a jelenig

Az V. kerületi Szerb utca és Királyi Pál utca sarkán álló, szépen helyreállított műemlék épület (Szerb utca 21–23. és Királyi Pál utca 1–3.) alatt Pest legősibb épületmaradványai húzódnak. A várost ugyanis már a 12. század végén, 13. század legelején fal védte, amely a későbbi – ma még több helyen látható – városfalnál kisebb körben zárta körül a Duna menti települést. A város központi tere a mai Március 15. tér volt a Boldogasszony-templommal, ennek tekintélyes maradványai megmaradtak a Belvárosi plébániatemplomban. E korai városfallal körülvett Pesttől délkeletre, a mai Egyetem tér környékén terülhetett el az 1258-ban oklevélben említett Szentersébetfalva és a királyi alapítású domonkos kolostor.

A Szerb utca 21–23. számú telken a régészeti kutatás tatárjárás előtti épületmaradványokat tárt fel, többször átépített templommal és temetővel. Azt is meg lehetett állapítani, hogy a templom az Árpád-kor elején épült házak között állt, s feltehetően Szentersébetfalva plébániatemploma lehetett. Idővel a tatárjárást kiheverő Pest egyre városiasabb külsőt öltve terjeszkedett, és a 15. századra új városfal épült a már nagyobb terület védelmére. Ezen belül alakult

ki a Belváros magját nagyjából ma is meghatározó utcahálózat. Szentersébetfalva – a későbbi Szentfalva – is urbanizálódott, és része lett a városfallal védett Pestnek. Felárt templomát a török dzsámivá alakította, szentélye mellett a kutató megtalálta a minaret alapfalait. Ezekre épült a 18. században a pesti klarissza kolostor templomának tornya. Maga a középkori templom Buda visszafoglalásakor hadi eseményeknek esett áldozatul: stratégiai megfontolásból rombolták le.

1696-ban a hódoltság utáni első teleközszeírás e területen egy régi templom romjait tünteti fel. 1723-ban gróf Károlyi Sándor Pest városától megszerezte a telket a Szerb és a Királyi Pál utca sarkán, amelyet azzal a szándékkal vett meg, hogy Isten dicsőségére és Szent Anna tiszteletére a klarissza nővéreknek kolostort alapítson. A zárda benépesítésére a budai nővérek közül

kívánt néhányat ide telepíteni, mivel testvérhúga, Károlyi Krisztina is köztük volt. Apátnőnek Csáky Franciskát gondolta, aki egy ideig a budai klarisszák apátnője volt, és ugyancsak hajlott az elköltözésre, amit az is mutat, hogy ugyane célra megvásárolta a Szerb utcai telek mellett levő Mészáros-házat. Az eredeti telek így megnagyobbodott. Ezt Pest városa nem jó szemmel nézte, s csak azzal a feltétellel járult hozzá, hogy az apácák a kolostoroknál szokásos telekadómentességet nem veszik igénybe.

A klarissza nővérek általános történetéből itt csak annyit említünk, hogy a rend a tatárjárás előtt honosodott meg nálunk. Legjelentősebb klostromuk a nagyszombati volt, de Pozsonyban és Óbudán is volt rendházuk. A török elől az óbudaiak Pozsonyba menekültek, itteni kolostoruk teljesen elpusztult. A Pozsonyból visszatelepült apácák Csáky Franciska apátnő vezetésével csak 1719-ben foglalhatták el új kolos-

torukat a budai Várban. A nővérek a legelőkelőbb magyar családok lányai voltak, és miután Csáky Franciska önként lemondott az apátnői tisztségről, már nem érezték jól magukat a budai kolostorban. Magyar voltuk miatt állítólag sok hátrányban volt ott részük – legalábbis Csáky Franciska egyik levele ezt sejteti –, ezért is szorgalmazták Károlyi Sándor áldozatkészségének segítségével a pesti kolostor építését. Az átköltözés a folyamatos építkezés ellenére is sok nehézségbe ütközött a város és az egyházi vezetőség által támasztott akadályok miatt. Azt átköltözőknek először is abba kellett belenyugodniuk, hogy „szerzetesi hozományukat” nem vihetik magukkal Budáról Pestre. Azután szigorú ellenőrzés alá vetették az épületet is, azt vizsgálván, vajon megfelel-e az előírásoknak. Jóllehet Róma már régen jóváhagyta az új kolostor alapítását, az óvatos király az esztergomi érsektől tette függővé az engedély megadását, akit viszont az érseki konzisztórium arra biztított, hogy még 30 ezer forintot követeljen

Károlyi Sándortól egy pompásabb monostor emelésére. Az új prímás, Esterházy Imre végre kimozdította holtpontjáról az ügyet, és 1728-ban III. Károly király engedélyezte őt apáca átköltözését az új kolostorba.

1729-ben, az átköltözéskor a pesti kolostor már közel járt a befejezéshez, de még nem volt teljesen kész. Ekkor a jezsuita páterek tették rá a kezüket a kétládányi egyházi felszerelésre, azzal az indokkal, hogy biztonságba helyezik, mert „még nincsen kőfal a pesti zárdá körül”. A pénzhány miatt a kolostor valóban lassan készült, 1733-ban azonban már a templom szentélyét is befejezték. A pestiek megszerették a klarissza nővéreket, és egyre több előkelő lány vette föl a fátylat a pesti zárdában, amelynek anyagi gyarapodását nemcsak az ő hozományuk biztosította, hanem az apácák szerény és ügyes gazdálkodása is.

A körülhatárolt mai területre akkoriban még annak egységét megzavaró magántelkek is benyúltak, ezeket a város az adómentesség követelményétől tartva nem akart eladni a kolostornak, de az új apátnő ügyes csereakciókkal mégis megszerezte azokat, s felsőbb ráhatásra Pest városa kénytelen volt elengedni a kiszabott, de soha ki nem fizetett telekadót. Így ha araszolva ment is az építkezés, a klarisszák zárdája és temploma egyre tetszetősebb lett.

A békés, gyarapító éveknek 1782 vetett véget, amikor II. József feloszlatta a rendet. A klarisszáknak még az év szeptemberében ki kellett üríteniük a kolostort, amelynek falai közt akkor már 21 apáca élt. A kiürített kolostort 1785-ig többféle célra is használták, miközben Jung József építómesterrel felmérték az épületet. (Az 1980-as években végzett helyreállításnak is ez a felmérés volt a legfőbb irányadója.) Először görög katolikus papnevelde alakították ki benne több mint 175 szeminarista számára, s hogy elegendő alvóhelyük legyen, a templom terét három szintre osztották, és a hátsó telek-

határhoz istállókat, kocsiszínt és fáskamrát építettek. II. József halála után ez a papnevelde megszűnt, és 1794-ben a Közalapítványi Ügyigazgatóság tisztviselői számára lakásokat alakítottak ki az épületegyüttesben.

1801 és 1802 között újabb funkciót kapott az egykori klarissza zárdá: királyi engedéllyel zálogház céljára vették igénybe, Pesten ugyanis akkor még nem volt zálogház. A fennmaradt zálogházi elszámolások alapján

feltételezhető, hogy Pollack Mihály végezte a szükséges átalakításokat, mert a nagyméretű és költséges építkezés kivitelezője fia, Pollack Ágoston volt. A telket kibővítették, de az épület külseje nem sokat változott, mert a zálogházhoz szükséges sok raktár inkább a belső terek célszerű módosítását kívánta meg. Azt tudjuk, hogy 1869-ben Hild Károly terve szerint a déli udvarban árverési csarnokot is építettek az utcai szárnyhoz, később pedig már csak raktárként használták az épületet.

1919 után rövid ideig fogház volt, majd 1922–23-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem felsőkereskedelmi tanárképző céljaira alakította át. 1945 után nem sokat alakítottak e változatos funkciójú épületen, és kellően még csak nem is tatarozták, sőt sorsa egyre bizonytalanabbá vált, lebontás fenyegette: először a „forgalmat akadályozó” volta miatt, majd azért, mert a metró egyik szellőzőjét tervezték ide. Az akadályokat elhárítva végül győzött a műemlékvédelmi szemlélet, így 1979-ben a legrégebbi maradványok korának tisztázására és egyben a középkori Pest településtörténetének egészítésére régészeti kutatásokat végeztek a Szerb utca 21–23. számú telken. A meglévő falak gondos átvizsgálása után az esztétikai szempontok figyelembevételével igyekeztek minél többet megmenteni az egykori barokk klarissza kolostorból. Az 1980-as években az épület aztán új funkciót kapott: az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektori hivatala működik a falai között.

Ma a klarisszák egykori barokk kolostora nemes egyszerűségével újra a több mint kétszázötven év előtti Pest hangulatát idézi. Ha a sok átépítés miatt nem egészen hiteles is ez a kép, a minden részletre kiterjedő gondos helyreállításnak köszönhetően az eredetinel valószínűleg szebb látványt nyújt. A kétemeletes épület Királyi Pál utcai, kissé megtört vonalú, hosszú homlokzatának egyhangúságát feloldja a kőkeretes, szép barokk vasráccsal ellátott ablakok ritmusa; valamint a török minaretre épült egykori templom tornyának a párkány fölé emelkedő négyszöge. A főhomlokzat a Szerb utcára néz, ahol a 23. számú telken álló kétemeletes saroképületet a barokk kocsibehajtó kapu kosárive köti össze a 21. számú telek földszintes épületével. Ez a kosárive áthidalás – amely feltehetően későbbi, mint a zárda – adja meg a főhomlokzat és a mögötte levő udvar kedves meghittségét, ahol a helyreállító építész az egykori kocsiszínt

jelző építményen a kapu ívonalát kicsinyítve többször megismétli.

Az egyszerű eszközökkel, kertészetiileg szépen rendezett udvaron 2006 tavaszán Buda István alkotását Dante és az őt vezető Vergilius szobrát, állították fel, talpzatán az európai kultúrára utaló felirattal: *Lux e praeterito lucens futura illuminat tempora* – A múltból jön a fény, amely a jövőt világítja meg. Aki az Egyetem térről közelíti meg az épületet, az levágott sarkán színes márványból kirakott térképet lát, amelyet Gerő László tervezett az 1838. évi árvíz századik évfordulóján: a térkép a nagy árvíz fővárosi kiöntéseit jelzi.

Irodalom

Rados Jenő: Hild József életműve. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

Gerő László: Műemlékről mindenkinek. Budapest, Műszaki Kiadó, 1987.

TARTALOM

Donáth László: „Engem, engem is áldj meg, apám!”	2
Radnóti Miklós: Emlékvers	6
Paul Tillich: Küzdelem tér és idő között	7
Radnóti Miklós: December	12
Oláh Éva: Ikrék	13
Radnóti Miklós: Téli napsütés	16
Tárnoki Ádám Domonkos–Tárnoki Dávid László: Miben segíthetnek az ikrek?	16
Radnóti Miklós: Alkonyat a téli hegyen	19
Lőrincz Borbála: Egy lélek két testben	20
Radnóti Miklós: Alkonyi elégia	23
Kincses Károly: Szürke fényű csillag	24
Felicides Ildikó: Az egy, ami néha kettő	25
Kézdy Péter: Csak az az egy áldásod van, apám?	26
Radnóti Miklós: „És szólt és beszélt vala Káin Ábellel”	28
Bitó László: Ábrahám sarja	28
Szabó B. András: Nicsak, még egy!	34
Radnóti Miklós: És kegyetlen	35
Pángyánszky Ágnes: Ikerszületés hárman kiadásban	36
Radnóti Miklós: Huszonnyolc év	38
„Valahogy kisebbséginek születtem...” – Interjú Koczor Miklóssal	39
Radnóti Miklós: Születés	48
Mező Tímea: Egyből kettő	49
Radnóti Miklós: Mondogatásra való	51
Kézdy Pál, ifj.: Ikres regények	51
Radnóti Miklós: Emlékező vers	53
Valachi Anna: Beavatások életbe-halálba	54
Radnóti Miklós: Ikrék hava (részlet)	60
Radnóti Miklós: Homály	60
B. Gáspár Judit: Baserolva	61
Radnóti Miklós: A félelmetes angyal	61
In memoriam Nagy Csaba	62
Murányi Gábor: Torzók – a barátról, a barátságról	62
Baranyi Ferenc: Madarat tolláról	67
Donáth László: Barátaim, ne féljetek!	68
Nagy Csaba: Mondd, mit éreks?	69
Gyűródések – Cseri László, Donáth László és Kincses Károly beszélgetése	70
Kincses Károly: Ha	74
Donáth László: Gyűrt lelkek	74
Fekete Vali: Az idő kapui	75
Radnóti Miklós: Decemberi reggel	77
Nagy T. Katalin: Gádor Magda szobrászművész 90. születésnapjára	78
Radnóti Miklós: Tél	80
Kun Árpád: Megint visszavárunk	80
Radnóti Miklós: Téli vers	83
Pamer Nóra: Amiről kevesen tudnak Budapesten	84

A templomi panorámafotót Cseri László,
a Pamer Nóra írásában szereplő fényképeket Koczor László és Lőrincz Borbála készítette.
Gádor Magdáról Felicides Ildikó képeit közöljük.
Valachi Anna tanulmányában Radnóti Miklós fényképei láthatók.
A családi ikerfotókat köszönjük szerzőinknek és gyülekezetünk tagjainak, barátainak.

Képek:

- © Benkó Imre
- © Eperjesi Ágnes
- © Cseri László

A lap megjelenését a „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány támogatta.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész
Szerkesztő: Ittész Nóra

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.
Telefon: +36 20 4601345
E-mail cím: hethars@gmail.com
Honlap: www.evangelikusbekas.hu,
www.gaudiopolis.hu

Tipográfia: Tellér Mária
Tördelés: Hartai Krisztina
Nyomtatás: mondAt Kft.

Adományokat az egyházközség
OTP 11703006-20013365 számlaszámára várunk.